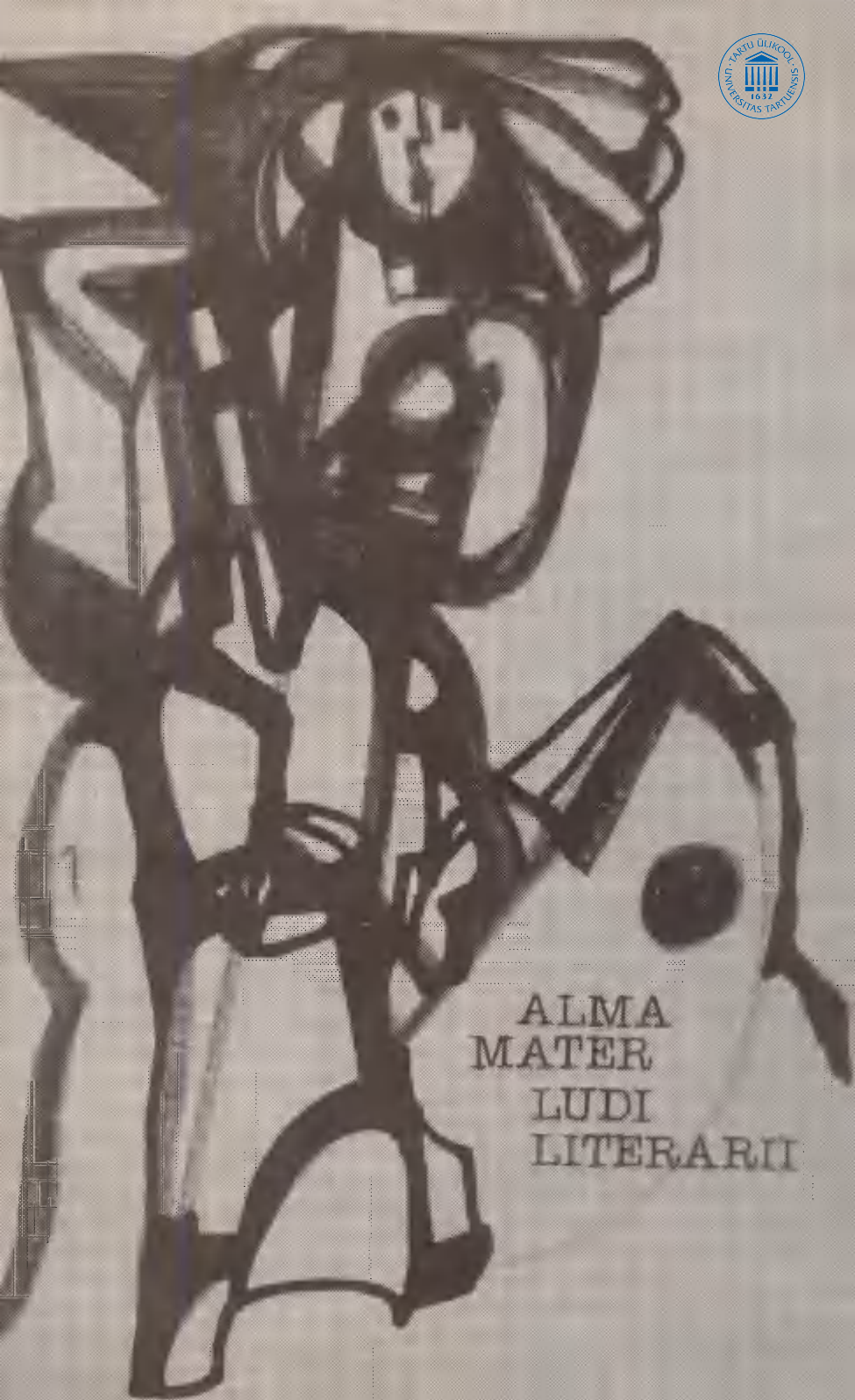
ALMA
MATER
LUDI
LITERARII

TARTU ÜLIKOOL

ALMA MATER

LUDI LITERARII

Tartu Ülikooli kirjanduslik almanahh

Tartu 1990

Toimetuskolleegium

Priidu Beier, Lehte Hainsalu, Reet Kasik; Peeter Olesk, Jaan Unt, Mart Velsker, Märt Väljataga

Tegevtoimetajad

Tiit Pruuli
Jaan Malin

Kaanejoonis

Andrus Kasemaa

Siinne almanahh on koostatud ajavahemikus sügis 1987 kuni suvi 1988.

Arh.
KUSTUTATU
Tartu Ülikooli
RAAMATUKOGU
10494

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АЛМАНАХ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.
ALMA MATER. LUDI LITERARII.
На эстонском языке.
Тартуский университет.
ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.
Vastutav toimetaja J. Malin.
Paljundamisele antud 15.12.1989.
MB 01685.
Formaat 60x90/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Tingtrükipoognaid 8,84.
Arvestuspoognaid 10,25. Trükipoognaid 9,5.
Trükiarv 800.
Tell. nr. 874.
Hind rbl. 2.
TÜ trükikoda. ENSV, 202400 Tartu, Tiigi t. 78.

Lähetuseks

Idee järgnevad leheküljed kokku panna tekkis pisut varem, kui hakkasid esile tulema katsed taastada kodumaises avalikkuses need üliõpilasorganisatsioonid, mis 1940. a. sügissuvel olid Eestis põranda all ja jätkasid oma tegevust kõigi nähes ainult emigratsioonis. Umbes 1987. a., kui Tartu Ülikooli tudengite, õppejõudude ning vilistlaste loomingust kujuneda võiva ühise almanahhi koostamisest kõnelema hakati, oli tunne, et see on väga radikaalne ettevõtmine. 1973. - 1974. a. paiku koostatud almanahhi käsikiri pandi kui "dekadentlik" ja "ebakonjunktuurne" seisma. Kadunud dots. Jaak Põldmäe kinkis selle mulle ning nagu temal nii ka minul - nagu küllap teistelgi - oli valdavaks see arvamus, et niisuguste üritustega võib ülikoolis üksnes tuult tallata. Ülikooli ajalehe "Krapp" oli vist ainus koht, kus ülikooli sees sai midagi ilukirjanduslikku lugeja ette saata ja sellegagi oli vahete-vahel sekeldusi. Enesestmõistetavalt ülikooli peahoones asunud seminariraamatukogu, seminarka, viimine teadusosakonna eest ülikooli kirikusse likvideeris tudengitest boheemkonna selle kogunemiskoha, kus ja mille ees valitses too kodune vaim, mis inspiratsiooni vähemasti soosis. Ning ülikooli vana kohviku, Kohve ruumide jagamine seisuste vahel ära jättis noored - ent sugugi mitte ainult noored - intellektuaalid ilma sellestki kooskäimiskohast, mis neile pärast "Werneri" vallutamist pensionäride, kuid ka kahtlaste saatuseheidikute poolt veel oli jäänud. Uue almanahhi kokkupanek tundus selle kõige järel tõesti niisuguse julgustükina, mis rohkem kui miski muu demonstreerib salgamatut loomistahet.

Praegu, mil ma neid ridu kirjutan, on minu ees "Üliõpilasleht. Eesti üliõpilaskonna häälekandja. Proovitrükk" 14. novembrist 1989. Pärast seda, tudengiorganisatsioonide taastamist, pärast noortefoorumeid, pärast üliõpilaskonna ühisaktsioone fosforiidikatastroofi ennetamiseks, rahvusvärvide väljatoomiseks ja sõjaväe kontrollimatu valitsemise vastu on järgnevad leheküljed juba nagu pisut ajaloolised. Kuid ma ei häbeneks seda. Ja vähe sellest. Need leheküljed näitavad ka ajaloolistena seda kokkukuuluvust, mis tekib sõltumatult sellest, kas sa isiklikult tunned oma vaimseid kaaslasi või ei. Kirjandusliku mõtlemise ajalugu rahvusliku

Tartu Ülikooli seinte vahel on veel täiesti uurimata. Isegi meenutatud on seda ainult tükati ja vaevalt, et tema läbitegijailgi on olnud korralikku ettekujutust oma eelkäijate taotlustest ning järeltulijate suhtumisest nende eelkäijatesse. Ent kogu välise isolatsiooni kiuste tekivad loovalt mõtlevate ülikooli läbitegijate püüdluste vahel ikkagi vältimatud seosed, mis ühendavad erinevategi epohhide inimesi. See on enneköike varjamatu tahe kuulutada oma seisukohti ja nägemusi. Muidugi kirjutab vananev inimene sootuks teisiti. Temal on juba võimalik hinnata seda teed, mille ta debüüdist alates on läbinud. Alustaja ei pruugi aga sugugi teada, kuhu ta pärast esimest teetähist pöörab. Kuid just see annabki talle teatava naiivse trotsi, mis õnnelikel juhtudel päästab konventsioonide vangistusest ja ehk juhib toredate leidudeni.

Soovitan käesolevat almanahhi lugeda võimalikult vabana skeptilistest eelarvamustest. Mida rohkem me nende kütkes oleme, seda vähem oleme valmis rõõmuks ja julguseks teha avastusi.

13. novembril 89
Tähtveres

Peeter Olesk

LUULET

JAAN MALIN

Kaheli

Seni ei tule tunne,
kahtlus käib üle kõige.
Ootan tingimatut vabadust
ega hooli tunnetatud paratamatusest.
Aru ei ulatu sinna,
kus enamasti mõistjad hingedki
kehitavad õlgu selle pinnatuse peale.
Olemises hoiab vaid lootus,
et kellelegi on vaja mu sõnu ja tuge.
Kuid ma ei tea, kas sel lootusel on alust.
Kinnitused kumavad kaude.

Laevad lahkuvad linnast.
Jumal teab nende naasu.
Kuid see polegi tähtis,
sest hõiskamine matab enesesse
üheli nii trümmid kui maismaa.
Uhh! Põt-põt! Võrišš!!
Jõuan raudteejaama
ja näen seal ees kollase pluusiga üliõpilasi.
Pargi servas kõnnib sametpintsakus professor.
Mõtlen maale, kus käib näiliselt häirimatu elu
ja mind haarab seletamatu ärevus:
mis saab meist homme?

Urbsel talvel

Läbi hingeõhust tipitud härmatise
vaatab ennast lumelõgane tänav.
Saab sellest jõudu ja läheb endiselt edasi.
Hallikas-roosa- ja mustatriibulises linnas
rühivad mäkke kõiksugu õisikuid kogunud
ja nendega kaubitsenud kasukad.
Enne kui tulevad kobrulised kogritsad,
müüakse hulk kilekotte ja moldaavia mett.
Ka kevadised linnud ei küsi mõttetuid asju
ega kuula külla sõitnud poisikeste kiuslikkusi.
Täna varjab taldade tümpsumisest segane lumi
konarlikku jääd.
Isegi ülemused nurisevad, et üllatusi ei ole.
Ammune armastus valutab ja ei tööta.
Keegi pole maikuu õhetuse nägu.

KALEV KESKÜLA

*

Oktoober lehvib äärelinnapargis
juba varisenud puilt on kirg
purskkaev on kuiv
taeva janutavad huuled
tema kohal ootel
üks on andma harjunud
teine saama
üsas leherisu puruks pudelid
huuled pragunenud tähetolmu täis
hukka saab kes pole madalam kui rohi
kaksikolijail on ilma vastu salanõu
pole truudust ega alandlikkust
neil on teineteises soe
Kaks oktoobris hulguvad
ladvad ristiks kooldunud
ei saa torm neid naelutatud
maa vihiseb jalge alt läbi
maa üsk kuiv
taeva huuled janus
nemad joonud
torm heidab neisse piike
nad on tabamatud
kaks varju
kaks pelka varju
Platoni koopa seinal

*

Mustad puutrellid
latvades kilgendav kuu
taevas
lumeluuk kinni
külmaks ja kõrgeks tõusnud

Majakast suutu ja silmitu
Valguse abitus pimeduses pleekimas
Pehmete piirjoontega
pooleldi riietatud naisfiguurid
ustel tardunud
silmis
öö pime usk
südame ümber
üksinduse pime pihk

See maja armastusele koduks
See öö armastusele koduks
See ilm armastusele koduks
Kõike võidab

kõike lubab
kõik lunastab
üksteise sisse minek
usk
öö pime usk

Hommikumantlites karvamütsides
purjus studendid
karjuvad maja ees
bensiiniga ööd süüdates
löövad käega
kusevad
lähevad ära
kaugemale
ööst eemale
silmis igavik

*

Mu elupäevade vaikivad linnud
lumisest pudelist punast veini
valgetele tablettidele peale lonksates
lahkuvad laternasõõre lõigates
valguseriigist mereuttu
Soome lahele
suus sulg- ja rinnus ahtushäälikud
hinge palatalisatsioon
sinises köögis
keevad pikad valged makaronid
keeleteadlase lastele
rongid vihisevad
lennukid tõusevad pimedusse
laternad ja metselajate silmad
suitsevad
riided rebenevad ihult
keeleteaduse kõrvad on pea all
punane vein niisutab peas märgisüsteeme
mõttekujutuse barrikaadidel lehvivad
ideaalse peegelduse saanud reaalsed
naised
ikka kestab
ikka kestab veel
mu elulindude heroiline ränne
Das dichterische Kunstwerk

HANNES TAMME
Luuletus nr. 186

Igas linnas veel ei põle päevavalguslambid,
igal tänaval ei ole asfaltkatet peal.
Mööda porimülkaid kodu poole tambid,
pime on, kuid äkki - tulukene seal

pehkind posti küljes valgust valab,
õõtsub, tuules pendlikäiku teeb.
Tema valgel liiguvad su jalad,
tema näitab sulle õiget teed.

Kõnni, kõnni, küll sa kohale saad kord,
mõtle ainult, kuhu jõuda soovid.
Lähed huupi, tuld ei vaata, pimeduses loovid -
jõuda sinna võid, kus juba olid kord.

HEIKI VALK

*

Tartu kohal taevas on tumm,
vakka on raekoja kellade hääl.
Talvises vaikuses viirastuv lumm
valendab Toomemäe nõlvade pääl.

Pilvelippude võimukas tiib
üle majade sirutab end.
Lumesädemeid rändele viib
tuulte kestev ja rahutu lend.

Avaneb taevas ja kuu terav sirp
lõikab kiriku hõbedast tippu.
Talvise vaskvalge vaikuse kilp
vajub katuste servile rippu.

*

Raagus ja rõsketes metsades kaigub
tuulte kaeblik ja sõnatu loits.
Külmana valendab maapäälseis paigus
tardunud udude kahvatu suits.

Valgustab põlde ja järvede silmi
Linnutee kõrge ja helendav vöö.
Maa üle tumeda tähise kilbi
vajutab hääleta sügiseöö.

Tummana vilguvad metsade üle
Orjatäht, Väike Vanker ja Luik.
Nukrana sügisöö hämaras süles
kajab rändlindude rahutu huik.

Kaugele rändavaid parvesid saadab
taevase valguse kahvatu helk.
Ülevalt vaikides maa pääle vaatab
valvaja suur ja murelik pilk.

Lõuna-Eesti laul

Siit on kaugel rand ja saared,
viikingite meri.
Siin on mäed ja üksiktalud,
lõunaeesti veri.

Tartu ruumi, Otepääle,
Süda-Ugandisse
üle olnud hävimiste
valgust murrab sisse.

Veel on aega antud meile
oma laulu laulda.
Adranina kõlksab vastu
muistset mõõgarauda.

Iseendaks olemine
hoiab ajasilda.
Muinasküla asemele
tõuseb põlluvilja.

Ilm käib allpool päikseratta
eluandvat sõudu.
Hingelinnu tiivasahin
täis on elujõudu.

TIINA EIER

Mis saab minu armastusest oo Iirimaa?

tohutus läbipaistvas kuplis liikus eeter ma ei mäletanud kaua ma olin olemas olnud kui tajusin et kõik mu ergud tõmbusid kokku korrates küsimust mida päevamina hoidus suhu võtmast nüüd oli haav lahti
OI UNEMAA AI OI UNEMAA UNEMAA EI!
küsimus oli seda lõikavam et seda ka nüüd ei nimetatud ta hiljus laulu sees kõrgustel mida ei olnud olemas järjekorras mis ei olnud võimalik
OI UNEMAA UNEMAA EI OI UNEMAA UNEMAA JAA!

---

punapäised poisid kandsid kordamööda kukil oma väikest näkisabaga õde, kes laulis laiali käed:
HÕISS HÕISSAAA HÕISSAA AE AE
OO IIRIMAA IIRIMAA LAA!

MARIN ROOSE
Sünd

tardunud sügisehommikuses külmas
nagu õhtune·loojangukuma
kajakad lainetel kui veeresid randa
päevapunetus nokkades

kui meri kõnetas vaikselt
kivide magavaid selgu
ja nõmm sulges silmad
öömustade laugude alla

hommik mere kohal
heleroosa puutumatus
ilma sünd meremähkmetest
hingatagi ta peale ei söanda

käed rabedad külmast
langesid alla
noore päeva pühitsusveena
mustade marjade okstel

pilvemosaiikide kaared
lasevad valguse lahti
tuhandete tilkade kroonlühtreisse
kurgede häältega üle maa

*

on uks ja selle sees maja
maja taga trepil magab maailm
paremal päike ja vasakul flööt
kõik on lukus ja riivis
trepp on kullast kuid kuningas kade

päike ei mahu sealt paistma
vaid vaikset muusikat on kuulda
tokaata või fuuga (mis tegelikult
ei pruugigi olla enamat kui kolmkõla)

*

küsimärkide pilved ristuvad
kõikide radade hoidjail
rõõmsad inimesed teede
madalail lähteil

varingud kaljude vahel - stardipauk
mürin vaid ärkaja kõrvus
paljud ei kuule neid ärevaid
hääli ülestõusmise hetkil

üks mees väikese küünlaga
valge mäe jalamil seistes
näitab viimast võimalust -
püsida kannul

KAUKSI ÜLLE

Nigu üü läts valgõs kuuta
jõudsõ sinnu ärä uuta

Naar haardõ süänd ku kraasõga
ja silmä ihhu tangõga

Ütskõrd ärä jõudsõ uuta
sai kokku hää ja kangõga

ma olõ hinnäst loonu
sa olt luudu

Ma näi maa juusksõ sukka kaugõmbalõ
ja taivas mukka korgõmbalõ

ma olli üles puudu
sa-ristikhaina muudu

*

Vahel ma olõ
helüldä laulnu
ja jalulda tandsnu kah
sõs ku kiäki um kaenu
mu pääle ku päiv

kel silmih siukõnõ pliik
kel käevarrõh sääne kimmüs
ja helüh hillõ hell

sõs ma olõgi helüga laulnu
sõnnu heitnü
ja umma süänd

sõs ma olõgi jalgu pääl tandsnu
nigu siivuga platsi kotsil
vai laivuga lainide all

ILMAR SÄRG

Sügis

Kõndisin kaua mere kaldal,
põues kuradikäpp.
Maast, kuhu minna, silmapiiril
paistis vaid tume täpp.

Päikese asemel taevas säras
lausa keskpäeval kuu.
Luiged tulid, tuul oli vilu,
külm võttis õnneks mu.

Jõuab siis ilma soojaks kütta
ühe tüdruku pilk.
Ääreni merd panna voolama üle
juhuslik vihmatilk.

*

Vaikselt voogab musse rahu
pärast tööd.
Valu - südamesse mahu
enne ööd.

Silmad saavad laste omaks,
kui kõik kaob.
Trükkal sõnaks, punktiks, komaks
valu laob.

Uskudes... Ei! Ainult lootes
lähen ma.
Petetuid ja petjaid jootes
jääb me maa.

Öö

Öö mustade tiibadega
me kodule ligines
Ta ohates aknale maandus
ja klaasid lõid higiseks

Ei võinud me enam näha,
mis ümber, mis tulemas.
Me ainuke olemine
ja pääs oli unelmas.

Ei tohi need viimsed värvid
ju ometi mustuda.
Et silmad saaks näha, käed tunda,
hing edasi uskuda.

AADO LINTROP

Raskest haardest

teda oodates olin leidnud
mõndagi märki
kergeid samme kuulnud sageli
läbi lae
harvem vilkumas näinud lampi
aknas ta ärkli
see valgus viimaks mu silmilt
kustutas kae

läbipaistvad on maastikud jälle
nagu gravüüris

juba hüüavad õhtuti pilvist
kumavad mäed
kuid mu mõte on raske kui rahn
pimedas müüris
mida ainult hetkeks on riivanud
loojate käed

tuleks tõusta ja nõtkuda teele
sildama radu
mida lehvis ta härmalõngu
hargnenud rüü
üle klaasjate laante hullutav
tähtede sadu
kuid mu silmade taga on paas
pime müür pime müür

Sõnaristi

I

sa ütlesid
ei saanud mina aru
kes julgeks tõlkida mis pillad tuulde
kolmkümmend aastat
üha rohkem sõnu
ja järjest rohkem kordi hambad huulde

taas paber pimestab
kui lumi vastne
ei ühtki jäljerida üle künka
see karikas...
ent keelele on raske
mul tõsta lunastavat palverünka

ju ongi hilja -
öö lööb ukse valla
ning kõrge kohus tuleb raudsel rammul
ja mõte vangub
sõnaristi alla
ja sulepea kui odamees on kannul

*

II

avaneb mõtete vesivärav
paisu tagune sügav
hoovusi varjav olemine
koondub kitsasse sängi
paneb pöörlema kohmaka
ägava ratta
kui on päev ja mölder
askeldab valgete postide taga

jahvatab veski sõnu
kivid põravad rütmi
ega tee välja
kui suur osa vett
pahiseb tammist kasutult alla

*

III

mida sa tuulad -
sõnateri
mõtete kõrgil sarjal
peatu ja kuula -
ilmameri
kohiseb katuseharjal
kuula
otsekui kastepiisk
täht kukub läve taha
nagu sa ütled
langeb liisk
taha või ära taha

*

IV

pärast seda
ütlesin aja ning ilma
sina sõnasid - milline sina
mina - selline sina
läbi keelesilma
lahkume paradiisist
sõnutud maale

VALLO VALDES

Läeb kümmekond kummalist väsinud meest

nad väsinud kõnnumaa kivisest teest
on ammugi lõppenud vesi ja toit
nii lähedal õhtu
nii kaugel on koit
nad läevad ja jäljed on verised neil
nad kõiguvad kõnnumaa lõputuil teil
on roostetand pasunad mõnedel neist
ja see kes on tugevam
talutab teist
nad sõdurid pole
ei hulkurid ka
kuid puhata iial nad enam ei saa
nad vanguvad kuhu.. ja milleks... ja kust
ja miks nad ei puhka kui silme ees must
või on nad ehk orjad kes kolgata teel
või rändurid midagi otsimas veel

või rüütlid kes võitluses võidetud said
või kodutud
otsimas koduseid maid
me keegi ei tea kuhu läheb see salk
kas ootab neid õnnetuid teenitud palk
meist enamus ealeski teada ei saa
need hulljulged otsivad tõotatud maad
jääb päev-päevalt väiksemaks käijate arv
neid saatmas on mustade lindude parv
kuid kusagil... mujal... on alati veel
neid puhtamaid hingi kes kaugele teel
KUI SAAKSIN MA OLLA KORD NENDE SEAS
ses meeletus
nõrkevas
hukkuvas reas...

WILLIAM BUTLER YEATS

Ratas

Inglise keelest tõlkinud
MÄRT VÄLJATAGA

Me talvel igatseme maid
Ja mais, et suvi tuleks varem,
Kui hekid täis on ritsikaid
Me õhkame, et talv on parem;
Kuid saabudes see samavõrd -
Sest pole kevadet - teeb viha;
Ju me ei tea, et see, mis verd
Meil kiusab, on vaid hauaiha.

Teist Troojat pole

Miks laita teda selle eest, et mulle
Ta valu tõi, et väikseid tänavaid
Ta heitnuks suurtele, et noori hulle
Ta viinuks vägivallale, kui vaid
Neil julgus poleks olnud ihast nõrgem?
Kuis vagur olekski see olla suutnud,
Kes kõige karmim, üksildasem, kõrgem;
Kel vaimu lihtsaks nagu tuli muutnud
On üllus; ilu kel on seda laadi,
Mis pole enam loomulik? Mis sinna.
Võis parata, kui selliseks ta loodi?
Kas sai ta turmata teist Trooja linna?

Sidhe väesalk

Väesalk on üle Knocknarea
Ja Clooth-na-bare'i kalmu teel;
Caolte juus on kui tulekeel

Ja Niamh kutsub: End kaasa sea,
Südamest viska ta unelm maine;
Tuuled on tõusnud ja pilluvad lehti,
Me palg on kalbe, me juus on lahti,
Me suu on paokil, rind õõtsub kui laine,
Me silmad on selgemad laotusest;
Kelle pilgu ette on jäänud me sööst,
Selle jätame ilma ta kätetööst,
Selle jätame ilma ta lootusest.
Päeval ja ööl kestab ratsude lend;
Kus lootus või tegu on puhtamad veel?
Caolte juus on kui tulekeel
Ja Niamh kutsub: Sea kaasa end!

Mis sest?

Ta sõbrad ütlesid ju koolis,
Et küllap kuulus mees saab tast;
Ta alati häist kombeist hoolis
Ja hoolsalt oma saatust voolis;
"Mis sest?" laulis Plato vaim. "Mis sest?"

Ta vastu elu polnud paha,
Ta peagi teenis värssidest
Heaks äraelamiseks raha,
Ei jätnud teda sõbrad maha;
"Mis sest?" laulis Plato vaim. "Mis sest?"

Kõik täide läks, mis ihkas hing:
Hea naine ja paar lapsukest,
Aed, puud ja põõsad, maja ning
Seal koos käiv meeldiv vestlusring;
"Mis sest?" laulis Plato vaim. "Mis sest?"

Kui kätte jõudis raugavanus,
Ta ütles: "Rääkigu mu tööst
Kadedad lollid halvakspanus;
Must siiski jääb auväärne panus."
Vaim laulis valjemalt: "Mis sest?"

Ta kuuleb roostiku hüüdu

Ma uitan paigas, kus
Sünk kumab järveselg
Ja tuul hüüab roostikus:
Siis kui murdub see telg,
Mis ringi keerutab tähti
Ja taarnasse viskavad käed
Ida ja Lääne lipud

Ja valgusvöö pudeneb lahti,
Alles siis sinu armsama näpud
Poolunes soevad su pääd.

Ta igatseb endale taeva riideid

Ah, oleks mul taeva tikitud riided,
Kuhu kootud on kuldne ja hõbene valgus,
Sinised, kalbed ja hämarad riided;
Kus päevane, öine ja koidikuvalgus,
Ma laotaks need riided su jalgade ette,
Kuid kõik, mis mul vaesel on, on mu ulmad;
Olen laotanud ulmad su jalgade ette;
Käi tasa, sest see, millel käid, on mu ulmad.

ANNA VERŠIK

Mittetulijale

Keegi ei tule mu juurde,
ma süütan tuled.
Keegi ei tule mu juurde,
mind keegi ei kuule

Panen eesriided akna ette,
langetan laud ma.
Panen eesriided akna ette,
hakkan laulma.

Miks hakkan nüüd oma laulu,
kui keegi ei tule?
Miks alustan oma laulu,
kuid keegi ei kuule?

Mul on inetu hääl,
ma laulan nii tasa.
Mul on inetu hääl,
mul laulda ei tasu.

Kuid laulan seekord
kangrust, kes koob oma kangast.
Ma laulan seekord
lehest, mis kaua ei lange.

Laulan ka
mere kohal viibivast tuulest.
laulan ka
sellest, kes iial ei tule:

Ole kus oled sa,
see, kes iial ei tule.
Ole kus oled sa,
ainult sina mind kuuled.

Sa, kes sa kuulad mu häält,
tea, et leht muutub kullaks.
Sa, kes sa kuulad mu häält
isegi läbi mulla.

1987

Hando Mugasto. Sadam. 1929

Sadamas veetakse puud.
Ees on sogane vesi.
Tuule käes kuiv on suu,
Külm ja veretu käsi.

Puudutad käega puud,
koor on mõnusalt kare;
selle vastu pigistad suud,
soolased on ta ääred.

Aastarõngad, üks teise sees
ja nii kestab lõpmata.
Puu peegeldub vees,
peegeldub rõngaid ka.

Vaata taevale nüüd -
taevas ka rõngaid täis.
Aastarõngad ja puud -
rohkem ei midagi näe.

Tuleb peale hirm,
sest ümber on lõpmatus.
Mis tähendaks siin üks surm?
See küsimus pole uus,
aga seistes rõngaste sees
sa unustad kõike muud,
ainult kuuled, kui sadamas
räägivad sinuga puud.

ENN LILLEMETS

Unehirm

Kas oodata kannatan, kuni
 kastanid püsivad valguse kojas,
kas oodata aega on või
  pole enam mõtet mööduva sees,
kas hing ei tardu, kui
       uni on hää?
Unehirm minna ei lase, kuni
magamata maha ehk õnnis aeg, kui
saladus on lahti --

saladus on lahti
vabadus on sees
tardumus on taga
teadmine veel ees

Kas kordub kõik, kui
olen ära?
Sest kullerkupud juba
pudenemas igavesse lendu,
sest kohtumiste hulk
inimhingede jaoks
polegi lõpmatu suur,
mida mõte hõlmab ja raamib,
suudab ja saab,
kui ka aim ütleb muud.
Aim ütleb alati muud,
uni on alati ees...

Igavene
ärkveleeh-
matus.

Lumetulemisse minek

Tuisupill ja lumerahu päeva põhjas seliti.
Minu olemise uksed öö tõuganud ristseliti.

Sööstvas uitsus valge koer, külmunud või jalutu.
Ilmas ainsam lumerahu: karge, hiilgav --
elutu.

Rabelevad kuumad mõtted katkematu kesta sees.
Ühed jäljed kaovad lumes hullumaja ukse ees.

Liiga hilja. Kinni kõik.
Selja taga iiling - - -

Aprilline

Hollandi maalide lopsakas taevas
Emajõe luhtade najal.
Lillakas kuu. Tarduvad jooned.
Pajupiitsade
tumenend sooned.

Pauluse kiriku kume kell
jahutab soovid
veekarva lumes.
Tahkub värsside lörtsine matk.

Tartus on katk.

PEETER KALLAM

End uputades tekkis õhupuudus
ja myrgi vastikusest välja öökisin
Skalpellitera kui mu veeni suubus
väikse verenire puhul röökisin

Nyyd ahastades seisan keset ilma
kui eksinu või muidu põrund mees
Ei viitsi vahtida ma teile otse silma
sest palgivirnad kõrguvad seal sees

*

Kaks verist rööbast jäävad selja taha
Seal kaugel saab neist yks ja kaob
Kaks kylma ajajoont jääb jalgu maha
Hing puruneb kui pendel rauda taob

Mu liivakellast kaotsi läheb teri
On tyhjad silmad kinni kõueootuses
Veel tunnen kuis mind vähehaaval hylgab veri
Ma tulen sinu juurde...

Lootuses

MART VELSKER

*

SALLID IKKA VEEL NEID INIMESI,
kes su vastu olnud liiga head,
aga huultelt sulanud on mesi,
käärib vein ja mis see on, sa tead.

Lõhki küpsenud on viinamarjad,
uim lööb pähe, aga verre usk.
Usuhullust iseendas varja,
tundmispiina igijoobumust.

Ära vannu, aga luba truudust
kõikidele haigest viinakuust.
Ära ava, aga tunne puudust
kõigist, kes on otsinud su ust.

*

SEAL SA SEISAD JA VAATAD
suult ei saa ühtegi sõna
laugudel veretu sõda
silmis kaotatud aastad

Roose lumele maalib
õhtuste ootuste haljus
Otsatu kaugus meid valvab
kaugus õhem veel klaasist

Seisad Jäätub Su pisar
mu palgel teisel pool raami
Teisel pool peeglite laasi
hüüab meid mõlemat isa

*

MAAILMAS, PEEGLITES MÕRAD
lapse käes katki läks klaas
Tänavakivide vahel
tuhandeid silmi on maas

Kildude valu on kõigis
Valupaar kulmude all
Paljastes jalgades elu
valguse piiriks on tald

Paljastes jalgades Jumal
maadmööda kihutab ihk
vettmööda kõnnib On pestud
haavad ta hinges kui vihk

Kaaludes valgust ja varju
laps jookseb valusal maal
Voolab kui soolane pisar
verre tal maailm ja klaas

*

ISTUSIN FUAJEES JA ISA OOTASIN.
Palju inimesi oli kõrvalbaaris,
isa aga lehte luges üleval.
Sinna läksin, nägin teda suures saalis.

Nägin isa sinna päris üksikuks,
tahtsin vilistada, hüüda, märku anda,
aga äkki mõistsin oma hääletust.
Laskusin, sest pidin alla andma.

Istusin fuajees, veel isa ootasin,
palju inimesi käis, kuid ikka mööda,
valgeist sukist elutõde hoomasin.
Olin mustas, kuigi valge hingemööda.

Isa oli vanaks jäänud. Aeg sai täis.
Alla tuli trepist. Elu mööda saalis.
Asjast aru sai, sest sügis oli käes -
poeg end oli baaris kaineks kaanind.

TIIT LILLIPUU

*

must mantel nagis kui
poodu
ripub lohutult liigutab hõlmu
tõmbetuul esikust
omasoodu
elutuppa keerutab tolmu

Kõik, mis on

Taskupõhjas tühjakspudenenud "Priima" sigaretid,
välgumihkel, milles loksub viimne tilk bensiini,
pakkepaberile kritseldatud nigelad sonetid,
nätske kamak ebamäärast värvi plastiliini.

Kirjaklamber, roostes nael, räbaldunud bloknoot,
nüri tindipliiats, lekkiv sulepea,
paar ilast komplimenti, kulund anekdoot,
kuskilt meelde jäänud harvad värsiread.

Väärastunud elufilosoofia, peatäis mõtteprahti,
suurest armastusest jäänud arglik kiim,
ropud sõnad, mida öösel hüüan prügišahti,
pisutki, et kergeneks mu piin.

PRIIDU BEIER

Nõiajaht

Kaua kurja sepitsusi
rüpes käsi vahime

lähme ülikooli ühikasse nõiajahile

rahvamalevlasi abiks
võtkem ausaid kristlasi

kes kõik nõiavigureid ja
-krutskeid kartsid vihkasid

püha veega koridori
üle piserdasime

ja siis kurja pruutidele
needust kisendasime

ühe jälgi sortsineiu
maani purjus leidsime

kohe tema aknast alla
tänavale heitsime

teine voodis juuksed sassis
õudselt hambaid lõgistas

kui noor korravalvur teda
naljaviluks kõditas

verekarva hiuksed temal
kohe maha nüsiti

nõia nime protokolli
tarvis rangelt küsiti

küll ta ahelaid siis hirmsalt
kõlistas ja raputas

suust tal purskas aga välja
veinilehka hapukat

näe kus pillerkaaritasid
oma põrguvürstiga

sõitsid talle külla kambas
lõkerdades pürstiga

vee ja tule proovi peal nad
peavad tõe nüüd avama

miks komnoored kuradiga
hakasid veel jamama

Kallid noored, andke nõu!

Ta kahe vahel kõigub
ei suuda valida
nad mõlemad on armsad
ei tea kumb valida

üks neist on luuletaja
sonette temast loob
ja teine tuntud kunstnik
boheemlane ja snoob

ta maalib temast akte
teeb muidu vigureid
poeet kuid pillub sõnu
täis tuld ja sädemeid

kuid kunstnikul on kätes
ei tea mis imeramm
ja mõnikord ta mõtleb
vist teda armastan

poeeti aga kohtab
pea jälle kohvikus
taas teda kuuldes tekib
tal magus kohmetus

nii kogu aeg end jaotab
ja südant muretseb
kord üks kord teine talle
üht-teist ka muretseb

mis teha soovitage
tal endal puudub nõu
kuis ühele saaks anda
kõik oma hingejõu

võib-olla tõesti kolmas
oh noored väitlejad
teil talle pääs ka leiduks -
veel keegi näitleja

Triinule

PEALE POOLE-AASTAST TÖÖD JA RASSIMIST

Triinul on tedretähnid
nina ja põskede peal
midagi armsamat enam
pole küll maailma peal

ah kui suudlustest katta
võiksin nad hulluses
ikka neid nina peal jätkuks
teistel veel külluses

Madisele kel habe
kõdi ja kudi teeb
selle Madise pärast
mõnikord kurb on mu meel

minul on ju vaid laulud
lahjad ja vesised
Triinu kuid tõmbavad mehed
habemeis mehised

niikaua kui pole kasvand
ette mul võimas pard
olen talle üks lihtsalt
palja lõuaga bard

Naer ja nutt

Pessimism ja hingevalu
võõrad on me ühiskonnas
siin kõik naerusui vaid käivad
elegantses ülikonnas

sellepärast nõnda veider
näha on mu kurbi laule
pisaraid mis kuulunud on
jalge alla tallat aule

ainult peiedel ma naernud
see-eest olen üleliia
oma naeruga vist hauda
iseennast tahtnud viia

ainult matustel kus kõmav
katafalk on valmis viima
ordenitest ehit sarka
pole tundnud hingepiina

sääl ma naernud olen nii et
pisarad on silma tükkind
sest et ainult naeru väärib
viimsel teel mees igas tükis

kes vaid ordenite kullas
kõlisend kui rahapada
tema surm nüüd lõpuks muski
naeru vaid võib tekitada

MÄRT LUIGE

Jätke need jutud tarbijamentaliteedist
minul on nurgadiivan
ja selle peal on palju parem
luuletada kui välivoodis
armastada on seal ka parem
angerjat ja kalamarja
pugin ma hommikust õhtuni
seni pole see mu andele
veel halvasti mõjunud
nahkpintsakus paistan ma
veel andekam kui muidu
üldse on mul hea elu
seepärast ma kirjutangi
nii häid luuletusi

Poisikesena käisin ühes luulekoolis
kus igasuguseid valevusi õpetati
juhendaja vallatu mehike
polnudki suur sublimaator
rabas noori tüdrukuid
rohkem kui ise jaksas
aga eks meilegi
noortele meestele
üht-teist jäi rabada
siis läks vana mossi
ju ta ei tahtnud lubada

Noorautorid ei saa aru
et ma võin neile
vastu hambaid virutada
aga võin küll
sest mind pole
literatuur veel võimetuks teinud

noored muusikud on palju toredamad
eriti noored lauljannad
keda teleris näidatakse
neid tahaks kohe käega katsuda
eks ma vahel katsungi
aga sellest aumehed ei räägi

Nad teavad peast
kus ja millal on keegi
avaldanud oma haiku
nad teavad mindki
ja õlale patsutavad
peavad omasuguseks
kuigi ma käin kalal
magan naisega
ja ei jää kunagi vabakutseliseks
sest unistan oma majast
ja tigedast lambakoerast
äss noorautor õss vabakutseline
ütleksin ma koerale
aga isegi temal
ei lubaks ma lugeda
esimest trükiproovi
lugegu krimkasid või Konrad Lorenzit
kasvõi Kõuts Murrit
kui ta juba kord
nii teadmishimuline kutsu on
aga parem haukugu rõõmsalt
ja valvaku maja
minu unistuste maja

INDREK SÄRG

\+ + +

võta seda kerge'lta

Nüüd aeg, et vabaks pääseks
kord jälle eesti kultuur
ja ilul õide puhkeks
kõik see, mis sääl uhke ja suur,

et ajalooltki saaks toetust
me anarhismi-idee,
klassitsistlikus värsis punkluule
peab jõudma parnassile!

Me poome professori üles
ja dotsendil anname tuld,
sest nende tarkuse väetust
nii ihaldab isamaa muld,

ministrile miini alla
ka varsti pistame
diplomaadid Ontika pangalt
alla merre viskame!

Siis alles võimule pääseb,
mis tõeliselt ülev ja eht:
August Jakobson, Harald Suislepp,
Felix Kotta, Hans Leberecht!

*

+ + +

Jah, juustesse, jah, juustesse
kõik tahan panna tallele,

jah, juustesse, jah, juustesse
kõik tahan panna tallele,

sest kui on juuksed kadund pääst,
siis sees on saast ja hing on jääst,

sest kui on juuksed kadund pääst,
siis kõik, mis olnud, kadund käest;

nüüd otsiks sõbra aruka
ja laenaks temalt paruka,

kuid parukas vaid varjuks ees,
tal pole juukse hinge sees,

nii juustes see, nii juustes see,
mis tallel, läheb seale.

JAANUS ADAMSON
Luru turul

(poeemi imeopp.)

I

luru turul
lumi oimul
see ebahabe ees
vööl lööv
nagaan
tsipa papist
kalbe eblak
ilus suli
turg - ruut
verikirev
turg - rutt

erikire
kire riik - kiire riik
titel letid
lelud tulel
saamamass
sabas
raha kahar
pilv - lipp
kilav valik:
Toome mood
Soome moos
Iiri hiiri
Briti tirb
Böömi mööb
Böömi nööp
sajas
kilos soolik
moora aroom
tubak kaabud
Taani naat
Leedu pudel
Teeba tapeet
elajas sajale
suksu muskus
muu kuum
väärt träav
nii siin
päkk käpp
sagesegas
pärl räpp
päkk käpp
segi liges
pärl räpp

II

poes seob
elav vale
soov? äh! hää voos!
tahad!?
ahar uluk! ette kuluraha!
tahad!?
püüti tüüp
aga on noaga
sepad tappes
peas saeb
raksub puskar
mõrv rõõm
turu urud -
sääl Lääs
loo Eros oreool!
aga

porno on ropp
rõve võõr
kiim = ummik
iha vahi
veri irev
amelema
poolerutus su tuure loob
ai toore erootia
kenim minek - minek enim
ai noori - iroonia
isadel edasi!!!
sa kalu ulakas
tahad?
lurul
Eedil idee
eos soe
aru aura
kelm leek
siis
kadus sudak
mul lumm:
luru turul -
tark kratt
paskam maksab

NIILO KALDALU

Tema on ju tähendanud

Ta pronksist ülakeha paigaldatuna
muruplatsile äratundmatuseni
seal sarnaneb ta küll
rohkem punkariga/mootorratturiga
Muruplats veel must
Meesmannekeenina ülakeha
androgüüni pärastlõunane uni
Aga kas meie austus veel midagi tähendab
meile endile?
Tähtpäevad lähevad meile korda
aga jäägem ka eurooplasteks
Soome silda rajame küll ühiselt
aga ka lätlasi peaks tundma

Huvilisi meelitab pühapaikadesse
Katedraal lummab suplejaid
Muld mälestust ei mata
Tanke ja kahurisi on küllalt välja pandud

Kablis jm. ja luitemetsa all
säravkollased telgid Popiga Huhuuga
Taevased ratsanikud ootavad praami
Jumala saarele
Hingemaa piiritsooni luba
Jalgrattad söökla ette jätnud
üks naine valvab seljakotte

Ju lapsena ihkasin merd ääretut
Ju lapsena tahtsin androgüüni näha mina
Tahtsin näha tema . . .
Ennast tahtsin näha

Vaikselt anusid mu laulud
sigarilõhnalises segipaisatud
elutoas värdjalikul
hommikupoolikul
Samas muutuvad vanade inimeste laubad
külmalt niiskeks
ja järjest nõuavad mahamatmist
mida ka teeme unustame
kui on läbi kui möödas
Keha on alguses veel pehme
seda tuleb viinaga hõõruda
perekondlikul teejoomisel
paigutada lauanõud
vastavalt
kujunenud olukorrale

Õhtuti kalasilmsete maal

viletsat teed juues
üksteise ees pidevalt vabandades
möödub päikeseratas meie silmade
kõrgusel
vikerkesta all

Ju elamegi erilisel ajal
kus keelte helinaga
võib endale sügavalt sisse lõigata

Ehk oli see oksake
mis jäi meile pihku
võib-olla mängis laps kuubikutega
ja luhtadel kollendas kulu
kus vägivallatseda

Nüüd!

Süüdimatust ei ole olemas
Restoranist väljujad on juba siin
nad liiguvad taksode poole
nad liiguvad taksode poole

Võib-olla oli see oksake
mis jäi meile pihku
Võib-olla pesi vihm
silmi ja käed

"PEPSI NOW!"

*

Ja ikka ei tea
kuidas töötab arteesia kaev
Maa laseb välja oma vee
ei tahaks selle eest suurt midagi

VIHM
See lehvik avanes metsa kohal
ja purskus laiali vikerkaar

Aga meie
pidevalt ületades enesekaitse piire
pidevalt enesekaitse piire ületades
ja kaitstes kaitstes
ja hirmuga hoides
oma väikesi neere
oma tillukest põit

ANNES IHOMA
Camera obscura

et sündinud ta pimekambris kas oli süüdi
kasvanud et üles samas seal et oma päevi
õhtutesse kandis kõik unistuste nooruse
mis imelisi asju aiva nägi ta tundeline meel
neid
seinalt kobas tillukesest avast läbilastuid
pilte ümberpööratuid
sealt taipas mõistis mõtles arutas ta
polnud teiste sarnane ta liialt palju
uskus valgusesse

kaaslased
kuid selle vähesegi paistel
nad argi oma toimetusi üritasid teha
nii katsid hoolimatult endaauklikuks
tapeedi ergava
ta valuliselt kannatas nood kaaslased
need teised oma askelduste sõgeduses
siis ühel päeval tegid seda
nad tegid mõistsid isegi kas mille korda saat-
sid kuid
langes sein

mõrvvalge kiirgus
imelised jooned seinalt pimestas
neil kätest silmalaugudele abi polnud
nad põlved kaitseks kägarasse väändusid
kui ussikesed väkresid seal põrmus siiski
ellu jäid

ta silmad aja jooksul uue valgusega harjusid
ning tunnistasid selle samaks
kuid raske oli
maailma kahemõõtmeliseks uskuda ja tunda
kõik priiskav ruumilisus tasapinna peale
taanduda üks
eripära viga veidrus kui nii just tohiks öelda
tal
küljes oli veel pealtnäha tühine pea alaspidi
pahupidi pööratu tal tundus ainus arusaadav
ning tegelik seeläbi paistis eksitusest vigane
kas
oli süüdi
pimekambris et
ta oli sündinud ja kasvanud kas
tõesti vääris valgeis kambreis sirgunute
säärast põlastust
et obskurandi
mõnitavat nime kanda

PROOSAT

AIME HANSEN

Aga linna sügavamad kihid ei olnud veel põlenud. Kaks meest kohtusid linna keskel klaasmäel - veel viimast korda, et siis koju minna ja omaette lõpuni põleda.

Klaasmäe seest paistis ähmane punane tomp otsekui lõhkenud veresoon. Siin üleval puhus kõva tuul, niiske sulailmatuul. Mehed vaatasid läbi tuule üksteisele otsa ja tahtsid midagi öelda, kuid lõid siis käega. Läbi kasvava tormimühina ei oleks kuulda olnud. Nende mantlihõlmad sarnanesid iilides pekslevate lindudega.

Rääkimise asemel võtsid nad kaenla alt suured peeglid ja vahetasid peegelpilte. Nende peegelpildid kõnelesid üksteisega. Et neil mugavam oleks, panid mehed peeglid päris vastakuti.

Klaasmägi oli vahepeal helepunaseks värvunud ja sealt kumas otsekui mingi võrgustik. Mehed kiskusid peegelpildid üksteisest lahti ja lahkusid kiirustades. Teine neist libastus ja liugles seljal mäejalamini. Sinna jäi ta oimetult lamama, kuni kuumaks läinud klaasi kõrvetus külje vastas ta üles ajas. Ta komberdas minema.

Esimene mees jõudis komistamata alla ning läks oma koju eelajaloolises linnajaos. Tema maja põrand oli mullast ja ka teisel korrusel palklae peal oli muld. Ta pani peegli enda ette ja istus kivitoolile. Toas olid veel kivist voodi ja laud. Ja palju kujusid. Aken ja anumad laual olid rohelisest poolläbipaistvast kivist. Ta võttis küünla ja läks alla keldri labürintidesse. Võtab aega, enne kui tuli ta sealt üles leiab, kuid leiab kindlasti. Tuld oodates istub ta keldrikäikudes ja kuulab peegli sosinaid.

Kuid tema sõber ei jõudnudki koju. Üks tema veresoontest avanes ja võttis tule endasse. Tema veri põles ära ja ta ise muutus peale seda koltunud lehe sarnaseks. Tulekahjude kuumuses jäi temast alles üksnes tuhalible, mis hõljus tahmunud peegli kohal.

Ent linna ümber, tulest puhastatud maal, kerkisid maa seest juba tundmatud müürid otsekui draakoni hambad.

KAUKSI ÜLLE
Traktaat Niguliste kirikust

I

PÄEVAL

"Niguliste põles," ütles Taive.
"Kuule, mine too tee ära!"
"Niguliste põles noh, torn on täitsa ripakil!"
"Ah see on siis mingi kirik, kuule tee keeb üle."
"Kuule milline kirik see siis on?"
"See seal jäätisekioski taga."
"Õudselt tahaks praegu jäätist," õhkas Piret.

II

ÕHTUL

"Isa tahtis pildistada, film valgustati ära."
"Sa käisid Tallinnas või?"
"Ema helistas. Arvatakse, et on süütamine, põles altarist ja tornist, see on ebaloogiline. Öelge nüüd veel, et esimene kirik, kust kogudus välja kolis, et Jumala viha. Ah vaatama sõita, ema arvas, et küllap see torn on veel viis aastat ripakil, saab ehk näha hiljemgi."

III

ÖÖSEL

Niguliste kirik ei ütle mulle midagi. Jah, olen küll käinud Tallinna kirikutes, aga ma ei mäleta, milline oli Niguliste.
"Kuulge, ..."
Kõik magavad, keegi ei vasta mulle.
Põlen säbruliste äärtega leegis ja keha kukub väga helesiniseks tuhaks.
Pudenen laiali mööda oma toa räpast põrandat.
Ja uskmatute ja usklike sandaalides jalad vajuvad minusse nagu tolmu.

IV

VARAHOMMIKUL

Koputatakse, nagu rehitseks keegi tuhka laiali.
"Tehke lahti!"
Tallinna rong tuli pool neli sisse.
Taive viskas mind millegagi, see oli foto Niguliste kirikust, kus torn näitas nagu sõrm fotost välja.

Hommikuni jäi veel aega. Ja tuba polnud rohkem räpane kui tavaliselt, aga helesinist tuhka hõljub pisut laes sinise kärbatanud õhupalli kõrval.

V

HOMMIKUL

Mähkisin juustesse seda kirikut, sõlmisin valusate kiharatega paigale orelivilesid. Mõned kõrbenud salgud läksid vitraaži kuldrõngaks pühakute peade ümber.

Aga kirikuonul ei olnud millegagi maksta. Ta kogumisriistad olid põlenud. Silmad läikisid pimedast vastu. Kirikupõrandasse oli keegi maetud.

"Viimnepäev tuleb kohe, kui kell heliseb."

"Mis, kurat, kell kuus helisema pandud," turtsub vihane Taive.

"Täna on Saare tund, ma pean Niguliste lugu kirjutama, Kris ütles, et ega arvestust nagunii ei saa," ütleb Ann.

Vajutan kella kinni ja me magame edasi. Nigulistet ma enam täna hommikul ei näinud.

Sain vanaemalt kirja, et Võru teed on kinni ja sõrataud tulemas.

Ah jaa, Tartus olevat saun põlenud ja üliõpilaste hulgas on düsenteeria.

VI

LÕUNA

Ragna mees jäi lõunale hiljaks. Istusime elevanditeki moodi põrandavaibal. Nad sõitsid Tallinnast Võrru.

"1985ndal tuleb maailma lõpp, ma uurisin Piiblit," ütles ta.

"Ja esimene pomm on hoiatusmärk. Nüüd põles Niguliste."

"Sõrataud on, Võru kandist tuleb peale, äkki ühendaks need ühtsesse maailmasüsteemi!"

"Kuule, jah, Lunastaja sündis ju sõimes!"

"Sõrataudi omas või?"

Neil kõigil oli hea. Kurat võtaks, liiga hea.

1982

KAUKSI ÜLLE
Pidu sinus eneses

(Kirjutatud Andrus Saare raadiotunniks)

"Sa pead selle arbuusi Koobile andma!" ütlevad korraga 3 mu sõbrannat.

Olime juubelirongkäiguga peahoone ette jõudnud.

Auväärsed koolijuhid seisavad lintidesse keeratud sammaste ees. Neile kukub pähe vananaistesuve päikses kõrbenud tammelehti.

Seisan ja süütan tõrvikut. Kolm fotograafi pildistavad mind. Olen salkus ja mul on keskmise suurusega arbuus kaenlas. Kannan raudteelase jakki Nõukogude miilitsa nööpidega.

"Hurraa filoloogiateaduskonnale!"

"Sa pead selle arbuusi Koobile andma."

"Me oleme pettunud, kui sa ei lähe."

"Aga ma ostsin selle endale söömiseks!"

Mass lükkab meid paigast ja ajab edasi. Surun arbuusi kõvemini kaenla alla. Mustade küüntega sõrmed hellitavad ta krõmpsjat koorukest. Enne peahoone ette jõudmist oli Taive väsinud teda kandmast. Ta pani arbuusi asfaldile veerema.

"Vivat arbuus!" hüüab keegi pealtvaataja.

"Tegemist on akadeemilise üritusega," kordab rongkäiku juhatav osakonnakaaslane.

"Arbuus, arbuus!" kilkavad teeäärsed lapsed.

Selja, küünarnuki, põlve – kogu kehaga on tunda sinistes teklites inimmere lainetust.

Koop kõneleb.

"Hakkame arbuusi sööma!" nõuab Piret.

"Anna nuga!"

"Seda laulu tappa kunagi ei saa ..." prahvatab valeviisil inimmere laiustest.

"Ei saa arbuusi!" ütlen kategooriliselt.

Kõrvetavate silmadega küpsetavad nad mu arbuusi.

Valgesse taevasse lahvatab ilutulestik.

Tulime valgeid tänavaid pidi põlevate tõrvikutega.

Meid kardetakse.

"Nagu kõigil üritustel, on meilgi plaan, millest oleme pool tundi ees," öeldakse poolkogemata mikrofoni.

"Sööme."

Ene lõikab ta kaheks sakiliseks pooleks.

Kingime seda punast külma mahlast killukest Krisile, Marjustinile, Petsile.

"Bitte, Herr Seilenthal!" eputavad filoloogid.

"Ei ole meil härrasid," häbeneb Seilenthal ja pöörab minekule laia mantlihänna lehvides.

"Akadeemiline," ütleme kinkides.

Mustad seemned libisevad raeplatsi kivisesse pinda ega need idane.

"Jagajale jäävad hoidja näpud," ütleb Kalle.

Pool arbuusi on järel.

"Vii see Koobile," tõstavad need, kellel arbuusikilluke otsas, lärmi.
"Aga ma pole tükikestki saanud."
Viimase tüki neelab alla pruntispõsine jumbu.
Tal on peas isa üliõpilasmüts.
Ta vaatab lõõmavasse taevasse silmile vajunud noka alt.

1982

PEEP PEDMANSON
Peaaegu bestiaarium

Kilpkonn

Sõnumitooja teisest ajadimensioonist, Atlantise viimane allveelaev. Väga lühikese elueaga - vaevalt munast koorunud, jõuab ta teha mõnisada sammu, kui sureb. Teab seda ka ise, seepärast liigub nii vastumeelselt. Inimest ei näe. Kes liikumatuna seisaks ta ees terve päeva, jätaks ta silma võrkkestale ühe kergemeelse sähvatuse. Olelusvõitluses voolujooneliseks lihvitud kilp on hädavajalik, et möödatormava elu sees paigal püsida. (Ja üldse, on vaid üks võimalus aega tagurpidi liikuma panna - kilpkonn ümber pöörata.)

Madu

Relatiivne ruum neelab alla küüliku, see kaob temasse kui jalgpall erootilise mustriga võrksukka, kus meelate neelatuste rütmis väheneb kuni eelviimases meeleheites veel kederluuna turritab. Armumängus iseennast harutav gordioni sõlm: purjus sukkpüksid.

Piison

Esimene äratundmine on korrektselt pöetud puudlisoeng. Turjal tohutu murekoorem kunagi preerias tapetud miljonite liigikaaslaste pärast. Taga kentsakad kurejalad, kaks läikivmusta pingpongipalli nende vahel küsivd: kuidas defineerida sisu ja vormi petlikke vahekordi.

Lõvi

Horoskoopide lemmikloom; sealt leiab iga lõukoer piisavalt kõdi oma enesearmastusele. Paraku unustab see loomade kuningas siis, et inimeste maailmas on tal valida ikkagi vaid loomaaia ja tsirkuse vahel.

Mutt

Tema pärusmaaks on alateadvus, seal see pimeloom öösel askeldab. Hommikul leiame eest maapinnale tõugatud mullahunnikute reetliku rea. Aga laste arvates on mutt armas sametkarvane loomake.

Hüljes

Muti vesisem vend. Temalt ei nõua suurt vaeva sukelduda nagu muuseas loomaaiabasseini leigesse vette (jättes näiteks ühe kurva näoga poisikese veel kauaks basseini äärde ootama) ja tõusta pinnale alles mõnekümne aasta pärast kuskil Põhjamere jääpankade vahel – kus siis hülgeküti täpne lask samal hetkel ta eluloole punkti paneb: kuul raksatab vastu hülge pealuud ... ja põrkab kiunudes tagasi! Kihutab tagasi tulisesse püssirauda, see jahtub silmapilkselt. Tagurpidi kihutavad lennukid, rongid, maastikuautod, trollibuss. Ja siis on üks poisike jälle loomaaias, pihud raudvõre vastas, pilk basseini tumma vette unustatud.

Hunt

Tsivilisatsiooni ohver, kel adaptsiooni ainsaks võimaluseks neurootiline kaheliolek: hundi keha on koera, vaim kassi käes. Siiski jääb libahunt tänini naise unenäo sagedaseks minategelaseks, ja hundinahk on igas veimevakas, mis mehekoju tuuakse.

Ninasarvik

Pronksjas monument, iseenese liikumatu mälestussammas. Tonn loobumist. Punkt ääretu aegruumi tsentris. Ja eelkõige: laadimisrežiimil töötav päikesepatarei.

Ninasarvikunahast kohver püsib enese vääriliselt nahapoe alumisel riiulil, end valuuta heitlikust kursist kõigutada laskmata. Kahvatu päike paistab lämbesse ruumi, möödujate varjud vilksatavad põrandal, kuskil kaugel logistab rong. Ja siis see juhtub: pargitud naha mustripraost nõrgub välja üks ammune higipisar, mis kohvrikülge pidi aeglaselt alla libiseb, jättes tolmukihti hapra lookleva jälje.

Hiir

Kui sätid vinnastatud hiirelõksu külmutuskapi taha, elustub alateadlik mälestus eelneoliitilisest

ajast. Kuum kütiveri kannab kehasse eduka jahi ärevat eelaimust. Annaks jumal, et koer sel hetkel magamistoas häält teeks, siis on katarsis täielik.

Elevant (m)

Viskab kõrgele tõmmunahkse londi ja väänab selle saksofoniks, kostab pikk kaeblik glissando. Pärit Aafrikast: üks seletusi, miks prioriteet džässis kuulub neegritele.

Elevant (f)

Evolutsioonis treenitud tagajalad, nende tugev kont ja võimas lihasmähis - kõik selleks, et ära taluda sigitava isase kuus tonni. Pärast seda on poolteiseaastane kandeaeg suisa puhkuseks.

Elevant (...)

Valge. Kostab seletamatult vastik krigin, kui ta üle kirjutuslaua klaasi kõnnib. Siis libastub ja kukub justkui aegluubis, tõugates kindlasti mitte kogemata ümber tindipoti (tint valgub "Mehhiko novelli" lahtiunustatud leheküljele, kattes J.J. Arreola näo musta maskiga), puruneb ja lendab tuhande killuna üle maailmaruumi ääre.

JÜRI EHLVEST
Tühiread

Seoses antud pala avaldamisega ei hakka kustukumm enam ridadele peale. Seetõttu järgneb kaks tühirida.

.....

.....

Loodetavasti õnnestub teil leida mõni nimi. Vahest isegi autori oma. See peaks siin kuskil kaunis rasvases šriftis olema üles tähendatud. Mina kirjutan hariliku pliiatsiga igal juhul enda nime. Nii mitu korda kui mahub. Aga rohkem mitte! Äärele ei kirjuta! Käin naisele niikaua peale, kuni ta nõustub oma närviliste sõrmedega mu nime tolmuks nühkima. Tuleb ju arvestada võimalust, et ta on mind petnud. Naine nõustub lõpuks ka tühjaks jäänud read uuesti täitma. Ta kirjutab nii:
dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus Nii saangi teada, et naine pettis mind just dinosaurusega. Kustutan tühiridadelt saurused maha. Ma ju kustutasin nad maha! Nende asemele pidi jääma vaid kaks tühja rida, kuhu lugejad saaksid kanda

minu nime. (Et naine näeks, kui paljud seda kirjutavad, mida tema kustutas.) Aga kust need kaks rida sauruseid siis ikkagi välja ilmusid?

ISIKLIKU EGO ALLASURUMINE

Huvi peaks see lugu pakkuma eelkõige neile, kes on lugenud mu pala "Tühiread". Äärmusliku egotsentrismi tõttu lükati jutt toimetuse poolt tagasi. Selle kõrval on muidugi tühine viga, et naine pettis mind jälle. Sain teada ka poisi nime. Ei avalda! Aga kirjutan siia ikkagi. Et ma tema nime välja jätan, seda saan teada alles siis, kui olen pärast kääridega need kavandatud kümme rida tema nime eemaldanud ja kirjastusse saatnud ainult loo alguse. Kirjutades ma seda veel ei tea. Kuna olen haiglaselt armukade, siis on tema nime nii mitmekordne korrutamine suur isikliku ego allasurumine. Toimetaja peab seda teadma. Lugu ongi sellega lõppenud. Järgneb lõikejoon.

ÜKS dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
KAKS dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
KOLM dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
NELI dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
VIIS dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
KUUS dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
SEITSE dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
KAHEKSA dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
ÜHEKSA dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
KÜMME dinosaurus dinosaurus dinosaurus dinosaurus
Lgp. Toimetaja! Palun eemaldage see nimekiri ise! Jätsin ta esialgu alles, et te tõesti näeksite seda, mida tahtsingi Teile näidata.

A
a KÜSIMUS. Milleks oli vaja kirjutada nii palju ühesuguseid
aa tähti? Võiks arvata, et loendatakse midagi - iga reaga tuleb ju
aaa tähti üks juurde. Kuid kas siis numbritega poleks sama
aaaa asja saanud lihtsamalt ära ajada? VASTUS. Kullake!
aaaaa Ma vastan sulle meeleldi, kuid kõigepealt loe ja häälda
aaaaaa hoolega seda vasakut serva pidi. Just selge ja valju
aaaaaaa häälega, mitte mõttes ega ka mõmisemisi. Kullake! Muidu Sa
aaaaaaaa ei saa sellest aru. Siia pole ju üldse numbreid vaja!

aaaaaaaaa Milleks numbrid? See on ju ikkagi proo-
satekst. Jaa, jaa,
aaaaaaaaaa just nii! Ülevalt alla ikka suurema
vaimustusega. siis
aaaaaaaaaaa Sa tunned, kuis pinge aina kasvab. Enam
ei jõua ühe
aaaaaaaaaaaa hingetõmbega väljendada nii palju ridu
kui algul. Kuid,
aaaaaaaaaaaaa kullake! Ära lase häälel kärbuda.
Paiska ülahuul
aaaaaaaaaaaaaa kaarena vastu taevast ja kisu lõug
alla, lase
aaaaaaaaaaaaaaa häälel voogada! Kullake! Praegu
saan aru, et oli
aaaaaaaaaaaaaaaa totrus püüda leida naist,kes
suudaks mind
aaaaaaaaaaaaaaaaa mõista. See kõik lõppes meil väga
halvasti.Mis
aaaaaaaaaaaaaaaaaa sest nüüd enam. Usu vaid - ma
pole selles süüdi,
aaaaaaaaaaaaaaaaaaa ma ei saa sinna midagi parata.
Kullake! Hüüa
aaaaaaaaaaaaaaaaaaa vaid! Ära jää vakka! Oh Sa ei
tea, mida see
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa mulle tähendab, mida tunnen!
Kullake! Mu naine
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaa vajas rohkem ;kui suutsin
talle pakkuda.
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa Andestasin talle kõik. Kuid
lõpuks väsis ta
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa minust täiesti. Ta nõrkes
neist igaõistest
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa aadest ja läks ära.
Kullake! Ära jää
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa vakka! Pea veel veidigi
vastu! Kullake!
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa Miks Sa sulgesid suu?
Ma pole ju
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa selles süüdi, et
erutun vaid kurgu-
aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa mandlitest. Kullake!

OOTUS

Vanaema juures maal, kaevul, sai sooja piima juua. Edumeelsed üliõpilased käisid aia tagant mööda ja karjusid loosungeid. Tass kukkus kaevu. Üliõpilased karjusid. "Pole viga," ütles vanaema, "kui kaev kuivaks läheb, küll siis saame tassi kätte." Nüüd ootan: siis saab jälle piima juua. Kaks pudelit antakse päevas.

LOOTUS

Vanaema juures maal, kaevul, sai sooja viina juua. Purjus üliõpilased kakerdasid aia taga ja lällasid. Pudel kukkus kaevu. Üliõpilased lällasid. Pudel kukkus vastu põhja puruks. "Pole viga," ütles peaminister.

MART JUUR
Kahekesi

Täna tulid nad jällegi. Rapsisid esikus mantlitelt lund, võtsid jalast tänavate soolvees vettinud saapad ning astusid sukis tuppa - Harri ja Irene, mu kursusekaaslased. Nad elavad ühiselamus, kus puudub võimalus kahekesiolemiseks; nii nad kondavadki mööda tuttavaid - ikka käsikäes, ikka armunud.

"Sa vabanda, et me nii hilja ...," ütles Harri ja õngitses kilekotist pudeli. Vermut.

Läksin kööki klaase pesema.

Klaasid said pestud, suits tõmmatud. Toast kostis ühendatud anumate helisid. Lugesin valjusti tuhandeni, köhatasin ja astusin tuppa.

"Talv tänavu na varajane," ütlesin klaase täites.

"Seda küll," nõustus Irene.

"Aga suvi oli soe," lisas Harry.

"Seda küll," ütles Irene.

"Mis sest rääkida," rääkisin mina. "Aga sügis oli vihmane."

"Nagu mullugi," ütles Harri.

"Sügiseti sajab üldse rohkem kui suvel. Kummaline, eks?"

"Seda küll," nõustus Irene.

"Aga kevad oli ilus," ütlesin mina. "Proosit!"

"Proosit," ütles Harri.

"Seda küll," ütles Irene.

"Palju kell on?" küsisin mina.

"Palju kell on?" küsis Harri.

"Pool kaks," vastasin mina.

"Hilja juba," arvas Harri. "Irene, hakkame minema."

"Seda küll," ütles Irene.

"Head aega," ütlesin mina.

"Head aega," ütlesid nad ja läksid - ikka käsikäes, ikka armunud.

Viisin klaasid valamusse, lukustasin ukse ja avasin seinakapi.

"Roni välja," ütlesin. "Nad läksid ära."

"Seda küll," vastas Anne.

PER E. RUNDQVIST
Tee ja sümpaatia

- No aidaa siis! kostis esikust.

- Aida-aa ... vastasid vanemad ajalehtede tagant. Vaatasid siis kähku üles. See oli Gullani hääl. Vanemad vaatasid ukse poole.

- Kuhu sa lähed, välja või? hõikas ema. Kui vastuseks tuli vaid ebamäärane pomin, ütles ta:

- Mis sa seal räägid? Tule sisse, siis me kuuleme.

Gullan tuli vastumeelselt tuppa. Ta oli kenasti ja korralikult riides, seljas laiatriibuline kampsun, mis oli nii välja veninud, et riivas põlvi, jalas kitsad mustad püksid, mis istusid nagu vorstinahk ja lõppesid kohe kampsuni all, ning midagi balletikingade taolist. Kuklas rippusid juuksed nägusas hobusesabas, huuled olid kummaliselt lillad.

- Issand jumal, ohkas isa. Ta kohtas trotslikku silmapaari ja jättis ohke pooleli. - Mida sa seal õieti ütlesid? küsis ta.

- Mina? kostis Gullan. - Ma ei ütelnud midagi.

- Kas sa siis ei kuulnud, et me küsisime?

- Et te küsisite?

Isa vaikis. Ema lausus: - Me küsisime, kuhu sa lähed.

- Ma ei kuulnud, ütles Gullan.

Isa tõusis pooleldi püsti, kuid istus tagasi. Käed kõvasti ümber põlve, sõnas ta:

- Me küsisime ja küsime praegu ka, ema ja mina kuhu sa
kavatsed minna.

- Ah soo. Nojah - välja.

- Välja? kostis isa ja jäi ootama. Gullan ootas samuti.

Ta ei olnudki lausa ükskõikne, ta lihtsalt ei taibanud, milles on asi. Tüdruk langetas pilgu, kuid tõstis selle taas, ootavalt. Isa selgitas teatud pingutusega:

- K u h u välja?

- Ah - lihtsalt välja.

- Kellega sa kokku pead saama? küsis ema. - Kas see on jälle see Jocke?

- Ah, ei kedagi erilist. Vist jah Jocke.

- Ah ja ah ja ah! ütles isa. - Kuidas see sinule meeldiks, kui meie emaga iga asja peale, mida sa küsid, ainult "ah" ütleksime? Mis?

- Ma pole ju midagi küsinudki, ütles Gullan.

Ema asetas kärmesti rahustava käe isa põlvele. Ta kummardus ettepoole ja lausus lõpmata kannatlikult, kuid iga sõna rõhutades:

- Me tahame ainult kuulda, kuhu sa kavatsed minna, mida
teha ja kellega kokku saada.

Gullan rapsas hobusesabaga, tõmbas kampsuni kaugele üle põlvede ja vaatas silmi kissitades oma küürakil asendist üles, pilgus kerge, kuid täiesti tajutav kannatamatus.

- Seda ma ju ütlesin, sõnas ta.

Vanemad vaikisid natuke aega.Siis küsis ema:

- Kas sul on õpitud?

- Jaa.

- Kas kõik on selge?

- Jaa.

- Mis teile õppida anti?

Gullan vallandas paela hobusesaba ümbert ja hakkas sisseharjunud akrobaatiliste liigutustega seda uuesti kinni siduma.

- Noh? päris ema.

- Mida? küsis Gullan. Ta vaatas imestunult üles ja näis, nagu meenuks talle äkki miski. - Aa, õppida, sõnas ta. Õppida - meile ei antudki homseks midagi. Ja ta astus ema juurde, lõug kampsuni sisse surutud, pööras selja ja laskis põlved veidi lõnksu. - Aita palun siduda. Aga kõvasti.

Ema sidus kõvasti. Gullan raputas prooviks hobusesaba ja laskis pilgul käia ühelt vanemalt teisele:

- Kas ma võin siis nüüd minna?

Ema haaras tüdruku käe mõlemasse enda omasse ja hoidis seda nõnda. Gullan raputas kätt veidi üles-alla nagu head aega jättes, aga jäi paigale istuma.

- Gullan, ütles ema tõsiselt, - sa oled viieteistaastane.

Silmapilguks oli Gullanil ilme, nagu kavatseks ta tõsiasju eitada, kuid siis ta loobus. Ta torutas huuli ja ootas, pilk äraolev.

- Kas sa ei mõista, et isa ja mina kardame sinu pärast? lausus ema. - Sa jooksed peaaegu iga õhtu selle Jockega väljas ringi, aga meil pole aimugi, kes see - kes Jocke on. Ta võib ju olla jumal teab kes, jätkas ta, vaatas tütrele otsa ja takerdus äkki.

– Ma mõtlen, sõnas ta kähku, et isa ja mina ei tea ju mitte midagi. Ja selle peale noogutas isa nõusolevalt, aga see, kelle võimuses oli neid faktidega valgustada, pigistas lillad huuled kokku ja vaikis.

Mis ta teeb? küsis isa. – Kas ta käib koolis? Kui vana ta on?

– Kas tema tohib niimoodi iga õhtu väljas ringi joosta, katkestas teda ema, – ja mida ütlevad tema vanemad? Oled sa tema vanematega kohtunud? Kas neile võib see tõesti meeldida, et ta niimoodi väljas ringi laseb? Kas see võib tõesti üks korralik poiss olla, kes niimoodi ringi laseb? Kindlasti mitte.

– Ükshaaval, ohkas isa, – ükshaaval. Ta ei saa ju mahti vastata.

Gullan sai käe vabaks ja vallandas samal hetkel paela hobusesaba ümbert. Ta pööras selja ema poole, et abi saada, ja kuni ema vilunud liigutustega tugeva sõlme sidus, ütles Gullan:

– Kuidas sa saad öelda, et ta pole korralik, kui sa üleüldse ei tea, kes ta on?

Isa tõusis püsti. Ta heitis hobusesabale kahtlustava pilgu, nagu aimaks ta selles mingit nõidust. Ta pistis käed sügavale kuuetaskutesse ja kobas viivu energiliselt, ilma et paistnuks midagi leidvat. Ta tõmbas välja kaks tühja kätt ja sirutas need ette:

– Me tahamegi ju ainult teada, kes ta on, ütles ta. – Me tahame teda näha. Me tahame temaga kokku saada ja temaga rääkida.

– Ta ei räägi peaaegu mitte midagi, sõnas Gullan.

Hetkeks valitses vaikus. Tuuleiil lõi kergelt vastu aknaruutu ja kadus ning näis kandvat ka Gullani mõtted ära kaugusse: lillad huuled olid poolavali ning hobusesaba rippus lõdvalt ja ootavalt. Siis ütles ema:

– Ta ju vähemalt vastab, kui temaga räägitakse.

Selle peale vangutas isa kahtlevalt pead, vaatas tütre poole ja ootas. Ta ootas kaua. Lõpuks ütles ise:

– Nüüd tood sa ta täna õhtul siia, Gullan. Sa pead ju niikuinii temaga kokku saama ja siis võite te sama hästi natuke aega siin istuda kui tänavaid mööda ringi lasta. Tee nüüd nii, sõnas ta. – Tee nüüd nii, nagu ema ja mina ütleme.

– Mida te temalt küsida kavatsete? päris Gullan.

Vanemad vaatasid teineteisele otsa. Kui nad jälle Gullani poole vaatasid, oli selge, et ta ootab asjalikku vastust. Ja tüdruk tegi kogu tuba hõlmava žesti, mis pani toa paistma kuidagi veidralt tühjana:

- Ja mida me siis siin tegema hakkame?

- Oh - lausus ema end veidike kogudes - oh, ma keedan natuke teed - ja siis me võime juttu ajada või nii. Ja kuni ma teed keedan, räägivad nad isaga juttu ...

- Millest siis?

- Millest? Isa pistis käed sügavale taskutesse ja kobas viivu. - Millest tahes, pagan võtaks, ütles ta ja tõmbas käed jälle välja, - too ainult poiss siia, küll me siis leiame, millest rääkida! Me ei ole ju ometi tummad!

- Ta ei räägi palju, ütles Gullan.

Isa astus tüdruku juurde ja haaras tal käsivartest kinni ning Gullan tõmbus nii järsult kõverasse, et isa ta kähku lahti laskis. Tüdruk ajas end aeglaselt sirgu, kuid mitte täiesti. Ta tiris kampsunivarrukad üles ja silitas ettevaatlikult paljaid käsivarsi, kus vaevumärgatavad punased jäljed liiga kiiresti kahvatusid.

- Aga kus ta on? küsis ema. - Kus ta just praegu asub? Kus te pidite kokku saama? Gullan kõhkles - siis tegi ta žesti tänava suunas. Vanemad astusid kärmesti akna juurde ja vaatasid välja. All laternaposti najal lõnkus üksik kortsus idiviid, seljas kottis jakk, käed sügaval püksitaskus ja koni ühte suunurka kleepunud.Ta ei paistnud olevat just purujoobnud, aga näis, et tal on raske püsti püsida. Nad pöördusid ümber.

- Ei, ütlesid nad, - seal all teda ei ole - kui ta just väravas ei seisa.

Gullan läks akna juurde ja vaatas. Ta tõstis käe viipeks ja kortsus kuju laternaposti juures, kes parajasti koni välja sülitas ja käega läbi sassis juuste tõmbas, kergitas käe natuke kõrgemale ja laskis sellel siis loiult alla vajuda. Seejärel silmas ta teisi nägusid ja andis laternapostile seljaga müksu, nii et ta seisis, kui ka mitte päris sirgelt, siis ikkagi omal jõul. Näis, nagu otsiks ta midagi rentslist. Vanemad pöörasid pilgud Gullanile.

- Aga kas teie ei näe siis midagi? lausus Gullan. - Seal all ta ju seisab. Ja küsis hetke pärast kõhklevalt:

- Kas te tahate, et ma ta üles toon?

-Ja kui kumbki ei vastanud. - Või muidu ma siis lähen nüüd. - Lähed? kostis ema. - Kuhu? Ma mõtlen ...

- Too ta siia, ütles isa.

Gullan viivitas. Ta kiikus aeglaselt ühel jalal ja silmitses vanemaid teraselt. Siis ta sõnas:

- Te ei paista just eriti võlutud olevat. Kust ma tean, kuidas te temaga käitute.

- Käitume! käratas isa. - Meie käitume! Aga ema segas kähku vahele:

- Rahu, Gustav, rahu! Niimoodi küll ei lähe. Me peame asja rahulikult võtma. Ja me ei tunne ju teda veel. Võib-olla on ta tõesti hea poiss, lisas ta kahtlevalt, ja isa vajus tugitooli istuma.

- Ma olen nagu talleke, ütles ta. - Nagu talleke, kordas ta rõhuga ja hakkas energiliselt piipu puhastama, asetas tikud, tubakakoti ja kõik värgid korda ning jäi ootama. Ja ootas kaua. Ta ootas veel tükk aega peale seda, kui kuulis neid esikus olevat, kus naine neid vastu võttis. Naine näitas end esimesena. Tema pilgud väljendasid vaid üht:

Rahu, Gustav, rahu!

Ja siis tuli Gullan - silmis ja laubal kummaline helk - ja siis tuli Jocke. Kottis jakist välja kooritud, kandis ta laiatriibulist kampsunit, põlvini väljaveninut, kitsaid musti pükse, aga mitte balletikingi. Ta noogutas mornilt, tõmbas pea õlgade vahele, astus kuidagi ootamatult kärmelt ja natuke õõtsuva sammuga isa juurde, sirutas käe välja ja noogutas. Isa tundis veidrat kidakeelsust peale tulevat. Ta vaatas täiesti abitult Gullani poole: tüdruk oli võtnud platsi kaksiratsa tugitooli seljatoel, istus viltu ettepoole kummargil, kallutas pead ja vaatas ja vaatas ja vaatas ... ja imelik küll, ka kuulatas. Imelik, sest nüüd valitses täielik vaikus. Ja see, keda tüdruk vaatas, oli jäänud püsti, elukardetava hooletusega kühmus, käed rippu. Seal ta seisis pealtnäha täiesti ükskõiksena selle sõnatu armastuse paistel, mis nagu soe hoovus voogas tema suunas Gullani silmist, mis hiilgasid suurte ja soojadena tüdruku lillade huulte ja kampsunilahmakasse mässitud keha kohal. Isa pööras kohmetult pilgu ära. Vaatas abitult ringi. Ja lausus:

Kus ema on?

Kuna sellele keegi ei vastanud, hüüatas ta äkki:

- Jaa, muidugi, jaa, me saame vist varsti teed. Ja ta pöördus Jocke poole. - Te ju joote teed?

Jocke tõstis korraks pilgu. - Vahel harva, ütles ta.

Isa sirutas käe sigaretipaki järele. – Kui te hoolite, sõnas ta ja sirutas lihtsalt paki ette. Ja kui ema tuppa tuli, istus Jocke ebamugavalt tooli seljatoel ja tõmbas sügavalt mõtlikke mahve ja põrnitses tusaselt maha.

– Aa, näe , nüüd ongi tee kohal, ütles isa.

Gullan ajas selja sirgu ja vaatas Jocke poole.

– Ma ei tea ... ütles ta.

– Ma ei tea ... ütles Jocke.

– Tegelikult me pidime veel Maieka ja Ollega kokku saa-
ma, lausus Gullan.

Ja kui keegi midagi rohkemat ei öelnud, lausus ema: – Ja mida te siis tegema hakkate? Ja mõtles samas: me ei saa Maiekat ja Ollet ka siia tuua – sest kui me Maieka ja Olle siia toome, on neid kindlasti rohkem ja me ei saa k õ i k i siia tuua. Ja ta mõtles: kas nad k õ i k näevad ühtemoodi välja ja kuidas nad üksteise vahel vahet teevad? Ja äkki märkas ta oma tütre Jockele suunatud pilke ja mõistis, et teevad küll vahet. Ta kordas suurema lootuseta:

– Mida te siis tegema hakkate?

Gullan vaatas Jocke poole, Jocke Gullani poole. Õhus oli tunda: "Kui me teaksime, mida me peaksime vastama ..."

– Kas te ei käi kunagi – ee – Jocke juures kodus? küsis isa.

– Vahel harva, kostis Jocke.

Isa tõusis püsti. Vaevalt oli ta püsti, kui Gullan ja Jocke samuti jalul seisid. Ja esmakordselt nägi ta nende silmis midagi, mis peaaegu sarnanes huviga – tema isiku vastu. Enne kui ta jõudis end koguda ja järele mõelda, miks ta õigupolest oli püsti tõusnud, oli Jocke käsi tal peos, ja võimsa ning üllatava jutukusega sõnas Jocke.

– Kole suur tänu, väga vahva oli.

Ja suurema pingutuseta ütles ta sedasama ka emale, ja isa ja ema tundsid oma põskedel Gullani käe patsutust ja nad vaatasid teineteisele otsa. Ja nad astusid aegalselt akna juurde ja nägid, kuidas nad välja tulid – nägid, kuidas nad lonkisid üle tänava, meeter maad vahet, vaikivad nagu muumiad – lonkimas teel eesmärgi poole, mida nad kandsid kaugel ja vaikides ja sügaval oma sisemuses.

– Kas sa teed tahad? küsis ema.

Vahel harva, kostis isa.

Rootsi keelest tõlkinud
EVE MÄE
(TRÜ 1986.a. tõlkevõistluse I preemia)

MART KIVASTIK
Unistus

"Need on Leena puud," hõikas Harold.

Nad seisid teine teisel pool puudelasu ja mõtlesid, käed taskus. Juliusel oli vingus nägu. Hunnik tundus talumatult suur. Sellega oli Leena ilmsesti üle pakkunud, eriti nii kribude ja lõhkiste ahjude tarvis nagu temal. Paljugi mis, jah, kurat teab, kas ongi õnne, et talv ühe jutiga üle elada. Keegi ei või teada.

"Kes talle nii palju andis?"

"Teinekord võib mõnel vanemal eidel õnne olla ja siis
nagu ei mõista piiri pidada."

"Ei mõista jah."

"Sinna pole nüüd midagi teha."

"Eelmisel aastal tal ei olnud, ptüi."

"Eelmisel aastal jäi tal vist õige pisut jahedaks, aga me lõhume nad ära, me lõhume nad ära nagu naksti."

"Muidugi ..." Julius ei kahelnudki selles, et lõhuvad. See mõni puu pooleks lüüa ei olnud mingi asi.

"Me oleks rohkemgi võinud teha, kui Leena öelnud oleks, see on päris selge."

"Vanu inimesi peab aitama."

"Loomulikult."

Nad suitsetasid. Nad suitsetasid mõlemad juba õige ammusest ajast, nii et neil ei tekkinud muret maha istumisega. Nad istusid üsna teineteise lähestikku, tobid suus ja päike soojendas puid nende tagumikkude all.

Harold puhus suitsu torus huulte vahelt silmade kõrgusele ja jälgis, tuult. Suits hajus üsna ebamäärases suunas, tõenäoliselt hoopis üles. Ta pistis pöidla suhu ja sirutas siis selle kaugele ette.

"Noh?" Julius ei tihanud oodata.

"Nord-West," ütles Harold. Kaksis vee hääldas ta eriti kenasti välja, näost paistis justkui oleks vilet tahtnud lasta - uest, uest. Jaah, meri. Harold joonistas näpuga liivale laeva - purjed, kolm masti ja röövitud varandus. Lained, Fidzi saared, ümberringi aina neegrid, potid peas, vist ikka peas, aga see pole tähtis, mustad, kurat, ja tema ise, vana hunt, nägu soolast halliks kuivanud, habe ...

"Kui, poisid, nüüd need puud ära lõhume, siis paneme nad ilusti riita, ja Julius ka aitab, sinna taha, vana prahi viskame eest ära." Harold vaatas üles - Leena. Leena, väike vana naine, kahju isegi vaadata kui vana, seisis, käed puusas ja ruuduline põll ees, jalad harkis.

"Me ajame selle asja jutti, Leena. See pole midagi teha, paar kõksu kirvega ja sa võid neid kümme talve järjest kärsatada," ütles Julius.

"Kui me Juliusega enam vähem nüüdsama pihta hakkame, siis on mõne tunniga kombes."

Leena rõõmustas. Tema nägu venis pikemaks, nii et räti sõlm kurgu alt pooma hakkas, ja siis ta tõmbas seda käega koomale, kohendas, et õhku jätkuks: "Me paneme nad kõik sinna taha riita. Sellest saab kõige suurem riit, mis minu elu sees õuel seisnud on. Nüüd enam enne surma puid vaja ei lähe."

"Nii et viimast korda lõhume, Harold, kuulsid, paneme talle sinna kõik taha riita ja siis vaatame, kumb enne otsa saab."

Harold hõõrus laeva jalaga laiali, siis hakkas kahju, mastid jättis alles ... ja röövitud varanduse. Tema murelik merekarva pilk pöördus mandri poole - puud, puud ja ikka puud, lõppu ei paistnud kuskilt. Isegi Julius tundus nende kõrval pisike. See oli nagu meri, kui Harold seda pilguga mõõtis, suur otsatu väli ja kusagil taamal suur ja jäme Julius, kes tundub üsna tavalist mõõtu olevat. Ja Leena, vana ja kortsus, õhku ei jätku, aga vatrab, vatrab.

Harold haaras kirvest: "Nooh, hakkame pihta ..." Leena sibas minema, et mitte segada, et Juliusel kellegagi juttu poleks rääkida. Harold vaatas Leenale pikalt järele. Nii vana ja nii kiiresti liigub.

"Nii vana, aga lippab."

Nad arvasid, et kumbki algab eri otsast. Ja siis saavad nad keskel kokku, kui kumbki oma poole on ära lõhkunud. Nad tõmbasid juti täpselt keskele, et näha oleks, kus pool on. Mida lähemale nad sellele jõuavad, seda vähem teha jääb.

"Kui mina jõuan enne, siis ma aitan sul ka. Ütleme, et kui sul mõni jämedam pakk sees on ja sa sellega hakkama ei saa, siis ma võin ju kohe aidata, aga siis ma aitan pärast sinu poolt ka," ütles Julius.

Nooduest, nood uest, inglise keel kõigile meremeestele, püha, Save Our Souls, siis tormavad kõik kohale, hüvasti, banaanid ja mustad mehed, laev on karile jooksnud, raks - Harold virutas täpselt keset pakku, kirves läigatas päikese käes, tera vuhises läbi õhu - raks, kohe pooleks. Ta tõmbas ennast sirgu ja vaatas, Nord-West jäi kuhugi sinna, teistpoole õue, majade vahelt läbi, kust uue katlamaja korsten paistis, tähis järelikult.

"Julius!"

"Ah?"

"Kas tead, Julius ..."

"Mis on?

"See uus katlamaja on täpselt Nord-Westis, nagu nimelt just sinna ehitatud.

"Jaah?" Julius pööras end sinna. Nad vaatasid pikalt otse uue katlamaja suunas, mis Leena maja ja naabermaja vahelt nendeni paistis. Suits, sünkjas gaas, venis maona taeva poole, kõrgele, kõrgele, kusagile sinna, kus linnud lendavad. Korstna ülemine ots oli kõvasti räämas, olgugi et uus. Korsten kõrgus pikalt üle roheliste puude nagu oleks ta nende hulgast kasvanud.

"Tead mis, Harold." Julius viskas kirve käest. "Tead, mis ma mõtlen?" Tal oli tähendusrikas pilk ja see paistis isegi sealtmaalt Haroldini, aga igaks juhuks tegi Julius pika tuuri ümber puude ja jäi harkisjalu otse Haroldi nina ette seisma. Pikka kasvu, vägeva kõhuga mees.

"Tead, mis ma mõtlen?"

"Ei tea."

"No arva."

"No tõesõna ei tea."

"Ta annab meile süüa. Ta on terve see aeg kotlette küpsetanud, Leena, ma mõtlen, ja võib-olla isegi kana ja siis veel moosi ja piima ..."

Harold kujutas seda ette. Ta nägi suurt hunnikut kotlette ja praetud kana, sellel oli fantastiline lõhn ja ta leemendas rasvast, see sirises mööda kana lihavaid külgi alla. Harold viskas kirve käest. Nad tegid veel tiiru ümber puude ja hindasid silma järgi tulemust, aga seda oli raske teha, sest lõhutud puud paistavad ikka väiksematena kui lõhkumata ja siis võib mulje jääda nagu polekski eriti midagi tehtud, aga isegi Julius oli higine, suur tugev mees. Ta näitas Haroldile kaenlaalust - see oli higist märg ja haises ebameeldivalt.

"See on higi," ütles Julius.

"Lõhnab küll halvasti."

"See on sellepärast, et teda on palju."

TÜ RAAMATUK

"Seda ma tahtsingi öelda."

"Ja kui üks mees, ma mõtlen üks päris tõeline mees nõnda haiseb, siis ei ole põhjust enam uurida, kas seda, mis me tegime, on ikka nii palju kui vaja."

"Sul on õigus," arvas Harold.

"Lähme!"

"Mhmh."

Haroldile mahtus lusikas vaevalt suhu. Ainult Leenal oli selliseid lusikaid ja ainult Julius oskas nendega nii süüa, et luristama ei oleks pidanud. Aga Julius luristas ka väikestega. Nad istusid vastamisi ja Harold uuris mõnda aega Juliuse himurat kogu - isegi üsna suur osa sellest, mis Julius endale suuni oli suutnud tõsta, voolas mööda tema jämedat lõuga alla, kogunes lõua otsa ja tilkus sealt taldrikusse tagasi, tsilks. Nagu jääpurikalt.

"Anna leiba." Julius sirutas käe välja.

"Julius on väsinud, Julius on nii väsinud." Leena säutsus köögi nurgas nagu varblane, nägu õnnelik peas.

"Kui mehed tööd teevad, siis tuleb neile süüa anda, sest muidu ei tule sellest midagi head välja ... sealt tagant ..." Leena sibas akna juurde ja rihtis näpuga õuenurka, kuhu varem prügi kokku veeti. "Sealt tagant viskame prahi minema ja teeme riida ja kui seal ruumi puudu tuleb, siis kuuride kõrvale teeme teise, eks, Julius."

"Aitäh."

"Kas sina, Harold , ei söögi?"

"Harold tahtis kotlette, kotlette ja moosi ..."

Leena nägu vajus lõmmi, silmad kadusid pealuusse ja põsed kiskusid kortsu, sest ta ei teadnud, kuidas seda seletada, kuigi ta väga oleks tahtnud, eriti sellepärast, et ta oma puude pärast muretses. Ja kui ta köögi aknast välja vaatas, oli tal üsna ebakindel tunne selle lubaduse suhtes, mis Julius talle andnud oli. Ja siis vaatas Leena veelkord oma viltusest aknast välja, et näha seda põhjust, mis Juliuse nii hirmsasti higistama oli sundinud.

"Me teeme ära, Leena, ära sa nüüd töinama hakka. Vaata, Harold lubas ka, mis sa siis mõtled."

"Kas riida ka teeme sinna taha, ah, Julius?"

Julius tõusis püsti, ta venis toolilt kogu oma hiiglase kerega ja ühtäkki läks Leena köögis parasjagu hämaraks. Julius seisis Leena selja taha ja Harold kaotas Leena ja akna silmist. Ainus, mis ta veel nägi, oli Juliuse mehelõhnaline, higist leemendav selg.

"Vaata, sinna taha, sinna taha me teeme riida ja prahi loobime Haroldiga kõrvale, ja veel enne õhtut, Leena."

"Kas te ikka jõuate kõik ära lõhkuda?"

"See pole asi, sa parem kuula, selle suure riida teeme me just sinna, kuhu sina ise tahtsid." Julius näitas käega, joonistas õhku suure kaare ja see pidi riita tähistama. Igastahes sai see Juliuse näitamise järgi kindlasti nii suur, et Leena enne maha pidi surema, kui ta need ära kütta jõuab.

"Selle uue katlamaja on nad otse Nord-Westi ehitanud," ütles Harold äkki. "Ma enne uurisin järele, kui Juliusega lõhkusime, ja oligi täpselt seal, kus ma ütlesin."

Harold sulistas lusikaga supis.

"Kui vana sa oled, Harold?"

"Mis siis?"

"Ei noh, ütle, kui vana sa oled?"

Julius oli liiga suur, liiga tüütu ja liiga suur. Harold ajas mööda taldrikut keedetud porgandit taga, taldriku serva, vupsti ... üle parda. Päästerõngas, Surnumeres, punane ja valge, muidu ei näe. Tegelikult niikuinii ei näe, meri on kuradi suur, jah. Ta korjas porgandi laualt ja viskas taldrikusse tagasi.

"Harold ... Harold, tule ka akna juurde."

Leena hääl tuli kuskilt tagant, kusagilt suure asja tagant. "Harold, tule ometi sina ka vaatama."

Harold läks. Ta seisis Juliuse kõrvale ja vaatas aknast välja. Nad pressisid näo vastu aknaruutu ja mõtlesid ja Leena rääkis: "Näe, sinna taha, sealt koristame enne kõik ära, sinna laome kõik riita. Ja mõnikord, kui ma kütta ei jõua, tuled sina, Harold, või siis, Julius, ja siis me tassime sealt puid sisse, kui ma veel elus olen."

"Ma võin iga päev käia. Ma võin just siis tulla, kui Haroldil aega ei ole, kui ta parajasti molutab, siis tulen ma ise ja ajan selle asja jutti."

"Me tuleme koos, Leena," ütles Harold. "Me võime ju koos käia või siis vaheldumisi, igaljuhul ei tule sul muret."

"Sellest saab palju suurem asi, kui sa oma eluajal ära kütta jõuad. Tavaliselt nii vanale inimesele nii palju puid vaja ei lähegi."

"Arvad või?" Leena vaatas Juliusele alt üles, kõrgele üles, umbes nii, nagu Harold enne katlamaja korstent uuris, kui see musta suitsu välja ajas. See keris end kõrgele üles, kuhugi sinna, kus linnud lendavad.

"Tegelikult on nii, et kui väga väikesest aknast vaadata, ei tohiks nii suur riit tervenisti nähagi olla nagu sulle tuleb," ütles Julius.

"Aga osa on ikkagi, eks?"

"Osa on kindla peale. Ja ega me teda sellepärast ei tee, et pärast aknast vahtida."

"Loomulikult," ütles Harold.

Nad läksid õue, et paremini näha. Julius läks ees, tõmbas välisukse lahti ja laskis Leena ja Haroldi trepile. Nüüd nägid nad tervenisti, nad nägid nüüd väga hästi, kui suur see asi tulema pidi, ja Leena ohkas.

Nii suurt riita polnud seal iial varem olnud. Nad astusid trepilt maha ja tegid puude ümber tiiru. Ja peatusid selle koha juures, kust Harold alustanud oli.

"Vaata, Leena." Harold tegi näpu märjaks ja sirutas kaugele välja. Leena ja Julius ootasid.

"Noh?"

"Nord-West," ütles Harold. "Täpselt samast suunast puhub."

"Harold tegi selle juba enne selgeks, kohe kui siia tulime."

Nad seisid keset hoovi ja vaatasid uue katlamaja poole, mille korsten kahe maja vahelt Leena õue paistis. Päike vajus tasapisi allapoole või oli see tahmast, et hämaraks läks, Julius oli Haroldist oma peaajagu pikem ja haises selle järele, millega ta oma tööd mõõtis. Leena vahtis kannatlikult Haroldi näidatud suunas, vana krimpsus nägu, rätik lõua alt kokku tõmmatud. Puud surmani tehtud. Sõlm hakkas kurgu alt pigistama.

Harold sokerdas kinganinaga liivas. Vedas sinna pika pika kaare ja siis purjed. Päike oli liiva tema taldade all kuumaks kütnud. Palmid kohisesid tuules laulda. Harold tõstis pilgu ja jäi ainiti ookeani ääretut sinavat vaipa uurima. Huuled kipitasid nendele kogunenud soolast. Jumal tänatud! Kusagil taamal, mere ja taeva kokkusulamise piiril, terendas häguselt, kuid kindlalt, valge tuulest paisunud puri.

PIRET VIIRES
Bibliotheca Universitatis Tartuensis

Võib-olla kirjutatakse kunagi raamatukogust lugusid. Sellest kohast, kuhu kõik kokku saabuvad, ilmed krampis või naeratavad, pilgud selged või hajusad. Raamatukogu on suur teatrilava – siin

toimub kõike. Raamatuvirnad, riiulid, pehmed toolid – kõik on vaid ettekäändeks sellele varjatud elule, mis siin päevast päeva liigub ja loob ja lehvitab. Ma ei tea, mis meist saaks, kui meil poleks raamatukogu. Ma ei tea, kuhu me siis läheksime, mida siis teeksime. Aga nüüd on ta meil olemas. On olemas kohviku punased lauad ja aknaid varjavad kardinad, on olemas tumedad vaibad ja salapärase sisuga graafilised lehed seintel (kas keegi üldse teab, mis neil kujutatud on?), on olemas kogu see suur roheline kalev ümmargusel täringumängulaual.

Ma elan raamatukogus. Ka minu sõbrad elavad raamatukogus. Me tuleme siia pärast loenguid, pärast tööd, pärast antud koolitunde. Me tuleme, istume, räägime ja lahkume. Igaühest meist jääb midagi maha: kas pastakas või juukseklamber või puruksmuditud sigaret. Lauda, milles me tavaliselt istume, kaunistab äranätsutatud salvrätikuhi või okastest ornament või hajameelselt soditud visandid. Me jutud pole kuigi arukad, sest me ise pole kuigi targad. Kuid rääkida meile meeldib. Ja kuulata meeldib meile ka.

Vahel on meil igav. Lauad muutuvad liiga läikivaks, kardinad hõljuvad liiga siidistena. Mis meil siis teha jääb? Meie uinunud mõistus, meie vaikselt puhkavad ja nurruvad ajud hakkavad hajameelselt liikuma, meie unised silmad peatuvad üksteisel ja meie suud moodustavad kõhklevaid sõnu. Me kujutleme, me mängime. Me tunneme. Ja nii sünnivad meie lood. Meie väikesed nukrad intriigid, meie kergemeelsed lõbustused. Sorgime üksteist ja vaatleme huvitatult, kuidas üks või teine kahvatab, punastab, lusika eemale viskab ja kohvikust välja jookseb. Ta tuleb tagasi, seda me teame. Kõik on alati tagasi tulnud. Me ei oska olla üksi. Me ei oska olla üksteiseta. Varsti ta tuleb, sõrmeotsad veel värisemas, istub ja vaatab häbenedes lauaplaadile. Ja teised jälgivad teda heatahtliku naeratusega, talle ulatatakse uus morsiklaas, munavõileib lükatakse ta poole ja ennäe – juba ta leebubki, trots kaob ta pilgust ja ta naeratab sama uniselt kui varemgi.

Me oleme Muti raamatukogu-mehed ja Borgese suur Raamatukogu-Maailm on meie ümber. Me ei oska elada ilma raamatukoguta.

Vahel algab liikumine. Vahetatakse lugemissaali, oma istumiskohta või kohvikulauda. Vahel istub meie lauda uusi inimesi. Nad tulevad kõrvallaudadest.

Mõned jäävad, mõned istuvad teise lauda edasi. Mõned naeratavad, mõned vaikivad. Ja vaid vähestel on õnnestunud raamatukogust lahkuda.

Tavaliselt lahkutakse raamatukogust, kui kolitakse teise linna või teise riiki. Olen paari sellist näinud. Võib-olla on nad pääsenud. Ma ei tea seda. Aga kui nad hakkavad rääkima raamatukogust, muutub nende hääl iseäranis pehmeks, nende pilk iseäranis hajusaks, nad liigutavad aeglaselt käsi ja naeratavad omaette. Nad mäletavad. Ja raamatukogu on nendega alati kaasas.

Praegu on reede õhtu. Ma istun filoloogiateaduskonna õppesaalis. Mu ees on pruun laudsein, mu vasakul käel on pruun laudsein, mu vasakul käel valge krohvitud sein, mu jalge all on soe punane vaip. On reede õhtu ja ma veedan siin oma aega. Täis raamaturiiulid on mu silme ees ja vaikselt hiilivad botastes ja hallides kampsunites lugejad nende vahel. Mu sõbrad on kohvikus ja räägivad oma lugusid. Nende lood on täna teravad ja puurivad, nad vaatavad üksteisele päranisilmi otsa ja katsuvad näksata üksteise hingi. Seda teevad nad täna, sest on reede õhtu ja nädalane taak, nädalane uimleva mõtte kuhi on neile peale laskunud. Varsti jätavad nad järele. Siis on nad rahunenud ja puhtad, siis on nad üksteisest midagi aru saanud ja enesest midagi ära andnud. Varsti jätavad nad järele. Siis tõusen mina siit õppesaalist, lähen istun nende lauda, me joome värskat ja sööme singivõileibu. Täna on kohvikus eriti head singivõileivad. Mu sõbrad naeratavad mulle vastu ja me vestleme. Meie vestlus on kerge ja hea, sest oma rängad sõnad on nad ära andnud ja oma lihtsad sõnad alles jätnud. Väga tore on rääkida oma sõpradega, kui nad on lahti ja leebed. Siis meeldivad nad mulle. Ja mina meeldin neile.

Ja kui kell saab kümme, lähme sõbralikult naeratades raamatukogust välja. Raamatukogu on me ees püsti, ta tuled põlevad, ta klaasuksed läigivad. Me seisame ja vaatame teda. On hämar ja vihmane. Aga vihm tundub hea ja me oleme ikka veel nii leebed, nii leebed. Sest on ju reede õhtu ja esmaspäevani, millal kõik uuesti algab, on veel nii palju aega.

PIRET VIIRES
Veski

Oma viimase ülikooliaasta maikuu alguses lesisime meie, viisteist diplomandi ja kaks õppejõudu, Ahja jõe ürgorus ja vahtisime taevasse. Me lesisime, me ei viitsinud tõusta, kõrval ajalehepaberil olid pooleldi söödud võileivad, paremat kätt voolas Ahja jõgi, me lesisime ja me olime osanud Taevaskoja metsatukka ära eksida.

"Kust on tulnud kõlakas, et me üldse midagi otsime?" küsis Jõks ja liigutas varbaid.

Me naersime. Kes laisalt, kes kahtlevalt, kes lihtsalt niisama.

"Kui see ongi üldse kõlakas," ütles Andrus Tõska ja sirutas käe uue võileiva järele.

"Ja mis tähtsust sel lõpuks on," ümises Tom. "Me vaid lähme. Me vaid lähme."

Igor Tauberg võttis bareti peast, naeratas omaette ja tegi tiritamme. Ta seisis kaua ja püsivalt, nägu tõmbus roosakaks, aga naeratus jäi.

Me lesisime, päike paistis, meil oli soe ja hea. Me ei tahtnud kusagile minna.

Me olime viisteist diplomandi ja kaks õppejõudu. Olime põgenenud tähtaegade eest, võõrkeelsete teooriaraamatute eest, oma olematute diplomitööde eest. Me vaid vedelesime jõe kaldal ja vahtisime taevasse. Ja ehkki nii Andrus Tõska kui ka Igor Tauberg olid meist nii mõnegi juhendajad, olid diplomitööd tabu. Meie ajutise kodu, ühe asutuse puhkebaasi ukse kohal rippus suur silt: "Diplomitöödest rääkimine rangelt keelatud." Ega keegi ei rääkinudki.

Tegelikult põgenesime me ülikooli lõpu eest.

Maailm käis alla ja meie koos temaga. Teadsime seda juba ammu, Andrus Tõska tuletas oma loengutes seda meile aeg-ajalt meelde ja ütles välja meis tekkinud kahtlused. Päästjateks me endid ei lugenud, kuid päästmist oli vaja. Andrus Tõska koputas meie südametunnistusele ja meil hakkas häbi. Võib-olla meid tõesti vajati, kõikides koolides, toimetustes, kultuuris, terves maailmas. Aga me ei teadnud, kas meid vajati sellistena, nagu me olime, või oodati kedagi suuremat, paremat ja targemat. Ülikooli alguse ambitsioonid ja reipad meeleolud olid ammu kadunud, olime tõsisemad, meie näod olid süngemad, kuid piiritu kergemeel haaras meid vahel ikkagi.

Nüüd räägiti, et me otsime veskit.

"Mis veskit?" küsisin mina ja Igor Tauberg laskus pehmelt uuesti istuli, sama pehmelt, kui ta pidas ka oma loenguid, ta oli keras ja ei paistnud millestki välja, et alles hetk tagasi oli ta olnud püsti, valepidi püsti, jalad taeva poole.

Aga keegi mulle ei vastanud, sest kõik vahtisid taevasse või jõe poole või lesisid, ninad vastu maikuist rohtu. Nii ei teadnudki ma täpselt, mis veskit me otsime. Ja võib-olla ei teadnud ka teised või nad lihtsalt ei viitsinud ütelda. Meiega oli lõppude lõpuks Andrus Tõska. Tema pidi teadma, sest tema oli veskist esimesena rääkinud, tema oli kuulnud, et veski on olemas, ja tema tahtis kõige rohkem ka sinna jõuda. Ka nüüd näkitses ta võileivaveerandikku ja kibeles edasi minema.

Meie ei viitsinud. Oli nii hea lesida ja taevast vahtida. Diplomitööd ja tähtajad olid kadunud, ülikooli lõpp oli kadunud, me olime vaid suured laiskloomad keset sooja päikesepaistet, me nurrusime ja me silmad olid kinni. Ja meie kõrval kibeles Andrus Tõska ja naeratas leebelt Igor Tauberg.

"Kurat!" ütles Andrus Tõska. Ta tõusis püsti. Me silmitsesime teda häiritult. Ta seisis ja ei vaadanud meid, vaid natuke maad edasi, kus jõgi käänaku tegi ja jälle metsatuka varju kadus.

"Kurat!" ütles Andrus Tõska. "See peab ju kuskil siin olema." Ta hakkas otsustavalt metsa poole astuma.

Me jälgisime, kuidas ta süvenenult üle aasa tipib, kuidas ta on võtnud koosi suure männi suunas, vaatasime üksteist ja ajasime end püsti.

Andrus Tõska läks ees ja otsis veskit.

Me läksime talle järele.

Ma ei saanud aru, kuidas see metsatukk nii suur sai olla. Ma ei saanud aru, kuidas lookles jõgi, kuidas sai ta järsku olla vasakul ja samas paremal, ja mul oli ka meelest läinud, kus suunas on kodu. Me jõlkusime Andrus Tõska kannul, vahel temast ette sammudes, vahel maha jäädes, aga teeristidel vaidlustes uskudes tema sõnu. Sest Andrus Tõska pidi teadma, oli alati teadnud, kuidas asjad pidid olema. Andrus Tõska oli alati teadnud, mis on valesti ja kuidas seda parandada, ning ta oli õpetanud ka meid mõistma, mis on õige, mis väär. Andrus Tõskal oli missioon. Ja me uskusime teda.

Kadunud jõgi ilmus jälle, mets taandus, suur jõesilmus oli otse meie ees.

Me läksime ja siis hakkas jalgealune vajuma.

Andrus Tõska seisatas poole hoo pealt nagu linnukoer ja tõmbas ninaga õhku, aga meie hüplesime mätastel ja katsusime astuda kuivematele ja põõsaid kasvatavatele rohunuttidele.

"Soo," resümeeris Igor Tauberg.

"Tüma maa," porises Tom. Ta oli saavutanud tasakaalu, hoides üht jalga ühel, teist teisel mättal. Jalge vahel solises vesi.

"See on vist kinnikasvanud jõesopp," teadis keegi seletada.

Ja nii me seisime, me jalge all oli soo ja me pidime minema tagasi.

"Veskit siin küll olla ei saa, " otsustas Andrus Tõska, aga seda me teadsime isegi, tal polnud vaja seda meile teatada ja nii me seda ütlesimegi. Esialgu vaikselt ja omavahel.

Kuhu läks Andrus Tõska? Me ei teadnud seda. Me ei teadnud ka, mille järgi ta otsustas, kuhu minna. Ta läks ees ja meie järele. Me uskusime, et ta leiab veski.

Aga nüüd olid meie jalad märjad ja mättad õõtsusid.

Keegi juba muigas.

Keegi juba naeris.

Aga Andrus Tõska oli võtnud uue koosi ja lirtsumisele tähelepanu pööramata hüples mätaste vahel tuldud teed tagasi.

Seisime taas künkajalamil, kus olime mõni aeg tagasi alustanud. Olime pettunud sorgus tiibadega summake, ainult Andrus Tõska pea oli endise reipusega püsti.

Jah. Me läksime ka nüüd talle järele. Ometi oli juba kahtlus me sees ja me ei kõndinud enam nii muretult ja kindlalt. Keegi meist katsus põhjasuunda määrata. Keegi manas silme ette kõiki läbikäidud jõekääre ja metsatukki.

Ja nüüd ma ei mäletagi, kes oli esimene, kes ütles:

"Äkki läheb Andrus Tõska valesti."

Andrus Tõska seda ei kuulnud. Ta sammus ikka kõige ees, sama käbedalt kui ennegi. Tee viis ülesmäge, jalgealune ei lirtsunud enam ammu, aga järsku oli kõigil tunne, et see pole õige tee.

"Kui ootaks ja mõtleks natuke," arvas Leelo.

Ja just siis, kui me seda Andrus Tõskale hüüda tahtsime, keeras Andrus Tõska järsku paremale. Rada, mida mööda ta nüüd läks, oli väike, oksi täis metsatee.

Me jäime seisma. Me vaatasime talle järele. Aga paremale me ei keeranud. Me vaid seisime.

"Kuhu ta nüüd ometi läheb? imestas Tom.

"See nüüd küll kuhugi ei vii," arvasin mina.

"Ta tuleb tagasi."

"Ootame siin?" pakkus keegi.

Me tammusime jalalt jalale ja jälgisime, kuidas Andrus Tõska puude vahele kaob. Põikpäiselt ja jonnakalt nagu alati. Nagu oma loengutes. Nagu oma artiklites. Nagu igal pool.

Tagasi ta ei vaadanud.

"Mida nüüd?" küsisime meie ja vahtisime hämmeldunult üksteist. Ja siis Igor Taubergi.

Igor Tauberg seisis natuke eemal, käed seljal, naeratas omaette ja vaatas maha.

Kas me pidime nüüd ise otsustama? Kas me pidime nüüd ise hakkama otsima seda neetud veskit, mida võib-olla olemaski ei olnud? Me olime väsinud ja näljased. Tahtsime koju.

"Lähme koju," ütlesime nõudlikult nii iseendile kui Igor Taubergile.

Kus oli kodu, seda me ei teadnud.

Kuhu oli kadunud Andrus Tõska, ka seda me ei teadnud.

"Hüüame?" pakkusin mina ja me hüüdsime metsatukka:

"And-rus Tõs-ka!!!"

Ja veel.

"And-rus Tõs-ka!!!"

Aga Andrus Tõska ei vastanud.

Hakkasime sihitult minema, usaldades rohkem oma intuitsiooni kui mälu, rohkem oma tunnet kui mõistust.

Igor Tauberg nägi maja esimesena.

Me vallutasime õue ainsa hetkega. Kes heitis elektriposti alla pikali, kes hakkas kaevust vett vinnama. Kaev oli väga sügav.

Igor Tauberg koputas maja uksele.

Kui ta tagasi tuli, vaatasime teda sama lootusrikkalt kui enne Andrus Tõskat.

"Lähme koju," ütles Igor Tauberg vaikselt.

Me läksime talle järele. Olime vett joonud ja tema oli teada saanud, kus oli kodu.

Aga poole tee peal, kui kõik hakkasime juba aru saama, kus me oleme, kui kohad hakkasid võtma tuttavaid piirjooni ja minagi suutsin täpselt ette kujutada, kus on suur tee ja sild, millest me üle olime tulnud, peatus Igor Tauberg äkki, kuulatas, pea viltu, ja osutas käega vasakule.

"Veski," ütles ta.

Me põrnitsesime jahmunult ta käe suunas, hüppasime üksteise järel teetammilt alla, müdistasime põõsastes ja jõudsime äkki jõe äärde.

Jõe ääres seisis veski. Tamm paisutas jõe ühte poolt, teiselt poolt kohises alla pruunikas vahutortidega jõgi.

Me seisime veskitammil ja vaatsime alla jõkke. Vesi oli pruun ja vesi oli kollane. Me naersime ja vehkisime kätega, pildusime kive ja prahti vette, hüplesime silla peal. Sest veski oli lõpuks ometi käes ning polnud tähtsust, kes oli meid sinna toonud, kas Igor Tauberg või Andrus Tõska või olime ta ise leidnud. Sest veski oli siiski olemas, ehkki me olime selleski kahelnud.

Aga kuidas me küll ei otsinud ja hüüdnud, Andrus Tõskat me veski juurest ei leidnud.

Nii me läksime koju, veidi väsinud, veidi uimased, veski oli leitud, õhtune rong pidi varsti linna minema ja me pidime oma puhkebaasis veel teed keetma ja kraamima.

Läksime üle sildade ja ronisime treppidest üles, Taevaskoja liivakivipaljandid jäid meie selja taha ja lõpuks jõudsime suurele maanteele.

Aga kui ka mina viimaks lonkides puhkebaasini jõudsin, seisid kõik ülejäänud summas õuel ja vaatasid üles rõdule, kus istus Andrus Tõska.

Andrus Tõska istus rõdul, jalad üle ääre rippu ja sõi pirukaid.

Me seisime all, kaelad kanged ja vaatasime, kuidas ta jalgu kõlgutab.

"Kuhu te kadusite?" küsis Jõks.

"Kuhu te ise kadusite?" küsis Andrus Tõska. Ta toetas end mugavamini vastu tugipost. Ta mõnules. Ta suu oli pirukat täis.

"Me leidsime veski", ütlesin mina.

"Mina leidsin ka veski," ütles Andrus Tõska. Ta pilutas silmi ja võttis uue piruka. Päike paistis külje pealt ja rõduseinale langes väikesekasvulisest Andrus Tõskast pikk tume vari.

"Aga teid ei olnud ju veskis!" hüüdis Leelo.

"Hmm," ütles Andrus Tõska. Ta mälus tükk aega keskendunult, ka see pirukas sai otsa. Ta võttis uue. Tal oli terve kotitäis pirukaid.

"Siin jõel on kaks veskit," ütles ta siis ja hakkas muhelema. Just muhelema, mitte naerma, sest teda laginal naermas ei olnud kunagi näinud ei mina ega keegi teine meie hulgast. Ja nüüd Andrus Tõska muheles. Mõnuga.

"Kaks veskit on siin jõel. Jah," kordas ta.

Me seisime ikka all ja vaatasime, pead kuklas, ülespoole. Oli meie viimane aasta ülikoolis. Oli mai algus. Kuu aja pärast pidid valmis olema meie diplomitööd. Kuu aega oli meile veel jäänud. Poole aasta pärast olime laiali mööda Eestimaa koole, raamatukogusid, toimetusi, muuseume, instituute. Kuu aega oli meile veel jäänud olla üliõpilased. Ja rõdul istus Andrus Tõska ja jõel oli kaks veskit.

"Miks te meid maha jätsite" küsisin mina. Ma võib-olla ei tahtnudki seda küsida, kuid nii see juhtus ja kui ma olin seda küsinud,sain aru, et ma küsisin mitte ainult enda eest, vaid ka Jõksi eest ja Tomi eest ja Leelo eest ja meie kõigi eest.

Sest seal metsarajal oli ju Andrus Tõska järsku keeranud paremale ja läinud üksi edasi.

Andrus Tõska pööras järsult pead ja põrnitses mind. Tal oli alati komme jääda vestluskaaslasele üksisilmi otsa põrnitsema. Kes kannatas välja, kes mitte. Sedakorda mina kannatasin.

Siis pöördus Andrus Tõska tagasi ja vaatas eemale üle meie peade, tagasi metsa poole, kus me olime sumbanud ja ekselnud ja kus me olime otsinud veskit.

"Ma arvasin, et te tulete mulle järele," ütles Andrus Tõska.

Me seisime all ja vaatasime üles.

"Ma arvasin, et te tulete mulle järele," kordas Andrus Tõska.

Pirukakott ta käes oli tühjaks saanud, ta viskas selle eemale.

"Aga teie ei tulnud," tegi ta kokkuvõtte.

Me seisime all ja vaatasime üles. Andrus Tõska istus üleval ja vaatas alla.

Meile oli jäänud veel terve kuu. Kuu aja pärast olime ära kaitsnud oma diplomitööd. Kuu aja pärast polnud me enam üliõpilased. Kuu aja pärast polnud Andrus Tõska enam meie õppejõud. Oli meie viimane kevad ülikoolis.

MAARJA MAAR
Võib-olla ülehomme

Mis on sul saada mu jõuetust peost
mu mõttest, sõnast ja teost!

Ma oleksin tahtnud olla biitliteaja hipi. Ma oleksin tahtnud, et mul oleksid pikad blondeeritud juuksed ja teksastes nolk, kellega koos mööda kuuekümnendate maanteid ja metsaaluseid minna. Ma mäletan hästi 60-ndate valgust.

See oli võib-olla hea, aga meie pärisosa on 80-ndad, kuni me vanemaks saame, kallis Paana, meie pärisosa on meelde tuletada, kuidas me kuueaastastena eri Eestimaa paigus aiaväravail turnides möödaminevaid hipisid imetledes vabadust nuusutasime nagu toksikomaanid, nagu imikud, kes on emapiimaga kogemata veini saanud.

Meie vanemad armastasid meid ja vaevalt nad rääkisid, kuidas mingid pikajuukselised kuskil kaugel Ameerikas, pärjad peas, pilvelõhkujate katustelt alla hüppasid, Walt Whitmani värsid suus.

Nad leidsid, et see teadmine ei ole meile vajalik.

Minu vanemad olid veel eriliselt helge hingelaadiga ja uskusid, et sotsialism võidab, nad arvasid, et kui ma ükskord abiellun ja lapsed ilmale toon, on linnad lilli ja linde täis.

Iseasi on muidugi sinu papsi vaadetega, Paana.

No igatahes nad kasvatasid meid, aga aeg-ajalt tuli meile meelde, kuidas pikkade lahtiste juustega päevitunud paljasjalgsed neiud ja noormehed lõkerdades alevipoe ees limonaadi jõid ja kuidas keegi (noormees) kellelegi (kordnik) ütles: "Ärge segage meid armastamast, palun. Käige persse."

No ja järgnevad aastad me juba, mina ja Paana,* sõitsime bussidega ühest linnast teise, linnad läksid kogu aeg suuremaks ja üha rohkem sai inimesi, keda tundsime. Hipid kadusid kuhugi, tänavatele jäid ainult nende teksased, mille kandjad olid klanitud. Pekud.

Meie, mina ja Paana, käisime läbi oma õpilasmalevad, saunapeod - me ei lasnud end määrida, haa - ; ABBAd, Queenid, Jethro Tullid - punkariks me ei tahtnud, neil oli liiga vali muusika, aga meil oli ikka nagu millestki vähe ja süda valutas.

Me ei saanud aru, mis asi see on, mida meil ei ole, ega isegi, mis on peale meie endi. Meil olid makk, eelnimetatud teksaspüksid, sügiskevadmantlid, botased, lõhnadeodorandid, taskuraha, kitarr, koer, värske veri ja südamealune ärevus. Siis tavatsesime õhtuti peeglisse vaadates lobiseda tuntud inimesega sellest, mis siin elus on head - oli ilus ilm, sadas lund, lehti, vihma, paistis päike -; aga me ei saanud aru, mida meil polnud - mis neil lumpenitel seal poeesisel 15 aastat tagasi oli ja mis meil puudus.

Valu ja vabadus - meil ei olnud valu, nagu meil ei olnud vabadust, ja mässata me ei teadnud.

Üks pikajuukseline oli olnud eriti valus ja vaba, üks tõmmu nõtke poiss jumalilusate näojoontega. Kui ma teda nüüd näeksin, julgeksin teda tänada, et ta tookord nii ilus oli - siis võib-olla ütleksin veel, et sellepärast ma vist tahtsingi suureks saada, et teda tänada, et ta tookord nii ilus oli. Hah-hah-haa! "Sulle meeldivad ainult närud, need sandaalidega," lõi ema mind 15 aastat hiljem näkku, sinu ema, Paana, heitis sulle ette, et sa ei tassi koju soengutega, vaid salkus plikasid, Laarasid.

"Kellele niisuguseid pätte vaja läheb, millal teist inimesed saavad," naaksusid meie mammad, asja eest teist taga ammu pärast seda, kui meist olidki juba inimesed saanud ja et suurekssaamiseni oli veel aega, õppisin mina ühes tõusiklikus alevikoolis, kus naisdirektor iganädalastel koolikogunemistel pahu poisse noomis - noom, noom - varastamise, rüüstamise ja kaklemise eest; sina tavalises linnakoolis sellest 60 km loodes - seal olid hiiglased puud, mille all vurisesid sõbralikud kollased linnaliinibussid, kusagil loksus isegi meri, mille poole avatud akendest vallandus muusikat. Oli midagi väga olulist, mis meil oli, ja midagi olulist, mis meil puudus - valu ja vabadus - meil ei olnud valu, nagu meil ei olnud vabadust ja mässata me ei teadnud.

1978. aasta kevadel küsisin ajalooõpetaja käest, kas vastab tõele, et Ameerika tuleb Venemaale kallale ning sina, Paana, astusid teise korruse aknast alla (noom-noom), öeldes: "Haa!"

"Ärge segage meid armastamast, palun. Meil on õigus oma ajale maailmast. Kaduge siit oma tuumakatsetuste, verehaiguste ja päevapoliitikaga! Käige persse!"

Edaspidi ei häirinud sa neid millegagi - käisime läbi oma ABBAd, õpilasmalevad ja saunapeod - me ei lasnud end määrida. Ainult kui sind koolist "ellu" saadeti, rikkusid sa kõigi tuju, öeldes, et su isa oli hipi - haa! -, mitte sõjaveteran ning et kiiver on sul vanaisast, mistõttu jääd huviga ootama, millal ja mispuhuks seda taas tarvis läheb. Et paljas mõte sellele ajab sind öökima - vöök!! - ja kõik need sõjaväed ja sõjakolded - koristagu nad kurat - hah-hah-haa!

"Ärge segage meid armastamast, palun!" resümeeris lühidalt too mustapäine pikajuukseline, millest on möödas nüüd oma kaheksateist aastat, kui me kuuestena aiaväraval turnides lonkivat kolooniat silmadega saatsime ja NENDE vabadust gaifuitasime. SEE hipi, nii labane kui see ka pole, oli sinu isa

ning ma veel näen ka teda - võib-olla ülehomme -, ta keeras lõpuks sinu väravast sisse, hõiskas: "Tere, poisu!", hüpitas sind jalge vahel ja pani grammeri põhja.

Ja kui ma sind, Paana, suurekssaanuna kahe linna vahelisel maanteel kohtasin, oli sul kitarr kaenlas ning sandaalid jalas - mäletad -, linnad läksid kogu aeg suuremaks ja üha rohkem sai inimesi, keda tundsime - sa sõitsid kuhugi, laulma kellelegi midagi.

Sa olid sinu isa ja ma pidin end kätte hammustama kontrollimaks, kas ma ehk ei maga, unista või valeta - tere päevast, tere päevast, no muidugi - tere päevast! Kas pole suurepärane ilm - sajab lund, lehti, vihma, paistab päike - kuigi valgus pole nii hele kui TOO PÄEV ja süda valutab kui ei iialgi varem.

Meie pärisosa on kaheksakümnendad, kuni me vanemaks saame, kallis Paana, ja kui MEIE kord läheme, no kui me kord peaksime minema, vahitakse meidki läbi väravate, hekkide ja esikuuste, vahitakse, hing kinni, vahitakse, sõrm suus, ja siis ütled sa, osutades kellelegi kusagil: "Ärge segage meid armastamast, palun." - ja siis ütlen võidukalt mina: "Käige persse!"

*Paana on, muide, poiss.

Esseistika

HEIKI VALK
Tagasivaade "Noor-Tartule"

"Me mõtted on priid -
kes suudaks neid võita?"

Seitsmekümnendate aastate lõpu Tartu oli vaikne ja rahulik. Suuremad toimumised ühiskonnaelus olid toimunud kümmekond aastat tagasi ning järellainetusedki ammu vaibunud. Avalik vaimuelu kulges ettemääratud kanaleid pidi ning kõrgemal pool ettenähtust erinevad mõtted olid taandunud kodudesse, kohvikutesse ja ühiselamutubadesse. Sel vaikival ajal, noorte üldise sotsiaalse uinumise ning disko-teksakultuuri taustal sai Tartu sügises alguse omalaadne liikumine, mis hakkas ühendama osa neist, kelle vaim ei otsinud sõnu, vaid tegusid. Alustati Vana-Jaani kalmistult. Meie kultuurilooline nekropol polnud veel läbi teinud ülikooli juubelile eelnenud korrastuskampaaniat. Kalmistu

esiosa oli küll mõne aasta eest suuremast võsast puhtaks raiutud, tagumine pool aga täielikult metsistunud. Pühapäeval, 21. oktoobril 1979 kogunes Raadi väravasse 14 noort inimest, et katsuda jõudu Vana-Jaani võsaga ning leida ennast ja oma rada. Juhtmõte - raiudes võsa Raadilt raiume seda ka iseenestest - hakkas kalmistutööpäevi kandma algusaegadest peale. Tallinna eeskujul võeti omale esialgu "Kodulinna" nimi - olid ju mitmed asjale alguse panijad tulnud Põhja-Eesti pealinnast. Nimemuutus sai teoks poolteist aastat hiljem seoses komsomoli-"Kodulinna" tekkimisega. Kuigi tol oktoobripäeval polnud veel kindlaid tulevikuplaane ega teadmist, mida endast õigupoolest kujutatakse, oli juba siis olemas liikumist kuni lõpuaegadeni ilmestanud vaim - vaim, mis ei lepi väljakujunenud voolusängidega, vaid omale ise teed otsib. Jõudu andis teadmine, et ollakse olemas ja püsitakse üksnes iseenesele tuginedes.

Ühine vabatahtlik töö oma linna ja rahva kultuuripärandi heaks sai järgmise nelja aasta vältel liikumist kandvaks aateks. "Noor-Tartu" jõud leidsid endale rakendust peamiselt võssakasvanud Vana-Jaanil ning Puiestee tänava Uus-Jaani kalmistu haudadel. Talihooaja tööpäevad toimusid Tartu vanades äärelinnades - Supilinnas ja Karlovas. Talvistel pühapäevadel käidi need tänav-tänavalt ja maja-majalt läbi, kogudes elanikelt andmeid linnamuuseumile huvi pakkuva vanavara kohta ning saades ühtaegu aimu vana Tartu agulielust. Alustada jõuti ka Tammelinnaga. Käed pandi külge veel Jaani kiriku varemetes, samuti oldi abiks linnamuuseumi ja TRÜ ajaloomuuseumi sisetöödel. Nii käidi kuni 1983. aasta kevadeni koos ligi poolesajal korral. Tööpäevad toimusid tavaliselt kahe-kolme nädala tagant. Liikumise elurütm sõltus suuresti üli-koolielu iseärasustest: eksamite ajal ja õppetöö vaheaegadel ei toimunud midagi, oma pitseri vajutasid ka arvestused, sügisesed kolhoosiskäimised ja muud kogu üliõpilaskonda puudutavad suuremad ettevõtmised. Valdavalt käisid koos ajalootudengid, algusaastatel oli märgatav ka teiste teaduskondade ning väljastpoolt ülikooli olijate osa. Keskeltläbi oli tööpäevadest osavõtjaid kümne-kahekümne ringis. Vahel tuli ette enam kui kolmekümnelisi, aga ka rahva vähesuse tõttu ära jäänud tööpäevi - viimaseid iseäranis teise aasta kevadsemestril. Alustati traditsiooniliselt pühapäeviti kell 12. Koosolemised kestsid sisetunde järgi - enamasti kella kolme-neljani, lõppedes vahel lauludega Emajõe

ääres Kalmistu paljandil või "Noor-Tartu" keldris, kuhu toodi tööriistad. Kelder on tagantjärele vaimus saanud liikumise omalaadseks sümboliks ja koostisosaks. Mõte oma ruumist tekkis ja sai linna täitevkomitee abiga teoks juba liikumise algusaastal. Algul pakuti kooskäimiseks kohvik "Valli" all olevat keskajahõngulist ristvõlvidega keldrit, pärast suurema mulla väljavedamist selgus aga, et ruum on antud kaubandusvalitsusele. Uue kodu sai "Noor-Tartu" Ülikooli tänav 5 raekojapoolse tiiva all. Tööd - algul puukuuride lammutamist, mulla ja briketijäänuste väljatassimist, siis seinte ja võlvide vanast lubjakoorikust puhastamist, värvimist ja põranda paikamist jätkus kuni lõpuni. Ülikooli ehitusjaoskonna abiga sai sisse keskküte ja laed lubjatud. "Noor-Tartu" lõpuaegadeks oli kelder enam-vähem valmis - isetehtud ja hubane. Tooni andsid vanale Tartule omased maakivi ja punane tellis ning keldris valitsev vaimgi oli tartulik: vaba, loov, traditsioonidest lugu pidav ja akadeemilisusehõnguline.

Kelder oli koht, kuhu koondus "Noor-Tartu" kultuurielu. Siin saadi kokku Hando Runneli, Jaan Kaplinski, Tõnu Tepandi ja Laine Peebuga, laule laulsid "Rentaablus" ja Anne Adams. Toimus kaks häppeningulaadset kunstiüritust ning 40.-50. aastate retroõhtu. Kaalukamateks ettevõtmisteks võib pidada "kohtuprotsesse" J.V. Jannseni, A. Grenzsteini ja C.R. Jakobsoni üle, kus lisaks ajastu avamisele olid hindamise all inimese ühiskondliku tegevuse eetilised tahud. Pole põhjust imestada, et protsesside pärast hiljem arusaamatusi ette tuli - andis ju seal kõneks olnu põhjust järelemõtlemiseks mitmete tollal veel ainuvalitsevate ajaloohinnangute täiuslikkuse, aga ka aegadevaheliste paralleelide üle. Tippsündmusteks jäid viimastel tegevusaastatel keldris toimunud "Noor-Tartu" meeleolukad ja väljapeetud aastalõpuballid. Keldris leidsid 1981/82 õppeaastal aset ka Tartu noorte autorite loomingut tutvustavad kirjandusõhtud ning kaks näidendi "Pseudopus" ettekannet ülikooli näitetrupilt. Et kultuuriüritused olid linnarahvale lahtised ja kuulutuse läbi teada, oli osavõtjaskond arvukam kui tööpäevadel ning ulatus paarikümnest kuni 60-80 inimeseni. Omaette ettevõtmiseks oli ajaleht "Urbs Paterna", mida ilmus kokku kuus numbrit. Lisaks neile ringles veel varasemaid, paljundamislootuses tehtud lehemakette. Kolmes-neljas eksemplaris tehtud ajalehed

rändasid keldrist ühiselamutesse, kuhu nad jäädavalt neeldusid ning on nüüdseks muutunud rariteetideks. Oma trükisõna andis eneseteadvust ja teadmist, et isegi väikeste võimaluste juures on võimalik millegagi hakkama saada. Keldri seinal rippus ka "Müürileht", mis kujunes liikumisesiseste mõtete ja lahkarvamuste väljaütlemiskohaks. Kultuurialastes tegemistes väärib märkimist veel "Noor-Tartu" viimane suurem üritus - korjandus Riikliku Ajaloo Keskarhiivi kauaaegse direktori dr phil Otto Liivi hauakivi jaoks ja selle ülespanek Uus-Jaani kalmistule. Saatuse tahtel omandas ettevõtmine mõneti sümboolse värvingu - kivi sai ühtaegu ka liikumise hauakiviks. Kokkuvõtvalt võib "Noor-Tartu" tegemistes avaldunud vaimu julgesti võrrelda meie tänapäevast argielu ilmestavaga - vaimuga, mis kantud uue ärkamisaja meeleoludest.

"Noor-Tartu" ülesehitus ei olnud vastavuses üldlevinud kujutlusega ühiskondlikust organisatsioonist - polnud olemas põhikirja, paberimajandust, tööplaane ega aruandeid. Ei olnud ka kindlat liikmeskonda - tulla ja käia võis igaüks, kel aega ja tahtmist oli. Kõik põhines vabatahtlikkusel ja koosolemisest tuleneval eneseteadvusel. "Noor-Tartu" tegevusvälju juhtisid - pigem küll kandsid nende korrasoleku eest hoolt - töö-, kultuuri-, keldri- ja ajalehetoimetaja. Olulisemad asjad otsustati ühiselt laiemas ringis. Liikumine ei allunud otseselt kellelegi: võimalus, et keegi kõrgemalseisja "Noor-Tartu" tegemisi oma tööaruannetes plusspunktidena kirja võiks panna, tundus vastuvõtmatuna. Suhted noorte tegemisse mõistvalt ja toetavalt suhtuva linnamuuseumi ja teiste tööandjatega põhinesid vastastikuse kasu põhimõttel - üks pool sai abi tööjõu, teine töötrondi osas. Ka enesetutvustamisest massiteabevahendites ei tehtud numbrit - tähtsaks ei peetud sõna, vaid tegu. Väljapoole suunatud teabe vähesus andis liikumise lõppaegadel nähtavasti tuge "Noor-Tartu" ümber levima hakanud kuuldustele ja umbusalduse õhkkonnale. Kui aga lünka täitma asuti, oli juba liiga hilja - ajakirjanduse väravad polnud liikumisele enam avatud.

Oma asjade üle ise otsustamine, omaalgatuslikkus ning alluvussuhete puudumine ei sobinud kokku stagnatsiooniaja oludega. Aja märgid hakkasid ennast tundma andma 1982. aasta kevadel. Esimesteks avalikeks pahameeleavaldusteks andsid põhjust kirjandusõhutd, kus ettekantu seast leiti ajavaimule mitte vastavat ja ebakohast. Ajalooteaduskonna

dekanaadi kaudu tuli korraldus õhtud lõpetada. Kuigi keldrit noortele autoritele enam välja ei antud, jäi pinge püsima. Mitte kellelegi alluv, altpoolt sündinud ja liiatigi veel "Noor-Eestile"(!) sarnanevat nime kandev liikumine ei mahtunud ettemääratud raamidesse ega olnud vastavuses valitseva ettekujutusega üliõpilaste ühiskondlikust aktiivsusest. Teoks ei saanud sama aasta maikuusse kavandatud "Noor-Tartu" laupäev. Üksteise järel kadusid teadetetahvlitelt sellekohased kuulutused ning lõpuks tuli ka ärajätmiskäsk. Liikumine aga ei vaibunud, vaid alustas 1982. aasta sügisel ülikooli juubelipidustuste lõppedes märgatavat tõusulainet. Vaim oli värske ja novembris-detsembris sai teoks omalaadne rekord - viis tööpäeva nelja nädalaga. Viimased tööpäevad algasid ja lõppesid lauluga "Me mõtted on priid", mis oli iseenesest kujunenud "Noor-Tartu" hümniks.

Ajendi "Noor-Tartu" keelustamiseks andsid 1983. aasta kevadsemestri avatööpäeva kuulutusel olnud sõnad: "Kes sa ka ei oleks - ära karda kedagi ega midagi! Löö kampa - sa ei kahetse!" Neid tõlgendati omasoodu ja leiti, et nüüd on "Noor-Tartu" läinud üle igasuguste piiride. Liikumise tegevus keelustati eksmatrikuleerimise ähvardusel kuni asja seadmiseni "kindlatele alustele", st. alluvussuhete sisseseadmise ja põhikirja kinnitamiseni. Järgnenud kevad kujunes pingeterohkeks ning oli kantud "Noor-Tartu" vastu suunatud kahtlustuste vaimust.

Kõik "Noor-Tartu" poolt järgmise poolteise aasta jooksul astutud sammud äravõetud eluõiguse tagasisaamiseks jäid viljatuks. TRÜ tollane parteisekretär kiitis küll uue põhikirja heaks, ei leidnud aga aega selle kinnitamiseks. Ajalooteaduskonna dekaan Allan Liim andis ühelt poolt lahkeid lubadusi "selle tänuväärt kodu-uurimusliku kallakuga liikumise" taaselustamiseks ja ÜTÜ alla viimiseks, tutvustas aga esmakursuslastele "Noor-Tartut" kui natsionalistliku suunitlusega kahtlast rühmitust, kes küll alguses üht-teist kasulikku teinud, hiljem aga mandunud ning väärale ja vaenulikule teele libisenud. Kõnelduga kaasnesid hoiatused ja tegevusjuhised juhtudeks, kui keegi vanemaist kaasüliõpilastest peaks "Noor-Tartu" heaks propagandat tegema. Halvavalt mõjus tulevikuväljavaadetele ka seoses esmakursuslaste sõjaväkkevõtmisega ülikooli tabanud noormeestepuudus. Nii lõppesid "Noor-Tartu" taaselustamiskatsed liivajooksmisega.

Ajast, mil ülikooli peahoones, Pälsoni tänava ühiselamutes ja vanas kohvikus rippusid viimased kuulutused "Noor-Tartu" tööpäevade kohta, on möödunud enam kui viis aastat. Liikumine on lõppenud, selles osalejadki nüüdseks ülikoolist lahkunud. Mis on jäänud olnust tänasesse päeva? Jäänud on mälestused tõusu- ja langusaegadest, ühistest püüdlustest ja tegemistest. Jäänud on tehtud töö Raadil, Uus-Jaanil, Jaani kirikus ja linnamuuseumis. Jäänud on plekksepatöökojaks muudetud kelder, mis loodetavasti kord jälle taas kultuuriväärtuste säilitamisest huvitatud jõudude teenistusse asub - nüüd ehk juba Muinsuskaitse Seltsi valdusena. Kandsid ju "Noor-Tartu" tegemisi uue seltsi juhtmõteteks saanud aated - Eestimaa-ainelise kultuuripärandi ja oma rahva vaimuväärtuste hoidmine. Jäänud on jälg ka kaasategijatesse enestesse. Suudeti ju kõige tähtsamat: olemas olla ning luua, hoida ja edasi anda liikumist ilmestanud vaimu - vaimu, mis näeb sihte oma rahva ja kultuuri heaks toimuvas ühistegevuses. Suudeti tõestada, et vaba eneseteostus ja iseendaks olemine on võimalik ka suhteliselt kitsastes oludes, väljaspool oma aja võimaluste näilisi piire.

MART SOIDRO
Intelligentsist ja intelligentsi käsitlusi rahvusküsimuse kohta 1930. aastate eesti ajakirjanduses

Rahvuste kultuuriajalugu võrreldes võib avastada nende arengus teatavat sarnasust. Vaimse kultuuri esimeseks ilminguks on KEEL. Keele puudumine tähendaks etnomälu puudumist, ilma keele olemasoluta ei saaks me rääkida rahva ühisloomingust, üksnes keele pinnalt tärkab esmalt folkloor, aga ka usund, kirjandus ja kogu vaimne kultuur tervikuna.

Võõraste võimu all olnud rahvaste ärkamisaeg langes põhiliselt 19. sajandisse, mil rahvusküsimus tõrjus eemale seni maailma juhtinud üldidee - usu. Esialgu väljendus ärkamisaeg üksnes kirjanduses. Selles ilmnes ajastu paatos, meie-tunde tekkimine. Kadus negatiivne sugestioon väikerahvast kui mittemidagi suutjast.

Vaimse kultuuri kõige nooremaks avaldumisvormiks on alles 20. sajandil tekkinud puhtintellektuaalne mõtlemine. Alles sellel tasandil saame rääkida rahvuse mõistest ja rahvusküsimusest.

Eestlaste kui väikerahvuse puhul peab silmas pidama, et tema rahvuslik ilme on palju suuremal määral ta vaimse kultuuri kui tsivilisatsioonihüvede funktsioon. Rahvuses peab kajastuma kultuuri võimas teostaja.[1]

I

Rääkides rahvusküsimusest 1930. aastate eesti ajakirjanduses, tuleb tõdeda, et kogu maailma haaranud rahvustunde tõus peegeldus meil suuresti paljusõnalistes deklaratsioonides ja omavahelistes sihitutes kemplemistes. Siinjuures tuleb rõhutada sõnade suhtelisust, sest nagu ütles vana sõnakeerutaja Rabelais, ei tähenda sõnad iseenesest midagi.[2]

Kuna rahvusküsimuse käsitlemine eesti intelligentsi hulgas oli populaarne[3], on mõistetavad kokkupõrked rahvusliku mõtte enese raamides. Kuigi käsitlused olid erinevad, pole vist kahtlust, et armastus isamaa ja rahvuse vastu oli ühine, sest rahvustunnet ei saa omistada üksikutele sotsiaalsetele kihtidele ega erakondadele. Just see oli aga loomulik tolle aja rahvuslastele: püüti omastada rahvusliku mõtte monopoli ning tunnistati vastased ebarahvuslasteks.

II

KAHJULIKU VÕÕRA MÕJU PROBLEEM

Kõige enam poleemikat tekitas rahvuskultuurile kahjuliku võõra mõju probleem, sest mõiste "nemad" on seotud alati teatava ohutundega. Fr. Tuglas ütleb artiklis "Rahvuslik kirjandus":

"Ükski rahvas pole elanud ega ela täitsa isoleeritult, vaid allub ikka suuremal määral naabrite mõjule. /---/ Estofiilsus oli prantsuse valgusaja ja revolutsiooniideede ning Saksamaa rahvusliku virgumise kajastuseks. /---/ "Eurooplaseks saamine" ei olenenud igatahes mitte algatajate rahvustunde nõrkusest, vaid just meie tolleaegse rahvusliku elu ilmetuse, jõuetuse ja iseseisvusetuse tunde äratundmisest."[4]

Nii mitmeski võõrast mõju käsitlevas artiklis on lähtekohaks võetud "Noor-Eesti" liikumine. Selles liikumises nähakse romaani kultuurimõju algeid, mis kasvatab niisugust haritlaskonda, kus haridus on osalt väga kõrge, osalt jälle väga madal, võimaldades nõnda jälle kultuuriliste klasside tekkimist.[5] Eelkõige on silmas peetud prantsuse

mõju. Samas aga unustatakse, et rahvusküsimuse nii tähtis eeldus nagu demokraatlik ideoloogia on alguse saanud just Prantsusmaalt.

Mis aga puutub kultuuriliste klasside tekkimisse, siis teisiti saaks see olla vaid, "kui meil oleks vaimsete omaduste poolest tegemist enam-vähem täiesti homogeense inimmassiga".[6]

Tuleb leppida, et väikerahvas ei saa ilma kultuurilaenudeta. Seda ei tule võtta kui P.Kenkmanni "kvalitatiivselt uut nähtust - elu internatsionaliseerimist"[7], vaid kui "väliseid kultuuri mõjutusi, mis ei tohi tähendada üheainsa mõju alla langemist ja seega selle kultuuriprovintsiks muutmist."[8] Seepärast peavad väikekultuuri suhted olema mitmekesised ja tuginema nendele rahvustele, kellega absorbeerumist ruumilise kauguse tõttu pole karta (näit.prantsuse kultuur).

Väidet "võõrast, liig palju võõrast õhkub meie hing ja kultuur"[9] põhjustas eelkõige baltisaksluse ja kadakluse mõju. Venelaste kui domineeriva vähemusrahvuse (1934.a. oli eestlasi 88,1%, venelasi 8,2%)[10] mõju kardeti vähem. J. Semper kirjutab näiteks 1928. aasta "Loomingus":

"Kuivõrd ilmekalt ja järsult torkavad silma kahe rahvuse eriomadused, kui kumbki on saanud areneda omaette /---/. Võib arvata, et pea oleme juba niikaugel, et hakkame vene kirjanduseski tundma eksootilist kõrvalmaiku."[11]

Deviisiks polnud mitte eraldumine eraldumise pärast. Teistega vastuollu asetamises ei tohiks näha mitte sportlikke eesmärke ega vastasrinde rõhumist, vaid "hädavajalikku enese säilitamise tungi".[12]

Samas kajastas tolleaegne ajakirjandus ka mitmeid riikidevaheliste liitude ja ühenduste ideid. Näiteks niinimetatud Baltoskandia üksust, mis hõlmaks põhjapoolsetest riikidest Norra, Rootsi ja Soome ning lõunapoolsetest Taani, Läti ja Eesti (Leedu).[13] Baltoskandia vaimus nägi August Anni(st) "kõrge isikukultuuriga igiaegsetel harjumustel põhjeneva demokraatia vaimu".[14] See olnuks tugevalt eetiline ja seda toetavalt ka religioosne vaim. Kuigi usk on sageli pidurdanud kõrge kunsti arengut, on ta samas hoidnud töö- ja elujõulisena laiad rahvahulgad. Pakuti välja ka Suur-Soome - Eesti missiooni ning Eesti-Läti liitu. Ideid oli teisigi, eriti 1930. aastate II poolel, mil keskaja vaim ähvardas nii iseseisvuse kui ka kultuuri hävimist.[15]

III

AJALOO JA ORJARAHVA PROBLEEM

Teist sageli käsitletud teemat võiks etnomälust tingitult orjarahva probleemiks nimetada. Ajalooline materialism näeb rahvuslikku liikumist üksnes ühiskondlik-majanduslike sündmuste kaasnähtena. Aga rahvusliku liikumise, vabadussõja ja väikerahva iseseisvuse puhul tuleks arvestada ka irratsionaalseid hingeelulisi tõukejõude. Kui enne rahvuslikku liikumist lasus alaväärsustunne üksikutel orjarahvast kultuuritegelasteks pürgijatel (enamik neist katkestas sidemed oma kurva minevikuga)[16], siis vaadeldaval perioodil "ei ole ju eestlasele armsamat pidukõne ainet kui seitsmesaja-aastane orjus /---/. Oleme võlgu kogu maailmale /---/ Hüüame igaühele: "Teilt saime siis selle ja selle kasuka, olge tänatud, häätegija, teie päästsite Eesti. Eriti alandavaks läheb eestlase vaimne põrmusolek siis, kui ta satub kokku armsate suguvendadega. /---/ Ungarlane on uhke oma suurest minevikust, eestlane on uhke ungarlasest. Teiselpool lahte elava suguvenna ees oleme veel rohkem küürus. /---/ Suguvend teab meist aga niipalju, et laevaga saab sõita siis pühapäeviti võtma viina ja kaklema. /---/ Teised on meile kõik, meie ise ei midagi."[17] Teatakse vaid, et Läänemere kaldal elab närune tõug, kel pole niigi palju enesetunnet,et vaikiks oma saadud keretäitest ja seitsmest aastasajast."[18]

Usun, et hoolimata vaimukusest on Märt Laarmanni seisukoht liialt kategooriline. Kuigi on ka selge, et alaväärsuse põhjuseks on tõepoolest orjaajast põhjustatud alalhoidmise kompleks.[19] Siit ka edasikestev võõra autoriteedi maksvus ja kõhklemine eneses ja oma võimetes. Tihti põhjustab see kompleks eneses vigadeotsimist, teinekord koguni masohistlikku enesepiitsutamist.[20]

Kuid see on asja üks külg. Üleöö saabunud vabadus on põhjustanud ka pinnapealse rahvustunde, mis kipub paljudes käsitlustes kinni katma rahvuslikkuse tõelist sisu. Professor H.Moora näeb peapõhjusena rahvustunde hõredamat sisu, "kuna meie selja taga pole küllaldast kultuurilist minevikupagasit".[21]

Kuid kõike eelnevat ei tohi võtta ajaloolise paratamatusena. Eesmärgiks peab olema püüd kultuurrahvuse poole. Selle nõude sõnastas esimesena Jakob Hurt oma kõnes ärkamisaja haritlaste kokkutulekul Helmes juulis 1870: "Au, kuulsus, tarkus ja vägevus pole mitte ühe rahva eesõigus, ega ole

teda Jumal kellegi rahvale juba luues kaasa annud. Tema on igale rahvale saadav vara, kui aga rahvas ise teda tahab ja mõistab otsida. Pole seks ka tarvis, et rahvas iseäranis arvorikas peab olema."[22]

IV

VÄIKERAHVUSE ÜHISKONDLIK-POLIITILISE SITUATSIOONI SEOS INTELLIGENTSI OSATÄHTSUSEGA RAHVUSKÜSIMUSES

– Millega seletada asjaolu, et ajal, mil kogu maailma haaras rahvustunde tõus, võib eestlaste puhul rääkida rahvustunde hajumisest? Ühelt poolt võib seda seletada rahvustunde nõrkusega[23], teisalt lõhe tekkimisega haritlaste ja rahva vahel.[24] Kolmandaks ja kõige üldlevinumaks põhjuseks peeti normaalse demokraatliku korra puudumist.[25]

Teame, et rahvusliku enesekaitse üks olulisemaid tingimusi on rahva ja haritlaskonna tihe koostöö. Tuleb arvestada, et vabariigi kehtestamisest oli tolleks ajaks möödunud kõigest 15 aastat. Eesti kirjandus ja kunst olid tolle 15 aasta jooksul läbi teinud suure seesmise arengu, samas aga jäänud rahvale võõramaks.[26] Tinglikult võiks seda protsessi nimetada kogumise-andmise printsiibiks. Niinimetatud kogumise käigus, mil kirjandus ja kunst eraldub mõneti rahvast, peab üles kasvama küllaldase rahvusliku ettevalmistuse saanud intelligents, kes suudab seda kunsti elitaarset mõtet viia rahvahulkadesse.[27] Seda Ilmar Tõnissoni teooriat võib võrrelda Belinski geeniuse-talendi-massi teooriaga.

Kuid üldine vahetegemine rahva ja haritlaskonna vahel on pärit vene ajast. Haritlaskond kuulub rahvuse seisukohalt endastmõistetavalt rahva hulka, vahe tuleneb vaid tema suurematest kohustustest.

Normaalse demokraatia ja parlamentaarse korra puudumine on paljude arvates põhjustanud riigis vaimse ülemvõimu puudumise.[28] Selle olemasolu aga tähendaks just intelligentsi osatähtsuse tõusu ning selge kultuurikava olemasolu.

"Vaikiv olukord", Johannes Semperi sõnutsi aga "soodustab suurel määral sellise eemalvaatleja kihi tekkimist, kes ei tunne oma rahva ja kultuuri saatusest niipalju kahju ega rõõmu, kui just kahjurõõmu."[29] Samas aga tuleb tõdeda, et mõneti on vastupanu survele läbi ajaloo olnud üks eestlase elumõtteid. Märt Laarmann väidab koguni, et "intensiivselt ja produktiivselt võib see rahvas olla tegev ainult surve all".[30] On siiski selge, et üksnes mittetäielik demokraatia riigis ei saa olla

küllaldane rahvustunde hääbumise põhjus. Kultuurrahvale omase väärtusteadvuse väljakujunemine saab toimuda ka kitsastes oludes. Moeller van der Bruck näiteks väidab, et need rahvad, kel oli väärtusteadvus, ei kaitsnud I maailmasõjas mitte ainult oma keelt ja maad, vaid ka oma kultuuri.[31]

Omaette probleem on eestlaste väike rahvaarv ja sellest tulenev kahtlus iseseisvust säilitada. Hoiatus ingerlaste näol on olemas: "Mis kasu oleks ingerlaste kultuuriautonoomiast, kui Moskva tunnustab viisaastaku huvides tarvilikuks ingeri "kulakute", s.o. energilisemate ingerlaste väljasaatmise."[32] Väheveenev on professor Tammekannu järeldus, et väikerahvana peaksime osa Eesti iseseisvust loovutama. Võrdlus on kohatu, aga see oleks sama, kui väike mees läheb rätsepa juurde ja jätab ülikonna püksid tellimata, sest pintsakust piisab küll temasugusele lühikesele mehele.[33] Maa ja rahvastiku probleemide uurija Karl Liidak (Liidemann) näeb olukorda, mis nõuab nii Eesti kandepinna laiendamist, s.o. rahvastiku kasvu kui ka kindlustamist, s.o. riigi- ja rahvusteadliku kodanikkonna suurenemist.[34]

V

IDEELISE ALUSE PROBLEEM

Vaadeldud kolm teemaringi tõestavad, et rahvuslus on üles ehitatud vastuoludele. Need vastuolud tuleb aga lahendada terviku seisukohalt[35], mille eeltingimuseks on IDEELINE ALUS. Nii rahvuse kui isiksuse kujunemisel võime eristada nelja momenti: omapära, seesmise ühtsuse, iseseisvuse ja enese maksmapaneku tungi.[36] Iseseisvusest ja maksmapanekust on põgusalt juttu olnud, järgnevalt peatuksin kahel esimesel.

Küllaltki konservatiivne oli tollane suhtumine rahvuse omapärasse. Rahvust ei nähtud muutuvana ja arenevana: iga vana kombe mahajätmist või uue vastuvõtmist tõlgendati sageli rahvusliku hädaohuna. Eesti rahvuslikku omapära nägid konservatiivid eelkõige pastlakultuuris, taara usus, vanas rahvakunstis, orja hingeelus ja ainult sellepärast tuli neid säilitada.[37] "Mis teeb rahvuslikuks?" küsib artiklis "Rahvuse olu ja rahvuslus" Ilmar Tõnisson. Ja vastab: "Rahvuslikuks ei tee kirjandust, kunsti, poliitikat jne. mingisugune väline deklaratsioon ega eksplikatiivne vastava voolu teooria, vaid teostes, saavutustes endas peituv laad, mis seondub rahvuse oluga."[38]

See laad peab kajastama rahvuse eneseteadvust. Seda ei saa tekitada, nagu see on võimalik riikliku struktuuri ja iseseisvuse puhul. Nii nagu riiklik kunst ja teadus, muutuks ka eneseteadvus kõrgemalt poolt vahelesegamise korral lihtlabaseks šablooniks.

Eestlaste mittetäielik ideeline alus põhjustabki seesmise ühtlustunde puudumist. "Tuleb süstemaatiliselt viljelda meie haritlaste ühistunnet," väidab Valmar Adams, "et meie intelligents saaks jälle eetiliseks koguduseks."[39] See "eetiline kogudus" peabki kõrgemal rahvameelsuse astmel kujundama ühised tõekspidamised ja ühised rahvusideaalid. Just nende juhtivate ideede väljendamine on rahvusliku ideoloogia ülesanne. Rahvuslik ideoloogia peab ennekõike toetuma maale, mis on aastasadade jooksul eestlasi alal hoidnud. Just maa on see alus, millele eestlane saab üles ehitada kõrge rahvuskultuuri. Selle eelduseks on aga põllumehe kui rahvuslase usk endasse, oma töösse ja oma riiki.[40]

Rahvusideoloogia on aga rahvuspsühholoogia teadlik komponent, mille resultaatide kokkuvõtmisel jõuame välja RAHVUSLIKU KULTUURIFILOSOOFIANI. Just kultuurifilosoofia oleks aluseks meie rahvuslikule arengule.[41]

1930. aastatel ühiseid tõekspidamisi aga ei tekkinud, sest otsiti kompromissi erinevate rühmituste, huvide ja ideede vahel. Puudus stabiilne tasakaal ja see takistas terviku juhtimist. "Riik muutub sel kombel katsekojaks, kus proovitakse järjekorras mitmesuguseid huvide kombinatsioone ja hävitatakse nad sama kiiresti."[42]

"Võime olla kindlad, et meie lõtvuv vaim /---/ vaevalt suudab teenida maailma lugupidamist," ennustas Ants Oras 1931.aasta "Üliõpilaslehes".[43]

Nüüd, ligemale pool sajandit hiljem võib end vaid lohutada teadmisega, et ei territooriumi lõhenemine ega ka sotsiaalmajanduslik korraldus suuda lõhkuda meie etnomälu. J u u r d u m i n e o m a k u l t u u r i o n a i n u s t õ h u s e e l d u s r a h v u s e s ä i l i t a m i s e k s i g a s u g u s t e s t i n g i m u s t e s.[44]

Fr. Tuglase artiklis "Rahvuslik kirjandus": "Tuleb armastada oma rahvust ja töötada tema heaks, unustamata tõsiasja, et rahvus ise on muutlik ja arenev. Just rahvuse hüvaolu seisukohalt oleks patt pidada rahvusmõistet kivinenud nähtuseks, mille

olemus juba igaveseks ajaks kindlaks määratud. Traditsioonid on vajalikud, kuid paljaste traditsioonidega ei suudeta elada elavat elu."[45]

1. I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus. - EÜS-i X album, Trt. 1934, lk. 52-83.
2. Fr. Tuglas. Rahvuslik kirjandus. - "Eesti kirjandus" 1934, lk. 206-219.
3. Meie nüüdsest kultuuriehitusest. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 48-58.
4. Fr. Tuglas. Op. cit., lk. 206-209.
5. R. Eliaser. "Kahest haritlaskonnast." - "Akadeemia" 1937, lk. 287-292.
6. Sealsamas, lk. 287-262.
7. P. Kenkmann. Rahvussuhetest sotsioloogi pilguga. - "Eesti Kommunist" 1987, lk. 28-33.
8. I. Tõnisson. Op. cit., lk. 52-83.
9. J. Libe. Kunst kunsti rahvuslikuks teha. - "Olion" 1930, lk. 9-11.
10. R. Kaldoja. Vähemusrahvused Eestis. - "Tähised II", Trt. 1930, lk. 30.
11. J. Semper. Märkmeid Moskvaskäigult. - "Looming" 1926, nr. 8, lk 799.
12. I. Tõnisson. Rahvuslus kui kultuurimisjon. - "Üliõpilasleht" 1931, lk. 147-148.
13. A. Anni. Meie asend ja orientatsioon. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 72-102.
14. Sealsamas, lk. 72-102.
15. A. Anni. Vabaduspüha ja vabaduse kriis. - "Akadeemia" 1937, lk. 19-36.
16. I. Tõniste. Eesti rahvusliku liikumise suund. - "Üliõpilasleht" 1932, lk. 21-26.
17. M. Laarmann. Orirahvas. - "Olion" 1930, nr. 7, lk. 18-23.
18. Sealsamas, lk 18-23.
19. J. Libe. Orirahva probleem. - "Olion" 1930, nr. 8. lk. 49-50.
20. J. Libe. Op. cit., nr 9, lk. 14-17.
21. Meie nüüdsest kultuuriehitusest. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 51.

22. H. Kruus. Eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideest. - EÜS-i XI album, Trt. 1940, lk. 7-23.

23. H. Kruus. Üliõpilane ja rahvas. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 24-25.

24. J. Mets. Vajame järjekindlat rahvuslust. - "Üliõpilasleht" 1934, lk 147-151.

25. A. Anni. Meie asend ja orientatsioon. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 72-102.

26. I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus.

27. Sealsamas, lk. 52-83.

28. vt. A. Anni. Meie asend ja orientatsioon ja J. Semper. Kultuuri päevaküsimusi. - EÜS-i XI album. Trt., 1940, lk. 24-37.

29. J. Semper. Kultuuri päevaküsimusi.

30. M. Laarmann. Op. cit., lk. 18-23.

31. I. Tõnisson. Rahvuse olu ja rahvuslus.

32. E. Ein. Mõtteid rahvuslikust poliitikast. - "ERK" 1933, nr. 2, lk. 27-33.

33. J. Libe. Riik, rahvus, rahvaarv. - "Üliõpilasleht" 1933, lk. 59-62.

34. E. Kant. Eesti rahvastiku ja elamisruumi suhteist ja nende plaakikast ümberkorraldusest. - "Tähised II", Trt. 1936, lk. 9.

35. I. Tõniste. Op. cit., lk. 21-26.

36. M. Laarmann. Op. cit., lk 18-23.

37. P. Vihalemm. Rahvusküsimus ja sotsialism. - "Üliõpilasleht" 1932, lk. 288-290.

38. I. Tõnisson. Op. cit., lk. 52-83.

39. V. Adams. Eesti haritlaskonna mõõn. - "Üliõpilasleht" 1935, lk. 259-260.

40. E. Ein. Op. cit., lk 27-33.

41. I. Tõnisson. Op. cit., lk. 52-83.

42. E. Ein. Op. cit., lk. 27-33.

43. A. Oras. Ääremärkusi kultuuriloodusest. - "Üliõpilasleht" 1931, lk. 168-169.

44. J. Semper. Kultuuri päevaküsimusi.

45. Fr. Tuglas. Op. cit., lk 206-219.

TARMO KULMAR
Hiina Qini ja Peruu inkade impeeriumide võrdlusjooni

Järgnevas põgusas vaatluses võetakse riigiteooria seisukohalt uurimise alla kaks minevikuriiki, õigemini kaks suhteliselt lühiajalist valitsemisviisi neid riike loonud rahvaste ajaloos. Need on keiser Qin Shihuangdi loodud esimene tsentraliseeritud riik Hiinas aastail 221-207 e.m.a. ja inkade valitseja Pachacutek Yupanki loodud esimene tsentraliseeritud riik Peruus aastail 1438-1532. Ajaliselt lahutab neid riike 16 sajandit ja geograafiliselt pool maailma. Sellest hoolimata osutub tarvilikuks uurida nende ühiskondade baasi ja pealisehituse mõningaid tunnuseid, mida püütakse ka riigiõpetuslikult ühise nimetaja alla viia, eriti kui arvesse võtta, et mõlemas piirkonnas eelnes vaadeldavate riikide tekkele ligikaudu poolteist tuhat aastat tsivilisatsiooni arenemist varajase riikluse näol.

Hiina puhul tuginetakse allikaliselt Sima Qiani "Ajalooliste märkmete" VI peatükile ja poliitilisele traktaadile "Shangi piirkonna valitseja raamat", lisaks legismiprobleeme käsitlevatele L. Perelomovi teostele ja sinoloogide I. Krjukovi, L. Vassiljevi, L. Dumani, F. Bõkovi ja Z. Lapina töödele. Peruu puhul on allikaina kasutatud Garcilaso de la Vega, Huaman Poma de Ayala ja Cieza de Leóni kroonikaid, lisaks inkaistide W. Prescotti, J. Alden Masoni, V. von Hageni, H. Cunowi, H. Disselhoffi, I. Samarkina, V. Kuzmištševi ja J. Berezkini töid.

Ülevaate eesmärgiks on näidata, et nii Qini kui ka inkade riigile oli omane äärmuslik autokraatlik riigivalitsemisviis - totalitarism. Et seda konkreetse materjali alusel tõestada, on tarvis eelnevalt leida totalitarismi riigiõpetuslikud tunnusjooned.

F. Engelsi poolt "Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimises" püstitatud ja V.I.Lenini poolt "Riigis ja revolutsioonis" edasi arendatud antagonistliku riigi definitsioon sisaldab totalitarismi võimaluse juba loomuomaselt. Eraomanduse kui baasiküsimuse olemasolule totalitaristlikus riigis viitab K. Marxi poolt "Majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades 1844. aastast" väljendatud seisukoht, mille järgi nn. kasarmukommunismis, mis "eitab kõikjal inimese isiksust ja on selle aluseks oleva

eraomanduse kindel väljendus", eksisteerib töö ühisus ja palga võrdsus, kusjuures palga maksab välja kogukond kui üldine kapitalist, eksisteerib seega kogukond kui eraomanik. Niisiis saab kõnelda eraomandist ka vasakäärmuslikus totalitaarses riigis, seda enam totalitaarses riigis üldse. Järelikult on totalitarism omane antagonistlikule klassiriigile. Täpsustagem formulatsiooni B. Maruškini ja V. Petšatnovi definitsiooniga: totalitarism on imperialistlik-kodanlik autokraatne riigivorm, millele on iseloomulik kontroll riigi- ja ühiskonnaelu kõikide avaldusvormide üle. Formuleering on püstitatud muidugi 20. sajandi riigiteooria ja -praktika alusel, kuid kätkeb võimaluse kehtida ka kaugemast minevikust pärineva äärmusliku riigi puhul. Ühiskondlik-poliitilise pealisehituse uurimisel osutub tarvilikuks riigiõiguslik lähenemine. Sobiva abikonstruktsiooni annab saksa õigusriigikoolkonna idealistlik õpetus, mida esindavad R. von Mohl, G. Jellinek, J. Bluntschli, O. Gierke ja H. Kelsen. Õigusriigi lähteidee andnud I. Kant väidab, et õigusriik on riik, mille otstarve on õiguse kaitse. Õpetuse edasiarendajad täiendavad, et ideaalne õigusriik on õigussuhe kahe õigussubjekti — riigivõimu ja indiviidi vahel, kusjuures indiviidile on omased subjektiivsed avalikõiguslikud kodanikuõigused. Selle vastandiks on universalistlik riigiõpetus, mille lähteid väljendab G.F.W. Hegeli tees riigist kui objektiivse kõlbluse vormist, kus indiviidi ei vaadelda mitte õigussubjektina, vaid riigivõimu objektina. Universalismi äärmuslikeks edasiarendajateks on E. Krieck, W. Sauer ja H. Ziegler. Olulist võrdlusmaterjali annab natsionaalsotsialistliku Saksamaa ja fašistlikuItaalia kui klassikalise totalitarismi pretsedentide uurimine. Totalitaarse riigi tunnuseid aitavad eristada krahv R. Coudenhove-Kalergi oma idealistliku totaalse riigi ja totaalse inimese õpetusega., G. Le Bon õpetusega hulkade psühholoogiast, P. Tarvel uurimusega riigivõimust demokraatia ja totalitarismi tingimustes, nõukogude uurijad A. Galkin, B. Lopuhhov ja V. Petšatnov totalitarismi marksistliku analüüsiga.

Riigiteoreetiline uurimine võimaldab teha järgmisi järeldusi.

Totalitaarset riiki iseloomustab tema äärmuslik võõrandumine inimesest - inimvaenulikkus. Valitsemisviisilt on ta isikudiktatuuri äärmuslik erikuju, sõltumata sellest, kas riik on valitsemisvormilt monarhistlik või vabariiklik, sõltumata

sellest, kas riigikord on despootlik, absolutistlik või konstitutsiooniline. Ta väljendab ühiskonna kõige reaktsioonilisemate kihtide huvisid. Sõltuvalt ühiskonnaelu avaldustest viime totalitaarse riigi tunnused seitsme nimetaja alla, mida vaatleme alljärgnevalt Muinas-Hiina ja -Peruu konkreetse materjali põhjal.

1. Totalitaarne riik tekib ja kaob kriitilises ajaloosituatsioonis, kusjuures ta eksisteerib suhteliselt lühikest aega.

Hiina oli 5.-3. saj. e.m. a. kestnud Võitlevate Riikide ajastu sõdades nii majanduslikult kui ka poliitiliselt välja kurnatud. Vähem nõrgestatud Qini vürstiriik alistas ajavahemikul 230-221 e.m.a. Hani, Zhao, Wei, Chu, Yani ja Qi riigid, luues Qini impeeriumi. Keisrite Qin Shihuangdi, Er Shihuangdi ja Zi Yingi kokku 15 aastat kestnud riigi ressursside ohjeldamatu väljakurnamine viis 208. a. e.m.a. alanud ülestõusude ja kodusõjani, mis lõppes 207.a. Qini riigi kokkuvarisemise ja 202.a. Hani riigi rajamisega.

Peruus oli 15.saj. alguseks välja kujunenud ketšua linnriikide liit, kuhu kuulusid Cuzco, Pisac, Paucartampu, Urupampa, Ollataytampu ja Machu Picchu. Cuzco oli nende seast tugevaim. Tšankade hõimuliidu kallaletungi ohu all koondas Cuzco valitseja Pachakutek oma juhtimise alla kõikide linnriikide sõjajõud. Tšankade purustamise järel suundus Pachakutek oma üleolekut ära kasutades 1438.a. ümberkaudsete riikide vastu, luues vallutuste käigus impeeriumi. Klassikalise totalitaarse vormi arendas välja tema järglane Tupak Yupanki. Ligikaudu 50 aastat paindumatu sotsiaalpoliitika viis 1531.a. troonitüli ja kodusõjani. Nõrgestatud riigist sai 1532.a. hispaania konkistadooride hõlbus saak.

2. Majanduse vallas - eraomanduse säilimine, suund autarkilisele majandusele, suurrajatiste loomine riigi sunduse all suurte inimhulkade poolt.

Qini riigis eksisteeris eraomandus põhiliselt riigimaavalduse ja kogukonnamaavalduse näol, suurvaldusi piirati võrreldes eelnenud perioodiga tunduvalt päriliku aristokraatia nõrgendamise eesmärgil. Riigi- ja suureravaldustes kasutati orjatööjõudu, kogukonnamaavaldustes seevastu, mida talupoegade vahel pidevalt ümber jagati, kuulus maksustamisele. Niisutusrajatised kuulusid riigile. Qin Shihuangdi laskis riigi äärealadel üles harida rohkesti uudismaid, kuhu asustati ümber põlluharijaid riigi tihedalt asustatud keskaladelt.

Käsitööonduse ja kaubanduse alal soositi suurettevõtlust, väikeettevõtlusele seati kõikvõimalikke kitsendusi. Riigis kehtestati ühtne raha- ja mõõtude süsteem, kaubavahetus välismaailmaga lakkas sisuliselt olemast. Autarkiline, enesekeskne majandus kujunes eesmärgiks omaette. Pidevalt rakendati tohutuid inimhulki sunniviisilisel riigiehitustööl kogu impeeriumi ühendava teedevõrgu, niisutusrajatiste, suure Hiina müüri ja arvukate keisripaleede rajamisel. Lisaks tööteenistusele tuli täita transpordikohustust, millest sai vabaks osta väga kõrge maksu eest.

Inkade riigis oli olemas vaid üks eraomanduse vorm - kogu maa kuulus valitsejale. Kogukonnal oli ainult õigus ja kohustus seda harida. Maad jagati perioodiliselt ümber vastavalt kogukonnaliikmete arvule. Kogukonnad olid spetsialiseeritud põlluharimisele, karjakasvatusele või käsitööle, kusjuures selline spetsialiseerumine toimus plaanipäraselt ja tsentraliseeritult riigivõimu järelvalve all. Kuna kogukonnaliikmed kindlustati tsentraliseeritult elatismiinimumiga ja ülejäänud produkt võõrandati riigile, puudusid rahalised suhted ja kaubandus, seda enam väliskaubandus, täiesti. Riik rahuldas oma tarbed autarkilise majanduse abil. Vallutatud aladel rajati uudismaid, kuhu inimesi kogukondade kaupa ümber asustati. Töö- ja transpordikohustuse abil, millest vabaks saada ei olnud võimalik, rajati sunniviisiliselt kogu riiki läbivad inkade teed, irrigatsioonid, sõjalised ja riiklikud ehitised.

3. Juhtimise vallas - poliitiline tsentralisatsioon, bürokraatlik juhtimine, arenenud infosüsteem, vali seadusandlus, eliidi karistamatus.

Qini riik koosnes 36 väiksemateks allüksusteks jagunevast provintsist, mis ei kattunud senise administratiivjaotuse piiridega. Väikseim allüksus oli 1 kogukonnapere, need koondusid kümmekondadeks. Keskvõimuaparaat koosnes ministeeriumidest. Kohtadel administratiivallüksustes esindasid neid kubernerid, sõjakubernerid ja kantseleid kõikide ministeeriumide esindajatega, kelle üle pidasid järelvalvet riikliku prokuratuuri esindajad. Valdav osa ametnikest pärines Hiina ühendatud Qini vürstiriigist. 215.a. e.m.a. laskis Qin Shihuangdi hävitada allutatud riikide ja linnade kaitseehitised, hoidmaks ära vastuhakke. Arenenud teedevõrk ja postijaamad tagasid kogu impeeriumis operatiivse sidepidamise. Ühtne seadusandlus sätestas rängimaks

üleastumiseks kuriteod riigi ja keisri vastu, karistuseks mitmesugused julmad surmanuhtluse viisid. Riikliku kuriteo puhul laienes kurjategija omaste suhtes ühisvastutuse põhimõte - karistuse alla langesid sageli mitte ainult sugulased, vaid terve kogukond. Vastavalt legismi põhimõtetele püüdis keisrivõim ametkonda kuulekuses hoida, rakendades nende suhtes mitmesuguseid soodustusi, kuid soosides igati ka üksteise jälgimist ja pealekaebamist.

Inkade riik jagunes neljaks provintsiks. Neis oli väikseimaks allüksuseks 1 kogukonnapere, millest moodustusid viis-, kümme-, viiskümmend-, sada-, viissada-, tuhat-, viistuhat-, kümmetuhat-, viiskümmend tuhat- ja sadatuhatkonnad. Kuni viiskümmendkondade üle valiti külavanemad, suuremate allüksuste üle valitsesid päritava võimuga allutatud rahvaste ülikud. Nelja provintsi haldureiks määrati inkadest kubernerid. Cuzco keskvõim kontrollis kohtadele saadetud ametnike läbi, kelleks said olla ainult inkad, kohalikku asjaajamist. Arenenud teedevõrk ja kulleriteenistus võimaldas riigi kõigi osadega sidet pidada, eriline sõlmkirjaga opereeriv statistikateenistus koondas keskvõimu jaoks kokku andmeid riigi elu kõikvõimalike avalduste kohta. Karm seadusandlus sätestas suurimale üleastumisele - kuriteole Inka ja riigi vastu - surmanuhtluse. Ühisvastutuse põhimõttel langesid nuhtluse alla nii kurjategija omaksed kui ka terve kogukond. Puhastverd inkadele kui riigi ülemkihile olid samad kuriteo eest ette nähtud palju leebemad karistused või koguni andeksandmine. Kuid lisaks soodustustele oli reegliks kujunenud üksteise tegevuse jälgimine ja pealekaebamine.

4. Ideoloogia vallas - eliidi üleolekust kantud poliitiline riigiõpetus ja ainuvalitsejast juhi kultus.

Qini riigi poliitiliseks ideoloogiaks oli legism, vanimaid poliitilisi õpetusi Hiinas, mille rajajaks olid Guang Zhong 7.saj. ja Zhi Chan 6. saj. e.m.a. ning edasiarendajaks Shang Yang (390-338 e.m.a.). Õpetuse põhiseisukohad olid põllumajanduse eelisarendamine, riigi täielik kontroll majanduse üle, riigi ühtsus, terviklikkus, korrastatus ja monarhistlikkus, valitseja kui seaduse allikas, valitseja ainuvõim ja karistamatus, aristokraatia võimu otsustav piiramine, uut tüüpi tsentraliseeritud riigiaparaat, drakooniline seadusandlus, pidev selgitustöö riigivõimu eksimatuse suhtes, üksteise suhtes usaldamatuse õhkkonna loomine,

eetiliste konfutsianistlike väärtuste eitamine, agressiivsete sõdade vältimatus. Riigivalitsemise taktikalisi küsimusi arendas Shang Yangi reformide praktikale tuginedes edasi Hang Feizi. Viimane kõrvaldati kui Qini valitseja nõunik oma rivaali Li Si poolt, kellest sai legistliku riigiteooria praktikasse juurutamisel Qin Shihuangdi esimene nõunik. Õpetuse tuum - riik kui ilmeksimatu valitseja seadus - oligi Qini riigipraktika aluseks, mida sisendati rahvahulkadesse repressiivsete ja religioossete mõjutamisvahenditega.

Inkade riigi ideoloogia sisuks oli religioon, päikesekultus, mille järgi inkade valitseja oli elav jumal, päikese maapealne kehastus. Riik oli päikesejumala looming, valitseja kui tema asemik pidi koos oma inkadest, päikesepoegadest hõimukaaslastega seda riiki säilitama, laiendama ja valitsema, et vältida kaost ja kõik inimesed selle riigi alamatena maa peal õnnelikeks teha. Isa Päike oli käskinud tsivilisatsiooni tuua kõikidele rahvastele, mis eeldas pidevaid agressiivseid sõdu. Ka seadused olid päikesest antud ja vääramatud. Tsivilisaatorlik doktriin kujunes välja Pachacutek Yupanki vallutussõdade käigus, et alistatud rahvaid kuulekuses hoida. Õpetuse arendasid täiuseni järgmised valitsejad Tupak Yupanki ja Huaina Capak. Seega oli õpetuse tuumaks riik kui päikesejumala seadus, mida sisendati rahvahulkadesse nii usuliste pidustuste kui ka drakooniliste seadustega.

5. Sotsiaalses vallas - reglementeeritud elukorraldus, sotsiaalne ühtlustamine, kõikehõlmav kontroll ja planeerimine, isikuvabaduste täielik puudumine, etniline assimileerimine.

Qini riigis olid kogukondlaste laiad hulgad oma asunduspiirkonda elama kinnistatud, liikumisvabadus puudus. Kehtis töö-, transpordi- ja sõjaväekohustus, millest suutsid end vabaks osta vaid ametnikud. Pärilik kohalik aristokraatia allus tingimusteta sõjaväekohustusele. Indiviidi poliitilised vabadused olid mõeldamatud, tema enesesäilitamiseks ainuvõimalik talitusviis oli tingimusteta kuuletumine riigivõimule. Nii kogukondlase, päriliku aristokraadi kui ka sõjaväelase iga sammu jälgis bürokraatlik ametnikkond ja nuhkide armee. Igati soodustati üksteise jälgimist ja pealekaebamist. Igasugused sotsiaalsed protestiavaldused suruti kui riigivastased kuriteod julmalt maha. Eri piirkondade kommete ja keelemurrete ühtlustamise eesmärgil asustati inimesi kogukondade

kaupa ümber riigi teistesse piirkondadesse. Uudismaadele saadetud põlluharijate kogukonnad elasid sõjaväestatud asulates.

Inkade riigis oli kogukondlase elu jagatud kümnesse vanuseastmesse, igal astmel omad kohustused. Töökohustus algas juba lapseeast. 25-50-aastane kogukondlane kui täistöövõimeline alam tegeles kutsega, milleks ta sai sunniviisilise väljaõppe juba lapsena. Vanemas eas tagati kogukondlasele elatismiinimum, mille eest tuli teha kergemaid töid. Meestele oli abiellumine kohustuslik. Mitmesuguste ametkondade esindajad jälgisid kogukondlase ja hõimuaristokraadi kõiki eluavaldusi. Kohustuslik oli ka üksteise jälgimine ja pealekaebamine. Eri piirkondade keele ja kombestiku ühtlustamise huvides asustati ketšuate sugulashõime (inkasid eesõiguse poolest) ümber allutatud aladele, samuti allutatud hõime kogukondade kaupa. Kogukonna territooriumilt loata lahkumine oli keelatud. Uudismaadele saadetud põlluharijate kogukonnad elasid sõjaväestatult. Mõlemal juhul kontrollisid kohtadel olukorda eliiti kuuluv ametnikkond ja eliitohvitseride juhtimisel teeniv garnison.

6. Agressiivne välispoliitika kui poliitilise õpetuse osa.

Legistlik teooria lähtus hiinlase üleolekust barbarite üle, pidades vallutussõdu vältimatuks. Qin Shihuangdi desarmeeris allutatud vürstiriikide sõjaväed, lõi segapõhimõttel ühtse armee ja asetas etteotsa tsini päritoluga ohvitserid. Ideoloogilises mõttes avaldas muljet mitu sajandit kestnud sisesõdade lõppemine. Sisepingete maandamiseks ja uute maade hõlvamiseks pidasid keisrid sõdu nii põhjapiiridel elunevate rändkarjakasvatajate kui ka lõunapiiride muistsete vietnamlaste hõimudega, vallutades eriti põhjaaladel hiiglasuuri territooriume. Piirialadele ümber asustatud kümned tuhanded talupojad täitsid sõjaväestatuna elades ühtlasi piirikaitse ülesannet. Kehtiv üldine sõjväeteenistus oli kolmeosaline: 23-aastaste kuuajaline teenistus provintsis, järgnev aastane teenistus regulaarvägedes ja lõpuks aastane teenistus piiril. Ligikaudu 50 miljoni elanikuga riik võis välja panna kuni 2 miljoni mehelise sõjaväe.

Inkade riigis legitimiteeris vallutussõjad inkade kui päikesepoegade jumalast antud tsivilisatsioonitoov missioon, mistõttu inkade riigi ajalugu on pidevate vallutussõdade ajalugu. Riigi

lõpuperioodil ulatus Nelja Ilmakaare Riik - Tahuantinsuyu - nüüdisaja Põhja-Ekuadorist kuni Põhja-Tšiilini, seega põhjast lõunasse üle 2000 kilomeetri. 15 miljoni elanikuga riik võis välja panna kuni 400 000-mehelise sõjaväe. Kõik riigi terved meessoost alamad said sõjväelise väljaõppe, mis inkade endi puhul lõppes omalaadse vaprusekssamiga. Regulaarvägedes teenisid sõjaväekohustuse alusel kõik 18-25-aastased noormehed. Kõrgemateks ohvitserideks olid ainult inkad. Piiriäärsed sõjaväestatud kogukondlased teenisid ühtlasi piirikaitsel.

7. Vaenulikkus humanitaarkultuuri suhtes ja teisitimõtlejate represseerimine.

Juba Shang Yang väljendas oma õpetuses vastumeelsust konfutsianistlike põhimõtete suhtes (luule, rahvapärimus, muusika, tavandid, heategevus, vanemateaustus, vennakohus, omakasupüüdmatus, inimarmastus). Nõunik Li Si ettepanekul algas Qini riigis konfutsianistliku traditsiooni hävitamine: raamatute põletamine ja nende karistamine, kes seda ei teinud, kes seaduserikkumisest ei teatanud või kes traditsiooni suuliselt levitasid. Sellega loodeti hävitada ajalooline mälu ja vastuhakkude juured. Hävitati kogu ajalooalane kirjandus peale Qini vürstiriiki käsitleva. Mõned eksemplarid säilitati riigiarhiivides, juurdepääs nendele oli keelatud. 212.a. e.m.a. hakati ametnike suhtes rakendama profülaktilist ülekuulamist, vaadete kontrolli. Keisri käsul maeti elavalt üle 460 konfutsianismis süüdistatud inimese.

Inkade riigis ei tuntud kirja selle sõna nüüdisaegses mõttes. Kroonik Montesinose andmetel olevat kiri kunagi eksisteerinud, kuid hävitatud ja keelatud surma ähvardusel kasutada. Ajalootraditsioon allutati täielikult inkade eesmärkide õigustamise huvidele: eriliselt treenitud meelespidajad säilitasid mälus inkade riigi värssajalugu, mille võimud olid eelnevalt tsenseerinud. Surnud valitseja tegudeloo kinnitas enne avalikustamist troonile asunud inkade valitseja. Neid lugulaule esitati rahvahulkadele pidulikel puhkudel ja lasti eliidikoolis pähe õppida. Riigi lõpuperioodi kodusõdades ja hispaanlaste vallutuste käigus see elava ajaloo traditsioon sisuliselt hävis, säilides vaid 16.sajandi hispaania kroonikate lehekülgedel. Võib järeldada, et kui kirja hävitamine on ajalooline tõik, siis osutus see eliidile kahjulikuks just ajaloo moonutamise seisukohalt. Igasugust

teisitimõtlemise avaldust kvalifitseeriti seadusandluses raskeima kuriteona - pühaduseteotusena; nii süüdlast kui ka tema omakseid nuheldi surmaga, heites nad mürgistest elukatest kubisevasse koopasse.

Toodud näidetest järeldub, et marksistlik totalitarismidefinitsioon kehtib mitte ainult imperialismiajastu, vaid ka varasemate ühiskondlik-majanduslike formatsioonide äärmusliku valitsemisviisiga riikide suhtes. Antud juhul lubab faktiline materjal aga väita, et nii Hiina Qini kui ka Peruu inkade impeeriume võib pidada totalitaarseteks riikideks, võimalik ka, et esimesteks totalitaarseteks riikideks ajaloos.

Autori märkus: Artikkel avaldatakse lühendatult, ülevaatena probleemist ja seetõttu ilma viiteaparatuurita.

KALEV KESKÜLA
Vaimulähedane eesti kirjanik

/---/

Veel purskab tuld ja suitseb sõja kuri kraater,
kui valguse uus andja avand alma mater
siin oma uksed vanad veerul vaikse mäe,
mis esimest ei viimast rõõmupidu näe.
Oh otsigem ja tervitagem siin metoodi,
uut inimest kuis vana sugemetest loodi!

GUSTAV SUITS "ÕNNESOOV.
EESTI ÜLIKOOLI PIDULIKU AVAMISE PUHUL
1. DETS. 1919"

Kes on vaimulähedane eesti kirjanik? Vaimulähedusest on saanud tavaks rääkida eelkõige seoses "Arbujate" sõpruskonna loominguga. "Ühelgi neist ei puudu tugev loomupärane tung vaimsuse järele," kõlab viimane lause Ants Orase järelsõnast antoloogiale "Arbujad". Kuid saab siis kõnelda vaimulähedusest, andmata sõnaõigust elulähedusele? Pealegi tähtsustus see kirjanduse hindamisviis meie kultuuriruumis isegi varem, sajandi kolmanda ja neljanda kümnenedi vahetusel "Kirjandusliku Orbiidi" ringkonna väljaastumistes. Muidugi - küsimusele, kumb kunstikäsitus, kas elu- või vaimulähedane, oli inimajaloos varasem, ei saa vist enne ammendavalt vastata, kui on kokku lepitud vaimu või aine esmasuse suhtes. Aga selle küsimuse käsitlemine kulutaks liialt meie aega.

Kurb küll, aga eesti rahvusliku kirjasõna peeruvalgus aastatuhandete taha ajaloo koobaste sügavusse ei ulatu. Teiselt poolt pakub kirjandusloo lühidus meile võimaluse jälgida näiteks mõnd motiivi, äratundmist või loojaks olemise tähendust ilma teab kui suure jõukuluta kogu kirjanduse ulatuses. Kui õige võtaks kätte ja jaotaks kõik eesti kirjanikud vaimu- ja elulähheduslasteks? Kristjan Jaak Peterson oleks siis muidugi vaimulähheduslane ja Johann Voldemar Jannsen elulähheduslane. Aga mida teha Kreutzwaldiga, kelle tööd ulatuvad kalendrisabakirjandusest ja "Wina-katkust" rahvuseepose ja filosoofilise luuleni? Kas on mõistlik liigitada Juhan Liiv elulähheduslaste kilda, ometi teades, kuidas ajastu vaimuvõitlused tema luules kaasa kajasid? Millisesse lahtrisse liigitada Under, Tammsaare ja Visnapuu? Ja mis peab saama Hans Leberechtist, kelle teostest küll erilist vaimsust ei leia, aga kes ometi suutis luua eesti kirjandusloos kõige formalistlikuma taiese "Valgus Koordis" - jutustuse, mis järgib ainuüksi etteantud mõttelist ideeskeemi, laskmata end elutegelikkusest sugugi segada?

Jah, lahterdamise idee tuleb eksirajaks tunnistada. Et ma oma kirjtükki ometigi jätkata tahan, on mulle ummikust päästvaks jätkuks kunagi auditooriumis talletatud väide, et ega eesti kirjanik pole ju kunagi eriti haritud olnud. Seda kõneldi seoses Semperiga, kes oli muidugi väga haritud, eesti kirjanduse üldpildis liigagi haritud. Eesti kirjaniku olmetingimused ja saatus ei ole ju kunagi olnud midagi muud kui tema rahva oma ja kuna ajalugu on lubanud meile vaimuvalgust kitsilt ja läbi tillukese ja paksu, määrdunud klaasiga akna, ei ole põhjust eesti kirjaniku harimatuse üle imestada. See on kurb, aga tõsi. Paljuke neid siis ikka oli, kes sellest aknast välja mahtusid ja võõras keeles õpetust võisid saada. Kuni avas uksed Gustav Suitsu poolt tervitatud eesti *alma mater* ja vaimuolud läksid siin maal hoopis lahedamaks. Ehk on selle vaimulähedusega lihtsalt nii, et haritud (eriti akadeemiliselt haritud) kirjanikud on vaimulähheduslased, harimata kirjanikud aga elulähheduslased? See oleks ometi üks selge sott. Paraku on seegi meelevaldne järeldus. Üpriski palju on juhtumeid, kus kirjaniku haridus ei mängi tema loomingu ainevalikus, käsitlusviisis, kunstiväärtuses ja tähtsaimas - ajale vastupanu võimes - kuigivõrd olulist osa. Mõelgem taas Juhan Liivile, kes muu maailma kirjanduskogemusest vaevalt kuigivõrd

teadlik oli, tema luule ulatusele ja tähendusele. Kas oskaksime ette kujutada põhjaliku akadeemilise haridusega Juhan Liivi ja tema "haritud" loomingut? Vaevalt, et temast oleks ka lahedamates haridusoludes teadusejüngrit - intellektuaalset loojanatuuri - kujunenud. See polnud tema jaoks. Võiks ju arvata, et suhteliselt väikese kooliharidusega loojad saavad huvi pakkuda vaid värske välgatusena, suutmata järgnevais töödes midagi uut lisada. Kuid isiksus võib areneda ka "elus eneses". Kuidagi ei oska kujutleda Eduard Vildet visa koolipingi nühkijana - ta oli selleks liiga elulähedane. Ja samas tõi ta eesti kirjandusse nii palju uut vaimu ja vormi. Seevastu ei suutnud andekas ja põhjalikult haritud poeet Villem Ridala oma hilisemates töödes kuidagi kirjanduse arenguga kaasa sammuda, muutudes kirjandusllooliseks nähtuseks juba oma eluajal. Suitsu ja Tuglase haridusteed kujunesid väga erinevaks, piirdudes viimase puhul vaid mõne gümnaasiumiklassiga. Ometi ei saanud Tuglase seesmine soodumus hariduse järele rahuldamata jääda ja temast kujunes kirjandusteadlane-erudiit elukoolist saadugi põhjal. Ega hariduse puudumine veel harimatust tähenda. Oskar Luts sai küll *Alma Materi* vaimuvalgusest mõnevõrra osa, aga tema teostesse pole püha teaduseleek paraku ulatunud. Sest sellel, kes on loodud kujutama läbi oma isikliku tundelise südame oma enese elus kogetut, pole kõrge teadusega suurt midagi peale hakata.

Ent kes on olnud kõige visam haridusetaotleja eesti kirjanike peres? Võiks arvata, et August Alle, kes astus Tartu Ülikooli 1920 ja lõpetas selle 1937. Kas pole kadestamisväärt selle kirjamehe kangekaelne tung teadmiste järele - seitseteist parimat meheaastat koolipinki kulutada! Paraku teavad kaasaegsed väita, et loengutel Alle ei käinud, eksameid tegi haruharva, küll aga paistis silma naiste-, jooma-, ja löömamehena. Asi seegi. Teatavat loomingulist viljastust pakkus ehk sääranegi stuudium. Kui vene ülikooli õigusteaduskond andis eesti kirjandusele Tammsaare, siis tuleb eesti ülikooli õigusteaduskonna panust August Alle näol küll tagasihoidlikumaks hinnata. Ja on päris kindel, et ükski maailma õigusteaduskond poleks õpetanud August Gailitit Tammsaare stiilis "Tõde ja õigust" kirjutama. Meenutagem veel, et seltskond, kes 1929. aastal elulähheduslastena publiku ette astus, ühendas "elulähheduse" ja "agulirealismi" kirjanduslikke praktikuid Sütistet, Jakobsoni, Kivikat, Raudseppa säherduste vaimukandjate-filoloogidega

nagu Annist, Oras, Loorits. Erinevat suhtumist akadeemilisse edasijõudmisse märkab arbujategi juures: Kangro ja Sang olid usinad õppurid. Alver ja Talvik ei pannud diplomi taotlemisele suuremat rõhku, nemad elasid vaid oma loomingule.

1960. aastail õppisid Tartu ülikoolis filoloogiat Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski, Tõnis Lehtmets, Lehte Hainsalu, Mati Unt. On see ehk kuidagi nende vaimseid suundumusi ja saavutusi ühenäolisemaks lihvinud? Kas aitab Enno luulet mõista teadmine, et ta on lõpetanud Riia Polütehnikumi kaubandusosakonna või kuidas kajastuvad Karl Ristikivi romaanides tema geograafiaõpingud? Kui Karl Ristikivi Tartusse jõudis, oli filosoofiateaduskonda vastuvõtt juba lõppenud ja küllap tajus kirjanik, et polegi nii tähtis, missugust konkreetset distsipliini õppida, tähtsam on käia ülikoolis ja hingata sisse hariduse vaimu. Tooniandvad maitsekohtunikud on sageli kujunenud just kirjanikest, kes akadeemilise õpetuse jaoks pole mahti leidnud, küll on aga näinud ilma ja inimesi, nagu Tuglas ja Hindrey. Valgete marmorsammaste varjulisus pole vaimuõitele sugugi ainus mõeldav elupaik, vaimuvõrsed võivad puhkeda ka kesk tuuli, päikest ja kiviklibu. Arvestades võimalusega, et mitte iga hing ei võta hariduse vaimu külge (meenub ühe Gori karikatuuri allkiri, milles buršil küsitakse: "Mida see *alma mater* õieti tähendab?" – "Ah, see on üks ropp venekeelne sõimusõna."),on veel olemas võimalus, et ülikool mitte alati ei avarda vaimu, vaid võib seda ka piirata. Vähemasti viimase ligemale poolsajandi jooksul ei ole meie rahvuslik ülikool olnud põhimõtteliselt midagi muud kui meie rahvuslik ühiskond. Akadeemiline vaim on olnud ikka seesama, kogu eesti ühiskonnas ametlikult viljeldud vaim, ja teinud kaasa kõik viimase haigused ja õnnetused. Pole ju *alma mater* tuhandete valgusaastate kaugusele sädelev koidutäht, vaid siinsamas Toome veerul vaenutuultes seisev vana maja ja järk-järgult bürokratiseerunud institutsioon. Puhuti on vaimutuuled väljas, ülal Toomel, olnud värskemadki kui auväärsetes auditooriumides. Eriti raskeks muutus õhk 1950. aasta paiku, kui aknaluukide viimsedki pilud suure pauguga kinni tõmmati. Mida oli tol ajal ülikoolis käinud eesti kirjanikul sealt õppida? "Lugedes Teie värsse, kodanik Kaalep, kerkib üles küsimus, mida te olete ülikoolis veedetud aastate jooksul õppinud?" küsivad 1949.

aastal avaldatud artiklis "Kosmopoliit taskuväljaandes" Tallinna Polütehnilise Instituudi ettevalmistusosakonna üliõpilased. Tõepoolest, mida?

Kõige eelneva põhjal on vist selge, et kirjanik on ennast alati ise harinud. Kahtlemata on võimalus ülikoolis viibida olnud talle õnneks. Veel parem, kui ta on saanud elada mõnes maailma vaimuelu keskuses. Oluline on see, et oleks võimalus mõne viljastava kultuurivaimsusega kokku puutuda, veel parem oleks valikuvõimalus – võimalus vaimsuste vahel valida. Vaimuvabadus on parim pind loomingu sünniks, hoopis tähtsam kui mingi formaalne haridus. Samas võib pakkuda ülikoolis läbitav seltsielukool emotsionaalse isiksuse arenguks hoopis enam kui vaevased teaduserajad. Tuleb välja, et kirjaniku vaimset ja hingelist haridust ei saa koolitunnistuse järgi hinnata, hinnata saab vaid tema teoseid.

Vastakem nüüd küsimusele: kas eesti kirjanik on meie kirjandusloo vältel olnud harimatu või mitte? Kahtlemata oli 19. sajandi eesti kirjanik harimatum kui 19. sajandi prantsuse, saksa või vene kirjanik. Ent sellisel võrdlusel pole mingit mõtet. Stendhali või Dostojevskiga ei oleks eelmise sajandi eesti publikul olnud midagi peale hakata. Olla eesti kirjanik – see on alati tähendanud eesti elu krobelise põranda ja musta nõgise lae vahele ära mahtumist. Sedamööda, kuidas see lagi kerkis, kasvasid ka eesti kirjanikud. Ja kui see lagi järsku väga madalale vajutati, siis lõid laelauad mõnelegi väga kõrgeks kasvanud kirjanikule pähe, nende nimi pidi ununema ja nende looming põranda alla minema. Vahest on tõesti tänapäeva eesti kirjanikul, kes koos oma rahvaga viletsast klaasist räpasevõitu akna all seisab, silmaring väiksem kui mõne suurrahva kirjanikul. Ometi olen ma kindel: eesti kirjanik pole kunagi olnud eesti elu ja eesti publiku jaoks liiga harimatu ja mitte kunagi ei ole olnud tema vaim liiga väiklane ja abitu. Kui ka mõni kirjanik mõnele lugejale liiga vaimukauge peaks tunduma, tuleb meenutada, et alati on meil loojaid olnud, kes eesti elu lae alla pole ära mahtunud. Näiteks on Uku Masingu teosed veel liiga intellektuaalsed, kannavad liiga kõrget vaimu, on laiadele hulkadele liialt arusaamatud, et neid

trükkida söandataks[1], aga küllap kasvab rahvas kord oma kirjanikule järele. Peaasi, et oleks, kelle järel käia, ja ruum, kuhu kasvada.

Kes siis ikkagi on vaimulähedane kirjanik? Minu jaoks on vaimulähedane kirjanik see, kes jääb sõnas ja teos alati oma vaimu juurde kindlaks. Kes järgib ikka oma maailmavaatelist hoiakut, poliitilisi sümpaatiaid, esteetilisi ideaale ja üldinimlikke äratundmisi. Selline vaimulähedane kirjanik ei lase võimul endale auku pähe rääkida. Kas saab põhimõttelage kirjanik olla vaimulähedane? Vahest mõnes suurrahva kirjanduses küll, kuid eesti kirjanduses pole see siiani hästi õnnestunud.

Jäägu nüüd igaühe otsustada, kes eesti kirjanikest on vaimulähedane ja kes mitte. Senikõneldut kokku võttes ütlen vaid, et ma ei arva, et intellektuaalne ja haritud autor oleks tingimata esteetiliselt nauditavam ja vaimulähedasem kui ebaintellektuaalne ja harimatu. Ja vastupidi. Ma ei arva, et näiteks hiilgavalt haritud Johannes Semperi kirjanduslik tee ja pärand oleks olnud tema kaasaegsete, näiteks Tuglase, Visnapuu, Gailiti või Lutsu omast kuidagi hiilgavam.

Mida vajab kirjanik ja kirjandus, et saada, olla ja jääda vaimulähedaseks? Vajab õigust oma vaimule. Vajab võimalust valida selle ja teise vaimu vahel. Kunagi 1960. aastail jõudis mägede ja metsade tagant Eestimaa kirjanikeni rõõmusõnum, et keegi prantslane Roger Garaudy on välja mõelnud õpetuse, mille alusel võib nüüdsest ka Eestis kirjutada selliseid teoseid, mida varem ei tohtinud, ilma et sellest kellelegi halba sünniks. Ja kui rõõmustamine oli rõõmustatud, tuli teade, et seesama mees on osutunud revisionistiks, renegaadiks ja väärõpetlaseks ning tema õpetus keelati ära. Kas saab tõsiselt võtta rahvuskirjandust, mille nägu peab sõltuma kellegi mõtteharrastustest? Ega teos ei sünni kataloogiseerimise jaoks. Ega tiivuline hobu Pegasus ei sünni aiste vahel - alles pärast paistab, kas ta rakendatakse Heliose kaariku või sõnnikuvankri ette.

Kaua aega oleme harjunud haletsema eesti kirjanikke, kes kuidagi eksikombel "valisid perspektiivitu vegeteerimise paguluses, lahus oma maa ja rahva saatusest". Kas me ei peaks mõtlema sellest,

---

1 vt. siiski ""Loomingu" Raamatukogu" 1988, nr. 1, ilmunud pärast siinse artikli kirjutamist.

et loobudes ehk küll paljustki, jäid nad seal oma vaimule kindlaks? Millisena kujutleda Gustav Suitsu pidamas eesti kirjanduse loenguid Tartu Riiklikus Ülikoolis aastal 1950? Tunnistan, et minule on see kujutluspilt väga valus. Oma vaimust loobumine on vaimulähedasele kirjanikule vaimne enesetapp.

"... uut inimest kuis vana sugemetest loodi," lõppeb Gustav Suitsu tervitus eesti haridustempli avamise puhul. Lootkem, et andes meile võimaluse uueks inimeseks saada ja oma vaim sädelema harida, jätavad kunstide jumalannad meile ka võimaluse oma senisele vaimule kindlaks jääda.

MART LAAR
Jakob Hurt ja Eesti Üliõpilaste Selts

Raske on Eesti ajaloost leida organisatsiooni, mis meie rahvuskultuuri arengus oleks mänginud sedavõrd olulist rolli kui Eesti Üliõpilaste Selts. Selts on lahutamatult seotud paljude silmapaistvate rahvuslike tegelastega. Eriti suurt osa on tema arengus mänginud Jakob Hurt. Sellele aastakümneid kestnud seosele ongi pühendatud käesolev kirjutis.

Vaevalt oskasid need neli 1870. aasta märtsis "Kalevipoja- õhtute" nime all kooskäimist alustanud noormeest oma julgeimates fantaasiateski ette näha selle algatuse vilju. Nad (A.Kurrikoff, H. Treffner, H. Rosenthal, M. Wühner) tulid kokku, et ühineda ja "kogu asutada", kus eesti soost üliõpilased "teine teist tundma õpiksivad, teine teist läbirääkimise ja hää nõu läbi kinnitaksivad ja ühes oma rahva kõige kaunima vana lauluga, Kalevipojast, tutvaks saada püüaksivad." Juhtivatest eesti haritlastest otsustati abipalvega pöörduda tollal Tartus "gümnaasi koolmeistri" ametit pidava J. Hurda poole, et see noore organisatsiooni juhendamise enda peale võtaks.

26. märtsil 1870. aastal toimus A. Kurrikoffi korteris "kogu" esimene koosviibimine. Kohal oli 8 inimest. Siit saigi alguse traditsioon koosviibimistel ühiselt "Kalevipoega" lugeda, kusjuures J. Hurt selle keelelise osa seletamise enda peale võttis.

1870. aasta suvel osalesid üliõpilased Helmes-Tarvastus toimunud ärkamisaja tegelaste konverentsil (vt. "Looming", 1987, nr.7). Ürituste käigul pikemalt peatumata tahaks üksnes alla kriipsutada J. Hurda Helmes peetud kõne tähtsust üliõpilaste koondise edasisele kujunemisele. J.

Hurda kõne kujutas endast kirglikku rahvusliku truuduse õhutust, selgitades ühtlasi rahvusliku liikumise arenguperspektiive. "Kuna me ei saa saada suureks jõult ega arvult, peame me saama suureks kultuurilt. Sest ei saa ümberrahvustada kultuuriliselt kõrgemal seisvat rahvast." Meie peame saama suureks vaimult - see mõte sai ka Eesti Üliõpilaste Seltsi üheks juhtaateks.

J. Hurda suunav osa on sel perioodil tunda peamiselt seltsile saadetud kirjades, seal peetud kõnedes. Olulised on ka isiklikud kontaktid - olid ju seltsi juhtivad liikmed (J. Kerg, B. Sperrlingk, M. Jürmann) J. Hurda sagedasteks külalisteks Otepää pastoraadis. Seltsi koosolekutel loetakse ette J. Hurda kõnesid, tema mõjul pääseb seal järjest enam maksvusele ka eesti keel. J. Hurda vaim ja aated lehvivad kogu seltsi tegevuse kohal, suunates ka kooskäijate huvisid ajaloo ning rahvaluule vallas.

1877. aastal avaldab selts J. Hurdale toetust selle võitluses "saksa soost kaaskodanikkudega" Aleksandrikooli pärast, saates J. Hurdale korvi veini koos kaaskirjaga. Kui J. Hurt 1878.a. sügisel C.R. Jakobsonist lahku lõi, toetati ka seda sammu. Oma seltsile saadetud pikas ja sisukas vastuses kirjutab J. Hurt: "Universiteedi õppijate pääl seisab meie suurem jagu ajalikku lootust tuleviku kohta ja kui sest ülemast koolist mehed selge pääga ja palava südamega välja tulevad, siis ei ole kartust midagi. Üksi tigedus ehk poolik aru, mis siiski iseennast ääreni täis, võis mulle süüks panna, mina olevat nüüd Eesti vaimu ja loomu ära salanud, ja saksa leeri läinud, ehk mina olevat oma kasu otsinud ja rahva kasu jalge alla tallanud. Minu ülem elu seadus ja püüdmine on tõtt tunnistada." Leides, et Jakobson oma tegevusega "Eesti rahva vaimu ja südame harimist rikub", jätkab Hurt: "Ma usun tõesti, et Jakobson oma rahvale kasu tahab saata, seda tahan mina ka, meie sihid käivad see poolest ühte, aga see tee, mis tema käib, see kombe, kuidas tema sihile tahab ligi saada, on minu südametunnistusele vasta, sest umbrohust ei või nisu kasvada."

1879. aastal esines J. Hurt seltsis kõnega üliõpilaste kohustest. Esmaseks kohuseks on J. Hurda meelest "tõsine ja ustav töö" oma erialal, teadmiste omandamine, millega oma rahvale hiljem kasu võib tuua. Selle kõrval tuleks igaühel ka oma isamaa ajalugu ligemalt tundma õppida, "sest selle läbi omandatakse kindel pilk ja ustav mõõdupuu meie maa ajalooliste ja praeguste olude õigeks hindamiseks".

Üliõpilased peaksid ka "poliitilistest päevaküsimustest" elavalt osa võtma, otsesesse poliitilisse võitlusse esialgu siiski sekkumata. Peamiseks jäägu esialgu kultuuritöö, enda ja kaasvõitlejate vaimu tugevdamine ja arendamine. Küll oleks J. Hurda meelest aga soovitav üliõpilaste oma kirjandusliku ajakirja loomine.

1880. a. lahkub J. Hurt Eestist ning tema sidemed üliõpilaste koondisega nõrgenevad. 1881.a. tehakse katse "Vironia" osakonda korporatsioonina registreerida, kuid "poliitilistel põhjustel" üritus nurjub. Üliõpilaste koondise elus saabub mõõnaperiood, aga mitte kauaks. 1883.a. esitavad 8 eesti soost üliõpilast ülikooli valitsusele palve teadusliku seltsi registreerimiseks ülikooli juures. Selles dokumendis kasutatakse koondise nimena esmakordselt "Eesti Üliõpilaste Seltsi" nime, mis aastakümne pärast oli tuntud juba kogu maal. Kohe tehakse ka otsus luua seltsile vilistlaskogu, mille kaudu J. Hurt seltsiga tihedamasse kontakti astub.

Seltsi elus saabuv tõusuperiood langeb aga kokku tsaristliku venestuspoliitika algusega Eestis. Vaatamata keerukale olukorrale jätkas EÜS rahvusliku kursi hoidmist. Seda isegi siis, kui mitmed juhtivad rahvuslikud organisatsioonid (EKmS) olid avalikult venestuse sõiduvette asunud. Suuri teeneid EÜS-i suuna säilimisel oli kahtlemata J. Hurdal.

Tema sidemed seltsiga muutuvad 1880. aastatel märgatavalt tihedamaks. 1880. aastate sumbunud õhkkonnas saab EÜS-ist ka pea ainus rahvusteadustega tegelev üksus. J. Hurda soojal toetusel pannakse alus EÜS-i "Albumi" väljaandmisele, mis asendab soikunud "EKmS Toimetisi". Algab esemete kogumine loodavale muuseumile. J. Hurda finantseerimisel kogutakse ka rahvaluuulet. J. Hurda soovitusel on seltsi tegevus esialgu suunatud rohkem sissepoole, tugeva rahvusteadvusega intelligentsi kasvatamisele, kes oleks võimeline tulevikus rahvast paremale tulevikule vastu viima. Seltsis kasvabki üles terve J. Hurda aadetele ustav põlvkond, kelle seast erilist esiletõstmist väärib J. Hurda hilisemaid lähedasemaid sõpru Villem Reiman. On iseloomulik, et enamik seltsi esimehi 1880.aastatest siirdub ülikooli lõppedes prooviaastat pidama just J. Hurda juurde Peterburi.

1890. aastate algul on Eestis tunda teatavat murrangut avalikus elus. 1888. aastal alanud J. Hurda rahvaluule kogumise suurkampaania toob kaasa rahvusliku teadvuse uue tõusulaine. EÜS-i esimeses albumis (mis muuhulgas on pühendatud J. Hurdale) ilmub V.Reimani innustav kirjutis "Kullakaevajad", kus väärtustatakse rahvaluule kogumist ning tõstetakse esile J. Hurda teeneid eesti vaimuelus. J. Hurda innustusel haarab EÜS manduvalt EKmS-ilt enda kätte juhtiva koha rahvuskultuuriga tegeleva organisatsioonina. J. Hurda juhtimisel toimuvad mitmed kirjandusõhtud, kus arutatakse eesti kirjanduse ja keele arenguga seotud probleeme.

1889. a. tõuseb taas päevakorda EÜS-i ametlik registreerimine korporatsioonina. J. Hurt toetab ettevõtmist soojalt, annetades korporatsiooni asutamiseks märkimisväärseid summasid ning õhutades teisi vilistlasi sedasama tegema. Paraku põrkab kavatsus valitsusvõimude vastuseisule ning korporatsioon jääb asutamata. Asja lükatakse lõputult edasi, kord antakse lootust, siis võetakse see jälle ära. 1891. a. saab lõplikult selgeks, et korporatsiooni asutamisest ei tule midagi välja. Jääb üle vaid endise EÜS-i nime all tegevust jätkata. Järgneb meeleolu langus, hulk liikmeid lahkub seltsist. J. Hurt ei kaota aga siiski lootust. Igal juhul, ka kõige kitsamates oludes tuleb tegevust jätkata, leiab ta. Elu on võitlus, ning võideldagu siis nagu mehed. Peaasi on oma rahvuslikku vaimu alal hoida, seda järeltulevatele põlvedele edasi anda, lootuses, et neil kord vabamalt tegutseda lastakse. J. Hurt hoiatab seltsi "poliitika külge" puutumast, samal ajal oma vaadetest sammugi taganemata. "Olge kõiges järelejätmata, mis teie õigeks, armsaks, tulusaks ja tarviliseks peate arvama. Ärge kartke takistusi!"

J. Hurda soojad üleskutsed ning nii moraalne kui aineline toetus on seltsile sel hetkel eriti vajalikud, sest surve seltsile näib aina suurenevat. Venestusmeelses ajakirjanduses ilmuvad seltsi vastu suunatud rünnakud, "Valguse" toimetaja J.Kõrvi kaebuse alusel pannakse koduaresti ning võetakse kohtuliku uurimise alla EÜS-i vaimne juht V. Reiman. V. Reimani käe all on seltsis aga üles kasvanud uus põlvkond tegelasi, kes oma aated on ammutanud J. Hurda ideedest, tegevustaktika omandanud aga juba venestuse oludes. Selle põlvkonna esimeseks avalikumaks ürituseks saab katse võtta venestusmeelselt erakonnalt üle Eesti Kirjameeste Seltsi.

Mõte EKmS-i ülevõtmisest kerkib tegelikult üles juba V. Reimani ja J. Hurda kirjavahetuses. Viimane on põhimõtteliselt nõus seltsis taas kaasa lööma tingimusel, et sealt kõrvaldatakse venestuse peamisi toetajaid J. Kõrv. 1892. aastal visataksegi mitme EÜS-lase (J. Tõnissoni jt.) algatusel J. Kõrv EKmS-ist välja. Järgneb aasta ägedaid sisevõitlusi, mille käigus selts uuendusmeelsete poolt ka üle võetakse. V. Reimani sunnitud eemalviibimise tõttu esineb seejuures aga korratusi, mis annavad valitsusvõimudele võimaluse EKmS sootuks sulgeda. Seltsi likvideerimiskoosolekut juhib V. Reiman, kelle ettepanekul EKmS-i rahvaluule kogud antakse üle J. Hurdale.

EKmS-i likvideerimise järel tõuseb EÜS-i tähtsus veelgi. Seltsi albumites ilmub hulk teaduslikult arvestatavaid uurimusi eesti ajaloo, kirjanduse ja keele alalt. Ilmumist alustab EÜS-i "Sirvi- laudade" kalender. Eesti avalikus elus ei ennusta aga veel miski paremaid aegu. Venestuse leeri siirdub oma "Olevikuga" ka A. Grenzstein, kes asub propageerima allaheitlikku suhtumist venestuspoliitikasse – sest avalik vastupanu võib rahvale veelgi rohkem kahju tuua. Sellises olukorras kerkib EÜS-iga seotud ringkondades üles kavatsus rahvuslikele ringkondadele oma lehe (konkreetselt "Postimehe") omandamisest. J. Hurt on kavatsusega põhimõtteliselt päri, kuid sobiva toimetajakandidaadi puudumise tõttu (J. Hurt peab J. Tõnissoni veel liiga nõrgaks sulemeheks) lükkub asi edasi. Ettevõte saab teoks alles 1896.a. Kohe algab ka otsustav lahing V.Reimani – J. Tõnissoni "Postimehe" ja A. Grenzsteini "Oleviku" vahel. EÜS-ist saab selles võitluses "Postimehe" üks peamisi tugipunkte. Seetõttu suunabki "Olevik" 1897.a. rünnaku pearaskuse just EÜS-i pihta. Ajendiks on seejuures seltsi osalemine korporatsioon "Livonia" juubelil, mistõttu nii EÜS-i kui ka tema kaudu "Postimeest" süüdistatakse saksasõbralikkuses. J. Hurt kirjutab sel puhul H. Koppelile: "Olgu aga noored seltsi liikmed ise mõistlikud ja mehised. Ärgu lasku nemad endid mitte ehmatada ega araks teha. Elu on võitlemine ja võitlemistes peab paigale jääma. Õiglus ja tõde võidavad ommeti viimaks. Ma olen seda otse omas elus käegakatsutavalt ära tunnud. Nõnda ajagu ka selts oma elu ja asju eksitamata edasi (---) Teadku noored vennad, et nad mitte üksi ei ole, vaid neil on ka armsaid osa võtjaid. Ärgu arvatagu ka mitte, et Olevikul üksi uks ülemale poole lahti on." Rünnak löödigi tagasi ning kuigi

valitsusvõimude seas EÜS endiselt "kahtlaseks" organisatsiooniks jäi, ei võetud tema vastu mingeid repressioone tarvitusele. "Olevik" kaotas aga peagi oma positsiooni, abi polnud ka A. Grenzsteini salakaebustest valitsusvõimudele ning 1901.a. oli ta sunnitud Eestist lahkuma.

J. Hurda sidemed EÜS-iga olid selleks ajaks nõrgenenud. J. Hurdale oli vastumeelt seltsis võidule pääsenud korporatsioonikommete-vastane suund (kuigi viimast juhtisid J. Hurda lähimad sõbrad V. Reiman ja O. Kallas). J. Hurt pooldas endiselt saksa üliõpilasorganisatsioonidega juriidiliselt võrdseid õigusi tagava korporatsiooni ellukutsumist, oma arvamust seltsile siiski mingil kombel peale surumata. J. Hurt jätkas endiselt seltsi heaks vilistlaste annetuste organiseerimist, seltsi albumi toetamist. EÜS-i liikmete seast sai J. Hurt jätkuvalt abilisi oma rahvaluulekogumistöös.

J. Hurda autoriteeti seltsi liikmeskonnas tõendab kujukalt tema kutsumine EÜS-i uue maja õnnistamistalitusele 1902.a. 29. augustil. Tegemist oli oma aja tähtsündmusega - veel hiljuti "madalaks ja halvaks" peetud tudengite rühmitus oli hakkama saanud millegi tõeliselt OMA rajamisega, kinnitades seega veelgi oma kasvavat tähtsust üliõpilaskonnas. Õnnistamiskõnes kutsus J. Hurt seltsi liikmeid ning vilistlasi üles ühtlusele uue sõpruses ning armastuses loodud maja katuse all. Noorel sugupõlvel tuleb kanda vabaduse ideaale, harida oma vaimu ja südant. Oma kõne lõpetas J. Hurt üleskutsega oma rahva ja tema kultuuri heaks väsimatult tööd teha. Sest ainult sel teel "teenime me laiemas ulatuses tervet inimkonda".

See oli J. Hurda viimane esinemine Eesti Üliõpilaste Seltsis. 31. detsembril 1906 (v.k.j.) suikus väsimatu töömees igavesele unele. Kadunu soovi kohaselt toodi tema põrm rongiga Peterburist Tartu, kus tohutu rahvahulga osavõtul üliõpilased oma auvilistlase kirstu vastu võtsid ning Tartu Maarja kalmistule kandsid.

J. Hurda aated jäid aga seltsi elama. Me peame saama suureks vaimult - sellest lähtus Eesti Üliõpilaste Selts nii siis kui edaspidi. Ning just selle aate järgimine tegi ta tõeliselt suureks. Kandku see idee meie töid-tegemisi tänapäevalgi. Rohkem kultuuri!

MART SUSI
Konspekt argumendi puhul

> Nüüdisajal on kõik poliitika. ... poliitiline algab maa pealt, et maa peale jäädagi, ...
>
> S. Kierkegaard

Kas on olemas mõtte järjepidevust, mis suurem, lahus ümbritsevatest oludest? Kas mõttel on omadusi, mis pole mõjutatavad tema maailmavaatelise aluse teisenemisest?

Võrrelgem nendele küsimustele vastamise eesmärgil kahe eesti ajakirja mõtetes sagedamini ettetulevaid jooni - ajakirjas "Akadeemia" (ilmus aastatel 1937-1940) ning ajakirjas "Vikerkaar" (ilmub aastast 1986). Need ajakirjad on valitud seetõttu, et nad sarnanevad artiklite esseistlikult laadilt, artiklite teemad on sageli ühiskondlik-poliitilised, mistõttu nendes esitatud väidete sisu peaks enim olema seotud muudatustega ühiselulistes oludes - järelikult saab vaadata, kas muudatused kajastuvad ka muus peale väidete sisu; ajaloolise ning ajalise distantsi tõttu peaksid põhimõttelisi küsimusi lahendavad tekstid olema kirjutatud erinevatelt positsioonidelt. Mitmed asjaolud lubavad väita, et "Akadeemias" saavutati kodanlikuaegse intellektuaalse mõtlemise tipptase, siin leiduvaid mõtteid sidus ühtne kontseptuaalne raamistik - seega tolleaegsete ühiskondlik- poliitiliste mõtete püsivamad tunnused peaksid siin avalduma selgelt.

Artiklite teemade võrdlemine on lahendite saavutamise seisukohast tulutu. Mõte on tunnetusinstrumentaarium, teema aga objekt, mille suhtes seda instrumentaariumi rakendatakse.

Muuseas, teemade esinemissagedus on siiski muutunud. "Akadeemias" kirjutatakse küllaltki palju mõistete devalvatsioonist, see seisneb mõistete väärtusomaduste ümberhindamises (nt. mõiste "heroism" vabastamine eetilisest sisust). See teema esineb ka "Vikerkaares" (vt. I. Zurjari- Ossipov, B. Sandratski, Valuutaga hangeldajad. 1987, nr. 2, lk. 64-68 - siin on juttu sõnade "ärikas" ning "firma" populaarsuse kasvust). Demokraatia-teemalised arutlused läbivad mõlemat ajakirja. Kolmas "Akadeemia" sagedane teema on vaimu ja võimu vahekord. "Vikerkaares" esineb see teema küllaltki

kaudselt, näiteks kattub osaliselt nimetet tähendusväljaga mõistepaari "kriitilisus"-"fanatism" tähendusväli (vt. L. Priimägi, Ecrasez l'infâme! 1987, nr. 2, lk. 79-81). Neljandaks, hariduse devalvatsioon. "Vikerkaares" võtab sel teemal sõna näiteks Tiit Made (Nende noored. Nende kool. I 1987, nr. 9. lk. 56-59). Viiendat "Akadeemias" sageli esinevat teemat - üksikisiku ja massi suhted - kohtame "Vikerkaares" minimaalselt.

Jah, teemad pole kadunud, kuid on juhtivatelt positsioonidelt taandunud. Näikse suurenenud artiklite määr, kus vaatluse all majanduslikud ning eetilised nähtused.

"Akadeemia" ühiskondlik-poliitilises, kuid samuti esteetilises mõttes võib leida jooni, mis siinkirjutaja arvates ei sõltu sellest, millist teemat parajasti käsitletakse. Küsigem, kas "Vikerkaares" on need jooned säilinud?

Esiteks. "Akadeemia" mõttekäigud ei ole suunatud konkreetsete eluliste ülesannete lahendamisele. Artiklites ei anta tegutsemissoovitusi. Näiteks räägitakse ühiskonna tervendamise vajadusest, kuid abstraktselt, osundamata selle saavutamise teedele. "Vikerkaares" näikse sageli avalduvat vastupidine tendents: autoritel on jälle ning jälle pistmist vahetute ühiseluliste faktidega. näiteks E. Savisaar ennustab, mis kõik tema artikli ilmumise ajal ühiselulises situatsioonis on muutunud (vt. E. Savisaar, Võitlus mõtteviisi pärast. IV 1987, nr. 2, lk. 61-64). Näikse valitsevat vajadus vahetult sekkuda ühiskondlikku ellu, seda mõjutada ning tingimata hinnata. Samas näikse kadunuvat arvamine, et ajalooline pakub huvi vaid niivõrd, kuivõrd seal sisalduvb igavene. Seda kõike võib väita ning esile tuua aga vaid nende artiklite kohta, mis puutumuses poliitikaga.

Teiseks. "Akadeemia" mõttekäigud on sageli kaudselt politiseeritud. See tähendab, et ükskõik, millist teemat artiklis käsitletakse, ükskõik kui kaugel see poliitikast ka ei paikne, ikka jõutakse lõppkokkuvõttes päevapoliitikani. Ümbritsevatesse oludesse tõmmatakse nii tihti vaid paari lausega artikli lõpus - kuid ilming on seda kõnekam. "Vikerkaares" näeb sellist teotsemist harva. Siin on artikleid, mis otseselt arvustavad valitsevaid olusid, ning teisi, kus mõte tegeleb kunsti või ajalooga ning hetkereaalidest vaikib. Ja siiski võib mõnel pool teigata "Akadeemias" võimutsenud võtet.

"Mõnedest kirjandusloolistest käsitlustest jääb mulje, nagu toimunuks kõrgkeskaja murdumine renessansiks väga kiiresti, paari aastakümnega, nagu võinuksid korraga elu ja tervise juures olla veel nii need, kes mõtlesid ainult keskaegsete kategooriatega, kui ka juba need, kes esindasid täiesti u u t m o o d i m õ t l e m i s t." /minu sõrendus - M.S./ (R. Raud, Sissevaateid luulelukku. 2. 1987, nr. 8, lk. 46).

"Ilmnesid reaalteadlaste valmisolek humanitaarseteks suundumusteks ja selle lootuse petlikkus, nagu võiks pelgalt loogikalis-matemaatilisel teel ära lahendada meie elu keerulisimad ning olulisimad probleemid." (L. Priimägi. E. Kasak, Teadlase maailmapilt. 1987, nr. 8, lk. 85)

Kaudse politiseerituse tähtsus näikse küll vähenenud, kuidas on lood aga selle tähendusega?

Kolmandaks, vaimsete väärtuste presumptsioon. Vaimsuse esinemine või mitteesinemine on "Akadeemias" põhiliseks kriteeriumiks nähtustele hinnangute andmisel. Seisukoht, et vaimsed väärtused juba iseenesest on väärtuslikumad kui materiaalsed, pole artiklite autoritele mitte järeldus, vaid nende tunnetusliku positsiooni nurgakive. Rangelt võttes ei ole niisugune seisukoht tõestatav, kuid sellele ei raiska keegi oma energiat. "Vikerkaare" probleemiasetused on vähemalt ses suhtes muutunud, et siin mõisted "vaimne" ning "materiaalne" ei ole tõstetud väärtusmõistete tasandile. Vist ei ole kontrollitav väide, et aksioloogiline lähenemine nähtustele võrreldes "Akadeemiaga" on vähenenud, küll aga on väärtuspositsioonid ilmselt teisenenud, esiplaanile on tõusnud moraalimõisted, majanduslikkus, rahvuslikkus. Pole ometi kahtlust selles, et ülalnimetatu on nende autorite tekstide nurgakive, kelle artiklid on ka kaudselt politiseeritud.

Neljandaks. "Akadeemia" mõttearendused lõpevad sageli üldistava järeldusega. Sedasama võib tähele panna ka "Vikerkaares". Näib, et ka nende üldistuste objektid on jäänud samaks: sotsiaalne sfäär (nt. leidub "Akadeemias" kategoorilisi arutlusi haritlaskonna elukaugusest); kunstisfäär (nt. "Vikerkaares" eesti fotokunsti liikumissuundadest). Probleemsed sügavad järeldused on omased esseistlikule stiilile kui niisugusele, nõnda tõusetub siin teistsugune küsimus: missuguste teemade puhul on sellistest järeldustest hoidutud?

Kas on minu järeldused samuti liiga üldised, vähetõenäosed? Ehk on siis tõenäosemad minu poolt väljatoodutele vastupidised tendentsid? Püüdkem ette kujutada mõlema ajakirja mõtet kui üheselt mõõdetavat abstraktsiooni ning küsigem: kas on tõenäosem, et "Vikerkaares", võrreldes "Akadeemiaga", tegeldakse enam igavikuliste, vähem päevakajaliste nähtumustega, et "Vikerkaares" tervikuna on suurenenud filosoofilise mõttetasandi osakaal; et "Vikerkaares" puudutatakse Eesti sotsiaalpoliitilisi ja -majanduslikke probleeme vaid vihjamisi; et "Vikerkaare" artiklite lähtealustes on suurem osakaal vaimsete väärtuste presumtsioonil? Rõhutagem, et küsimus ei ole esitet sõnapaariga "on" – "ei ole", vaid sõnapaariga "rohkem" – "vähem".

Kõige selle juures ning peamiselt pole huvituseta, kas avaldub see kitsas sängis voolav jõgi, millest "Vikerkaart" lugedes ometi aimu võib saada, ka siinses almanahhis. Igal juhul on almanahh niivõi teistsugune argument.

JANIKA KRONBERG
Artur Adsoni luuletajatee algus

Kirjandusloos on Artur Adson üks neist, kelle looming tänini teenimatult vähe tähelepanu on leidnud ja kelle kohta peale põgusa ülevaate "Eesti kirjanduse ajaloo" IV köite 1. raamatus ei ole sõjajärgsel perioodil trükisõnas ilmunud ühtki põhjalikku käsitlust. Lähemat vaatlust vääriks Adsoni murdekeelne luulelooming, mille traditsioon ei ole hääbunud kuni viimase ajani. Sellest annab tunnistust Kauksi Ülle äsjailmunud debüütkogu "Kesk umma mäke", samuti esimene võrukeelne näidend Madis Kõivu ja Aivo Lõhmuse sulest. Olgu siinne kirjatöö tagasihoidlik katse heita pilk Artur Adsoni luule ajenditele ja algusaegadesse. Paberile on ta pandud lootuses, et luuletaja loomingu paremik kord ka tänase lugeja ette jõuab. Artur Adsoni luule taustaks on suures osas mälestused lapsepõlvekodust Võrumaal, autobiograafilisus jääb tema luuletustes määravale kohale kuni hilisema pagulasloominguni. Võõrsilgi elades ei loobunud kirjanik oma värsside keelena kasutamast Võru murret, mis annab tema luulele kitsama lokaalse värvingu ja suunab uurija otsima loomingu algtõukeid autori lapsepõlvemailt. Sündinud 1889. aastal Tartus ja siin ka kooliteed alustanud, on tulevasele kirjanikule eredamalt

mällu sööbinud siiski elu ja õppimine Sänna vallakoolis aastail 1898–1900, samuti vahetevahel suviti ettevõetud külaskäigud sinna, Osulasse ja Tsooru sugulaste juurde. Kasvanud isata, oli Sänna päevil poisi hooldajaks ja kasvatajaks peamiselt tema tädi, kes pidas vallakoolis teenija ametit. Ümbruskonna rahvas oli Juhan Jaigi andmeil tollal vennastekoguduse ehk "vanavelitside" mõju all, pühapäeviti peetud usinalt palvetunde ja lauldud innuga kiriklikke laule.[1] Elul lasuv kirikliku laulu pitser on mõjutanud ilmselt ka noort Adsonit, ehk pärineb just siit tema luulele omane religioosne hardus, vajadus kedagi kummardada ja ümmardada, mida tõdeme hiljem suhetes Underiga.

Elule Sännas järgnesid õpingud Võru linnakoolis (1901–1907) ja Pihkva maamõõtjate koolis (1907–1910). Sellega Adsoni haridus ka piirdus. Kooliaja kirjanduslike katsetuste kohta on kirjanik hiljem maininud poisikesepõlves rahvasuust üles kirjutatud laule ja 15- aastaselt loodud luuletust seinakellast.[2] Edasises loominguloos neil faktidel erilist tähtsust ei ole, sest nii Pihkvas õppimise kui ka töötamise ajast samas kubermangus pole mingeid teateid selletaoliste katsetuste jätkumisest.

1912. aasta lõpul asus Adson elama Tallinna, töökohaks sai linnavalitsuse planeerimiskomitee. Loomingulist innustust andis tutvumine Marie Underiga "Estonia" avamise ballil 1913. aastal, mille kohta Adson ise hiljem on kirjutanud: "Siit algas pööre mu elus, siitmaalt sündis lahkumine mu tehnilisest kutsest ja lähenemine luulevallale armastuse nimel."[3] Adson liikus ringi kultuurilembeses seltskonnas, tutvus kirjandus- ja kunstiinimestega. I maailmasõja aastail, kui seltsielu varju jäi, suurendas ta Underi juhtimisel oma lugemust. Goethe, Keyserling, Kellermann, H.Mann, Hamsun, Maeterlinck – kui nimetada vaid tuntumaid nimesid. Adson oli tuttav ka Underi käsikirjaliste luuletustega, mille ümberkirjutamine saigi tema meelistegevuseks. Sõjaväeteenistusest oli Adson vabastatud, 1917.aasta Veebruarirevolutsiooni vastu ei tundnud ta samuti mingit huvi, vaid kirjutas sel ajal ümber Underil valminud "Sinilinnu" tõlget.

Kirjanduselu hakkas elavnema, kui maapaost saabusid tagasi Vilde ja Tuglas. Sel puhul avaldas Adson trükis oma esimese töö- 3. mail 1917 ilmus "Tallinna Teatajas" tema tervitus "Lilletagem nad üle...". Kitsamas ringis toimunud kirjanike

vastuvõtul esines Adson ka võrumurdelise tervituskõnega. Otsiti võimalusi kirjanikkonna ühendamiseks ja kirjastustegevuse korraldamiseks. Ühtse organisatsiooni loomine küll ebaõnnestus, kuid mõne aja täitis selle funktsioone osaliselt "Siuru", mis peale kuue põhiliikme koondas enda ümber mitmeid kunstnikke ja kirjanduslikke kaastöölisi. Rühmituse liikmeks sai vaatamata oma "eraisiku"-seisusele Adsongi, kelle lõplikul kujunemisel luuletajaks oli just "Siurul" oluline osa. Kirjanikuna on ta pidanud end "Siuru" "tooteks" ja esimeste luuletuste tekkelugu kirjeldanud järgmiselt: "Tellimus omaenese alateadvusele kandis seesugust vilja, et ühe Siuru-kevadliku juuni alguspäeva pärastlõunal istusin üksinda oma kambris ja mõne tunni ärevuse järel oli esimene Sänna-laul valmis. Varsti tuli ka teine ja mõni kolmas."[4] Adsoni luuletuste esimeseks kriitikuks ja hindajaks oli Marie Under, seejärel saatis autor need oma nime maha vaikides Tuglasele, kes neid kiitvalt arvustas ja ka tõelise autori ära arvas. Tuglas tunnistas luuletused vääriliseks avaldada "Siuru" I albumis. Kui Adsonile oli rühmituse loomisel jäänud vaid laekuri ja kohvikeetja, seega praktilise asjaajaja osa, siis nüüdsest võis ta ennast pidada ka "Siuru" õiguslikuks liikmeks loomingu alusel. Suusõnalist tunnustust kuulis Adson veel Konrad Mäelt ja Aleksander Tassalt, kes samuti käsikirjadega tutvusid, suurimaks autoriteediks oli aga Tuglas, kelle palvet kirjutada "Estonias" kavandatud "Siuru" õhtu jaoks "Proloog" võttis Adson täie kohusetundega. "Proloog" on hiljem trükitud ära luuletaja esikkogu "Henge palango" 2. ja 3. trükis, selle esitamist 25. septembril 1917 "Siuru" õhtul "Estonia" saalis aga võib pidada Artur Adsoni luuletajadebüüdiks avalikkuse ees. See on pikem programmiline luuletus, mis lüürilise pöördumise vormis manifesteerib "Siuru" taotlused, rühmituse esteetilise ideaali. H. Visnapuu on hiljem märkinud, et "Proloog" oli "Siuru" ainuke teoreetiline avaldus, mis aga on tuletatud kõigi siurulaste loomingust üldse. Samas eristab ta selle põhjal järgmisi nõudeid loomingule: 1) südame ja vaimu, s.o. loomingu vabadus; 2) loomingu- ja elujulgus ning hoog; 3) loomingu uudsus ja esmakordsus; 4) meisterlikkus ning artistlikkus; 5) üleajalikkus, ajamärkide puudumine; 6) ilu ja kaunidus.[5]

Kogu "Siuru" programmilisust, mis ühegi kirjaniku loomingule siiski piire ei seadnud, väljendab kokkuvõtlikult üks "Proloogi" stroof: Ei ole me jaoss ajamärke, mässo, sõta, / Ei muud, mis rahvas maha jättä'i täi, / Me jutulanga säält maalt üles võta, / Kom temä sõa aigo saisma jäi. / Om himo laulda tuust, mis süä lõi - / "Siin saisami nink tõistviisi ei või!"[6]

"Henge palango", Adsoni esimene luulekogu, ilmus trükist juba oktoobris 1917, seega pisut enne "Siuru" I albumit. Teos koosneb kolmest Sänna-laulust ja kogmikulegi nime andnud armastusluule tsüklist, mis suuresti on inspireeritud Underi isikust ja luulest, sisaldades ometi ka vastandlikke momente. Üldistavalt võib öelda, et "Henge palangos" on eos kogu Adsoni järgneva luuleloomingu põhisuunad: kodu- ja mälestusluule, armastusluule, ja ehk aimub nende tagant isegi kõige kaduvuse hõngu, mis saab valdavaks luuletaja neljandas, 1927. aastal ilmunud kogus "Kaduvik". See on lihtsate ja väikeste asjade luule, mis saab alguse "Henge palangost" ning jääb kogu Adsoni luulele omaseks ja eripäraseks. Adsoni luule humanismi juured on täpselt määratletaval lapsepõlvemaal ja selle kitsas olustikus. Missuguse tähenduse aga omandas selline luule kirjaniku enese ja tema põlvkonna jaoks aastaid hiljem ning mis võimaldaks tänapäeva lugejal mõista sellist luulet paremini, selle kohta olgu lõpetuseks toodud Artur Adsoni enese sõnad: "Kuid see kitsus on ühtlasi soojus, väik-elu tähendab rahu ja üksikasjad seda, mis elu koduseks tegid, ja vaikelu - see kätkes muretust. Mis aga tähendavad kodu, muretus, soojus ja rahu, seda oskame eriti kallilt hinnata noil suure mure, koleduste, vintsutuste ja kodupinna jalge alt kaduva ähvardamise ajul ..."[7]

1. J. Jaik. Adson ja Sänna. "Varamu" 1939, nr. 2, lk. 169-170.
2. A. Adson. Mälestusi esimesist kirjanduslikest katseist. "Looming" 1930 , nr. 4, lk. 485.
3. A. Adson. Siururaamat. Vadstena, 1949, lk. 24.
4. A. Adson. Siururaamat, lk. 108.
5. H. Visnapuu. Artur Adson luuletajana. "Varamu" 1939, nr. 2, lk. 155-156.
6. A. Adson. Henge palango. Tallinn, Auringo, 1920. 2.täiend. tr., lk. 51.
7. A. Adson. Mälestusi. KM KO f. 36. M 16:7, lk. 185.

ÜLO VALK
Mahajaana-budismi tunnusjooni

Kõige elava üheks põhiliseks tunnusjooneks on ümberkujunemine, muutumine ning ehk isegi arenemine aja jooksul. See seaduspärasus valitseb nii taimekui loomariigis, kuid niisamuti allub sellele vaimne sfäärgi. Miski ei saa püsima jääda paigalseisu, sest küllap vist tähendaks täiuslikkusest hoolimata muutuste lõppemine surma.

Pidevas teisenemises on olnud ka kõik maailma suured religioonid ja mida kauakestvam on olnud nende ajalugu, seda laiahaardelisemaks ning rikkamakas on aastatuhanded nad kujundanud, kuigi lähtekoht ja suunitlus võib olla sama. Ka ligi kahe tuhande aastane kristlus pole tänapäeval täpselt see, mis algristikoguduse päevil. Suurematest lõhenemistest toimus esimene 11. sajandil, järgmine viis sajandit hiljem. Sarnane on olnud ka kuussada aastat vanema budismi ajalugu, sest esimene lahknemine toimus umbes sajand pärast Buddha surma teisel suurel nõupidamisel, mil kogudus lõhenes kahte harru: *mahāsanghika* ('suur kogu') ja *sthavira* ('vanemad'). Neist esimene sai oma nime sellest, et esindas laiemate ilmalike rahvakihtide seisukohti ja tema poolehoidjad saavutasid seega budistide hulgas enamuse. Selle põhjal kujuneski hiljem välja uus suund - mahajaana ('suur sõiduk'), mis kujutas endast uut tasandit selle religiooni kujunemises. Lõhenemine toimus pikema aja jooksul - 1. saj. enne Kristust kuni sajandini pärast tema sündi - ning seda tähistab suur hulk sellest ajajärgust pärinevaid suutraid. Pisut halvustava nimetuse hinajaana ('väike sõiduk') - sai see suund, mille pooldajad püüdsid kinni hoida ajaloolise Buddha õpetussõnadest, kõigest traditsioonilisest ja väljakujunenust.

Varasemas budismis eristati kokku kolme vabanemisele viivat teed: *bodhisattvayāna, pratyekabuddhayāna* ja *Çrāvakayāna*. Neist madalaimaks loeti viimast, mis tähendas Buddha poolt antud moraalireeglite täpset täitmist ja omapoolsest mõttetegevusest vaba pimedat usku õpetajasse. Iseseisva mõttevooluna kerkis mahajaana esile neist *bodhisattvayāna* põhjal ning lõi lahku kahest ülejäänust: nii erakbudadest kui ka "jüngritest", kes kõik kuulutati ainult väheseid vabanemisele viiva kitsa pääsemistee pooldajateks.

Hinajanistid olid konservatiivsema meelelaadiga ega tunnustanud üha suurenevas suutratemeres sisalduvaid uusi õpetusi, tuues põhjenduseks peamiselt selle, et need ei läinud päris kokku ajaloolise Gautama poolt kuulutatud Seadmusega. Eks olnud neil õiguski, sest tõepoolest pidas Buddha metafüüsiliste küsimuste arutamist tarbetuks ning tegeles eelkõige praktilise lunastuse küsimustega. Teisest küljest väitsid aga mahajaanabudistid, et uusi suutraid tuleb samuti pidada Buddha enese õpetuseks. See väide põhineb juba varasemas budismis leiduval usul virgumise saavutanu imevõimetesse - nimelt olevat Gautama tõetunnetusele jõudmise ööl lisaks kirgastumisele saavutanud ka 6 nn. üliteadmist, mille hulgast üks on inimeste mõtete lugemine, võime heita pilk nende teadvusesse. Seega loeti mahajaana-suutrate tegelikuks autoriks Buddhat ennast, valgustatud mehed, kes temaga telepaatilises ühenduses seisid, olid vaid tema õpetuse sõnasõnalised kirjapanijad, neile ei omistatud isegi selle lõplikku formuleerimist. Nii ongi enamus parimaid ja autoriteetsemaid suutraid anonüümsed ja kirjutatud Buddha jutluste vormis.

Need teosed tõid budismi uusi mõtteid ning värskust, tähtsama koha sai tundmuslik ja müstiline element ning kogu õpetus muutus elujaatavamaks ja religioossemaks. Kuigi Indias pole filosoofia ja religiooni vahel kunagi ranget vahet tehtud, on hinajaanat käsitletud üsna kitsalt kui ainult puhtratsionalistlikku ja filosoofilist eetilist süsteemi. Mahajaana suhtes on säärane vaatenurk paikapidamatu, kuigi mitmed tunnusjooned pealiskaudsel vaatlemisel näivad vastupidist kõnelevat: eitab ju budism nii surematut hinge kui ka isikulist Jumalat, kes on maailma looja, seega Jumalat vanatestamentlikus käsituses. Tunnistades küll jumalate, deevade maailma ühe eksistentsisfäärina kuuest, peetakse inimelu ometi väärtuslikumaks.

Siiski leidub ka mahajaana-budismis mõiste, mis vastab umbkaudu kristluse Jumalale - see on *Dharmakāya* ('seadmuse ihu"), mõiste, mida hinajaanas üldse ei esine ning mis tähistab nähtumuste all peituvat kõrgeimat reaalsust ning kogu universumi ülimat printsiipi ja lähtekohta.

Erinevus katoliiklikust õpetusest seisneb põhiliselt selles, et *Dharmakāya* pole universumi suhtes täiesti transtsendentne, vaid ka silmaga nähtav maailm on üheks tema avaldumisvormiks. Käsitusel pole midagi ühist panteismiga, mis Jumala ja looduse täielikult samastab ning tähendab

sisuliselt materialismi. Samuti erineb see katoliiklusest, mis paigutab Jumala maailmast väljapoole ning peab maise inimese vahetut suhtlemist temaga võimatuks. Kui kristlane ütleb: "Au olgu Jumalale kõrges!", näeme lisaks Looja ja loodu vahekorra küsimusele veel ühte lahkuminekut. Nimelt ei vaja *Dharmakāya* mingeid auavaldusi, palveid ega ülistusi inimeste poolt; ka nõuet, mida eriti Vana Testament on rõhutanud ning mida Kristus on korranud – "Sina pead oma Jumalat armastama!" – ei peeta vajalikuks.

Dharmakāya tähendab küll kogu maailma organiseeritud kõiksust ning kosmilist ühtsust, kuid ta pole mitte mingi abstraktne metafüüsiline printsiip, mõistuse abil loodud abstraktsioon, vaid ka religioosne objekt. Bodhisatvatele, pühakuile ja vaimse ühenduse saavutanutele, on ta vahetus kogemuses avanev konkreetne reaalsus, mis võib avalduda ka tavalistele inimestele teatud harvadel hetkedel, kui argiteadvusevool on katkestatud. *Dharmakāya* on aktiivne, loov ja elav Vaim, kel on ka tahe ning teadvus. Avatāmsaka-suutra kirjeldab teda järgnevate sõnadega: "*Dharmakāya* on kõikehõlmav ja puhas ega ole individuaalne reaalsus. Ta on igavene, vaba eristamisest ja vastandustest ning kehastub kõigis olendeis, toimides selle heaks, et viia neid nirvaanasse." Ent erinevusena brahmanismist pole *Dharmakāya* mitte täiesti impersonaalne absoluut, teda ei või samastada ainult puhta olemisega. Kuid nagu Brahma, seisab ka *Dharmakāya* eristamisest kõrgemal ning on duaalsusest vaba vähemalt kolmest aspektist käsitletuna. Esiteks ei saa teda lugeda olematuks, sest tühjusel (šūnyatā) rajanev ise-olemine on reaalselt ja tõeselt olev. Ent samas on ta olematu, sest kõik dharmad on näilikud ja olemuslikult mittte-olevad. Teiseks on *Dharmakāya* määramatu, kuna ta pole karmast ning kirgedest tingitud. Samas pole ta aga määramatu, kuna tal on ääretu võim ennast ilmutada tingitud asjade kaudu. Kolmandaks on *Dharmakāya* olemuslikult üks, sest ainult usk "mina" olemasolusse loob sellised eristamised nagu "mina ja teised", "see või too". Ent samas on ta ka mitmekülgne, kuna loendamatud olendid jõuavad temani igaüks omal ajal ja maisest vaatenurgast võetuna võib tõesti öelda, et budasid on palju.

Dharmakāyal on kolm olulist aspekti: tarkus (*prajñā*) - ta suunab kogu maailma kulgu mõistuspäraselt ning organiseeritult, armastus (*karunā*) - ta hõlmab kõiki olendeid isaliku õrnusega, tahe (branidhānabala) - tema lõplik eesmärk on kõikide olendite virgumine. Kuigi *Dharmakāya* karistab karmilt kõiki patuseid ega luba nende karmaväe ammendumist, juhib ta elu siiski ülima headuse suunas. Tema toime ja tahe on küll vaba kõigist surveavaldustest, kuid ta kutsub kõiki olendeid siiski tagasi loomuliku oleku- armastuse juurde. Mahajaana järgi on kogu kurjus pinnapealne ja kui see inimeses valitsema pääseb, on põhjuseks, et inimene on nõmeduse küüsis, ei mõista oma ühtsust kõiksusega ega seda, et tema minakeskne maailmavaade põhineb vaid illusioonil. Siiski on huvitav, et ka budism käsitleb inimest kui eneseteadvust omavat olendit pahelisena, mis vastab umbes vanatestamentlikule pärispatu õpetusele. Sama on rõhutanud ka apostel Paulus ja Püha Augustinus, meie sajandil on lähedase käsitluseni välja jõudnud S. Freudi psühhoanalüüsiõpetus. Viimasega võrreldes seisab põhierinevus vaid selles, et budism peab inimese säärast olekut mitte olemuslikuks, vaid pigem ebaloomulikuks seisundiks.

D.T. Suzuki on kirjutanud: "Buddha-olemise sisu on *Dharmakāya*, kuid seni, kui Buddha sellesse jääb, pole eristamise maailma jaoks pääsemislootust. Buddhal tuleb oma tõelisest olemissfäärist loobuda ja võtta enesele sellised kujud, mis on selle maa asukatele tajutavad ning vastuvõetavad." Seepärast tulebki sisse tuua uus mõiste, Buddha *Nirmānakāya* ('muutumiseihu'), mis tähistab ajaloolist Gautamat, meest, kes elas 6.-5. saj. e.Kr., sündis Kirde-Indias, saavutas umbes 35-aastaselt Bodhgayas tõetunnetuse ning olles pärast seda oma õpetust kuulutanud kaheksakümnenda eluaastani, suri suure kõhuvalu käes toidumürgitusse. Seega allub *Nirmānakāya* põhjuslikkuse seadusele ja kuigi Buddha olevat tunnistanud, et oma imevõimete tõttu oleks ta võinud elada terve ajastu, polnud temalgi muud võimalust kui piinarikas surmaprotsess ükskord läbi teha. Et mahajaana järgi ei kehastunud Buddha mitte oma endiste elude halva karmapärandi tõttu ja et ta oli juba saavutanud virgumise, võib teha kindla järelduse, et selles viletsuste maailmas pole kellelgi, isegi mitte Buddhal, pääsu maiste kannatuste eest. Nirvaana saavutamine ei tähenda sugugi endise karmaväe ammendumist, mis justkui kaotaks põhjused järgnevaks ümberkehastumiseks ning viiks

sansaarailmast välja, nagu seda võiks arvata. Tegelikult on nirvaana transtsendentne mitte ainult meie mõtte, vaid ka karma ja põhjuslikkuse suhtes. Inimese tegude ning tema maailmamõistmise sügavuse vahel pole olemuslikku seost: nii võiks ka valgustatu olla välise käitumise poolest suurim joodik või kaabakas ja see ei takistaks teda põrmugi olemast tõeline buda. Nirvaana seisab sansaarast täiesti väljaspool. Et meile on jäetud täielik tegevusvabadus, on seega vale rääkida (mahajaana-)budismist kui passiivsust ja halvas mõttes ükskõiksust õigustavast usundist.

Need on huvitavad järeldused, mida võib teha maise elu lõpetanud Buddha piinarikkast surmast, kuid tegelikult ei pööra mahajaana ajaloolisele Gautamale üldse kuigi suurt tälhelepanu. On ju *Nirmānakāya* tegelikkuses ebareaalne, ta on vaid *Dharmakāya* ilmutus, pelk varikuju. Oluline on aga rõhutada mahajaana üht tunnusjoont - tema suurt avatust maailmakultuurile. Kuigi Gautama on kuulutatud inimkonna ajaloo suurimaks vaimseks õpetajaks, tunnistatakse Buddha-loomuse avaldumist ka teistes suurmeestes: Jeesuses, Konfutsiuses, Lao-zis, Muhamedis, Platonis, Assisi Franciscuses ning kõigis teistes, kes on oma õpetusga püüdnud inimkonda vaimsete väärtuste tasandile viia ning jaganud vaadet, et inimene ei ela üksnes leivast. *Dharmakāya* kehastused - avataarad - on ka kõik bodhisatvad, kes ei kehastu mitte halva karma tõttu, vaid oma piiritu armastuse pärast kõikide olendite vastu, kes kannatavad siin viletsusemaailmas ega näe surma ja sünni ahelast väljapääsu.

Dharmakāyat ja *Nirmānakāyat* ühendab palju vahepealseid kehasid. Oma tõelises olemises, *Dharmakāyas*, on Buddha nähtav ainult pühakuile, kes suudavad mõista tema ja dharma ühtsust. Ent tema maine keha on ilmutus, mida ta pakub jumalaile, inimestele, loomadele ja vaimudele juhtudel, kui ta tuleb maailma, et olla kõigile nähtav. Kuid kolmandaks ilmutab Buddha end ka ainult usklikele, et usk võib avada silmad reaalsuse nende aspektide suhtes, mis on tavaliste inimeste eest varjatud, avalduvad usklikele mitmed Buddha üleloomulikud ihud. Õpetus neist on üks budismi esoteerilisemaid külgi ja sellegipärast, et neid nõnda palju loendatakse, on seda teemat kokkusurutult väga raske käsitleda. Pisut selgem on lugu ainult *Yogācāra*'ga, ühe mahajaana koolkonnaga, mis võtab kõik need kokku ühe mõiste alla - s.o. *Sambhogakāya* ('õndsuseihu').

Kolmas keha väljendab puhtmahajanistlikku kontseptsiooni, mille järgi Buddha mütologiseeriti ja jumalustati. *Sambhogakāya* paikneb justkui *Dharmakāya* ja *Nirmānakāya* vahepeal, omades mõlemast midagi. *Sambhogakāyal* võib eristada kaht aspekti: see on Buddha poolt saavutatud üleloomulik ihu tema õnnisolemiseks ning keha, mida ta ilmutab Puhta Maa bodhisatvadele. Lootossuutra sõnade järgi on Gautama igikestev, kõikjalviibiv Kosmiline Isa ning *Sambhogakāya* on seega vahend, mille abil ta saab ennast ilmutada ükskõik millises paigas kogu universumis. Siiski pole intellektuaalse budismi jaoks *Sambogakāya* midagi muud kui inimfantaasia loomingu vili ning seega pole ka ühelgi Buddha mütoloogilisel avaldumisvormil objektiivset reaalsust. Käsitledes *Nirmānakāyat*, *Sambhogakāyat* ja *Dharmakāyat* niiviisi koos, saame õpetuse, mis mahajaanat jälle mõnevõrra kristlusele lähendab - see on Buddha kolme ihu (trikāya) või ka nn. budistlik kolmainsuse teooria, mille sisemine sarnasus kristlusega on üsna hämmastav. Kui *Nirmānakāya* vastab umbkaudu katoliiklikule käsitlusele maisest Jeesusest ja tema inimlikust loomusest, siis *Sambhogakāya* vaste kristluses võiks olla kas taevane Kristus oma jumaliku loomusega või Püha Vaim. *Dharmakāya* on budismis seatud umbes samale kohale, kus kristluses seisab Jumal-isa. Nii *Nirmānakāya* kui ka *Sambhogakāya* on *Dharmakāya* ilmutused, kes avaldab ennast inimkonna ajaloo jooksul kultuuri kõigil tasanditel. Vastavalt rahva vastuvõtuvõimele võib ta ilmuda erineval kujul - kas jumalana, deevana, inimolendina, loomana või isegi saatanana.

Niiviisi kaudsel teel oma vaimse või mütoloogilise olemise läbi võib *Dharmakāya* end kõigile avaldada, kuid tema otsese ja vahetu mõistmiseni ning pideva ühenduseni temaga jõuavad vaid vähesed. See tähendab virgumise saavutamist: "mina"-kujutelma kustumist ning kõigi ihalduste kadumist, mis tulenevad sellest ekslikust vaatest, samuti piiritut armastust kõikide olendite vastu ning tahet neid sellest viletsuse maailmast välja juhtida. See tähendab vabanemist sansaara ahelatest ja buda-loomuse ärkamist, mis mahajaana järgi peitub pimeduse katte varjus kõikides olendites, kes pole veel mõistnud oma tegelikku ühtsust kõiksusega ning *Dharmakāya*'ga.

(1981)

NIILO KALDALU. KRISTEL TÄÄKRE. Kas ÜHIKA-UNDERGROUND on olemas? Vaade bio-geost.

Üsna selge: selleks, et kontra või para saaksid tekkida, peab enne seda olemas olema hüva- ehk ortonähtus. Peab olema juba sedavõrd kaua, et on jõudnud osa oma publikust ära tüüdata, kärsitumatele inimestele paistab asi juba surnuna, sellesse pole enam usku: ebasiirus ja olulisest möödarääkimine oleks justkui saanud ametliku olemuseks. Et luua vastandkultuuri, ei piisa, kui ollakse kuulnud "akadeemia" olemasolust. Vähemalt *undergroundi* ideoloogidel peab "akadeemikute" tegevus olema täpselt teada ja sellega tekkinud väga isiklik suhe: peab olema teada, mida ei taheta. Põranda all tehakse sellepärast, et põrand on niikuinii kinni, sinna ei pääse või ei tahagi, sest see, mis seal sünnib, on ebahuvitav.

Kahju küll, aga praegu on üliõpilaste ühise elamise koht jäänud ühiskonnas legaalse kultuurituse maaks. Ükski üliõpilase ametlikult tunnustatav vaimne tegevus pole Tartus spetsiifiliselt ühikapärane - selline, mida mujal ei saaks teha märksa paremini kui ühikas. Selge, et vaimlist teotsemist pole siin keegi ära keelanud. (Kuigi - komandant tudengitele, nähes omatehtud riiulit: "Nnii palju raamatuid pole ühes toas ette nähtud. Enne elasid siin füüsikud. Neil polnud ühtegi raamatut.")

Aga raamatukogu Leningradi mnt. 27 ühiselamu all likvideeriti. Selle ruume kasutatakse laona. Sulgemise põhjuseks sai vähene kasutamine, mis oli õige loomulik, sest selle ülimalt napp, ainult õppekirjandusest koosnev fond pakkus vähe ja lahtioleku aeg kattus suure raamatukogu omaga. Ühiselamusse võetakse kaasa kogu "väljast" saadud kultuurikogemus - see on ju substraadiks ka *underground*'ile.

Milline on üliõpilaskonna üldine kultuuritaust, millest võrsub tema kultuur, on teine, palju laiem teema.

Ülikooli *campus* - võimu haridus- ja teaduspoliitika peegel, millest maailmas on kujunenud avangardse arhitektuuri ja ruumikujunduse vitriin (vitriini kaup ei olegi alati kõige funktsionaalsem, aga ta vähemalt särab ja oma säraga ka innustab) - on meil lahendatud nii odavalt, nii minimaalselt, et õppejõudude ja üliõpilaste endi üha sagenevad küsimused, miks nendes hoonetes liigub aina rohkem

odavaid ja minimaalseid inimesi, tunduvad teeseldud rumalusena. Kuidas keskkond teeb inimest, paistab rõõmsalt silma ülikooli raamatukogus, kus - ennäe kurjalooma, va üliõpilane ei kraabigi noaga laua sisse rõvedusi. Miks ei võiks TRÜ ühika üldruumide kujundus (ja nii, et see jõuab ka teostuseni) olla mõne ERKI-lase diplomi- või kursusetöö teema? Loodame väga, et nii loomulik asi saab kunagi teoks - pole see ju piiritult kallis.

Taoliste ümber- ja ülerääkimiste kaudu ju lootsime jõuda ligi loo tuumale. Nimelt, et ühikas või kustahes mujal viljeldav alternatiivne üliõpilaskultuur pole kontra-, pole vastandkultuur. Tal ei olegi õieti, mille vastu võidelda, sest ta täidab tühja maa. Ta on "poolt", aga ta on lihtsalt teine. Tema tegijaile ei tule vähemalt tänapäeva Eestis pähegi, et nad millegi vastu mässaksid, kedagi või midagi asendaksid ja nad ei hakkagi oma tegevust mingite kaugete väliste eesmärkidega suhestama. Kas pole selline suhtumine iseloomulik suvalisele *undergroundi* nähtusele kõikjal maailmas, just see iseäralik, mis eristab teda avangardist.

Oleks justkui vastuolus perestroikaajal kõigesse tunginud publitsistikaga. Aga see annabki asjale tema võlu. Elamine iseenesest on asi, mida tuleb väärtustada. Ta ei vaja vabandusi, aga mõnikord tuleb oma elamisviisi kaitsta. Seegi on ju rahvakunst! Oma sünnikohast lähtudes küll eelkõige meelelahutuslik, kus ringmängud kindlalt valitsevad töölaulude üle, sest vaimset tööd tehes ei sobi ju laulda. Me ei taha sõda, tahame ainult, et meie vastu ei sõditaks, et maailm meid oma kodus rahule jätaks. Ka selles osas on probleeme vähe - komisjonid käivad harva. Ja üldse on pateetika käesolevas jutus kohatu.

Arvan, et suuremal osal praegusest ühika olme-*underground*'ist pole mingit kunstitaotlust, ammugi väljapoole suunatut. Ta oleks aines rohkem etnograafidele, ajaloolastele, sotsioloogidele kui kunstiteadlastele, kes uurivad taotluslikult kunstilisi objekte. Jumal tänatud. Kui sünnib kunstitaotluslik ja - suutlik *underground*, oleme nõus seda rõõmuga vastu võtma. Seni tundkem häämeelt, et tänini on säilinud ühiskonnakiht, kes on võimeline elavaks ja loomulikuks rahvaloominguks.

Rahvakunst on olnud ikka lokaalne, kihelkondlik. See on ka tema rikkus. Kõikjal pole ühtemoodi. Järgnevalt käsitleme jõudumööda bioloogia-geograafiateaduskonna ühiselamu viimaste aastate tegevust. Mis sünnib mujal, on siinkirjutajale võõras ja võib-olla ka väga erinev. Humanitaarlste põrandaalune on kindlasti rohkem püüdnud kontrakultuuri positsioonidele: luuletatakse ja tehakse samizdatti. Püüame fikseerida bio-geolise ühika*underground*'i mõningaid ajas kiiresti kaduvaid ja muutuvaid momente.

Laul ja luule. Kõik oma laulud, mida lauldakse, pole ühikas tehtud. Paljud on valmis saanud suvel, praksi ajal. *Underground*'i kuuluvad ainult otsapidi lüürilised laulud. Need on kitarri saatel ette kantavad ilusad lood, mida teistest omasugustest eristab tegija kuulumine üliõpilaskonnna hulka, tihti ka seos mingi sündmuse või kohaga, mis on osalistele armas olnud. Tegijad pole neid "Suveniirile" pakkunud. Osa sellisest loomingust on päris folk ja võiks olla eeskujuks Eesti kitarrilauljatele, kes ainult võõraid tekste viisistavad.

Teine laad on väga konkreetses ajas ja olustikus kinni olevad vaimukad lood, millele on raske liiginime anda. Need luuakse sõpruskondades enda jaoks ja nad kaovad sageli teadmatusse, kui autorid on ülikooli lõpetanud, aga legende liigub neist ka edaspidi, ehkki sõnu täpselt ei teata. Sellised lood pole kunagi labased, nõuavad täielikuks nautimiseks asjassepühendatust ja ongi meie arvates see päris õige *underground*. Stiili alusepanijaks bio-geos peab vist lugema ülikooli esimest tuntud *underground*-gruppi "Rajacas", mis tegutses 60-ndate lõpul ja mille laule praegused tudengid enam ei laula ega tea. Vanad lood on ka prominentsetest geograafiaõppejõududest lauldud "Ado Kongo" ja "Ivar Arold". Hilisemast ajast võiks siia kuuluda "Kuke Eeri blues" - lugu algoloog dots. Erich Kukest. Õige rikkalik folkloor oli 1985. aastal lõpetanud bioloogidel.

Kahju, et see mõnus laad hakkab vaikselt kaduma ja asenduma kolmanda suure žanriga, milleks on otseselt ropud laulud. Need on genitaalide rahvapärastest nimetustest ja rõlgetest situatsioonidest küllastunud lood, mida rahvasuu on tegelikult igal ajal laulnud ja millel on paraku teatud situatsioonides ka ühikas oma koht. Muidugi on obstsöönsed lood kogu maailmas põrandaaluste rida.

Meil sai ropu laulu manifestatsiooniks teaduskondadevaheline "Ropp song festival 1987", mille käigus toimus rõvedavõitu nudistlik show. Näotu küll.

Viimase aja lauljatest. Kaua oli üldine lemmik geograafide punt "Masajas Volli". Hiljem sai bio-geos oma pundiks VIA "Võrdsed", kelle muutsid võluvaks absurditaju, naivistlikud tekstid ("Kriimsilm, karuott ja mootorpaat", "Ogalik on tore kala", "Dünamo ja karburaator") ning pungilik mittemidagioskamine. Sama joont jätkas ansambel "Urg", mis tegutseb ka praegu (1988).

Kõige kuulsam alternatiivne poeet lähiminevikust on Peeter Komissarov (Mont), kelle naivistlikud salmid on Eesti variant Kozma Preetkovist.

Väljaanded. Omakirjastuslikest väljaannetest on bio-geos vist üle aegade tähelepanuväärseim hiljuti ilmuma hakanud teoreetilise bioloogia ringi "Vita Aeterna", alternatiivne ajakiri parimas mõttes, millel ühikaga seost küll õige vähe. 1982 ilmus Iseseisva Tee Partei häälekandjana käsikirjaline ajaleht "Iseseisev Tee", mille agitatsiooniline paatos oli suunatud kohviklubi näotu tegevuse vastu. Peatoimetaja Arne Ader kirjutas hiljem aktiivselt lühiproosat. Tema absurdilugusid võis lugeda ühika seinalehest.

Graffiti ehk seina peale kritseldamine. Harrastuseks sobiv koht on valvuriputka ja seda poleks mõtet igal aastal üle värvida. Vastupidi - värvida võiks teisi ruume ja jätta see südamepuistamise maja ajaloo- ja kultuuriväärtust kasvatama. Viimase remondi eel seina peale kirjutatust oli tähelepanuväärne verbaarium, millel suures osas erialane ja lokaalne taust. Oli ka muidu lendlauseid ja püsimõtteid. Lühižanr on oluline ka suulises esituses. Samu mõtteid kannavad kollaažid, mis koosnevad lehest välja lõigatud pealkirjadest, lausetest, piltidest. Uues ümbruses, kontekstist välja rebituna tekivad uued tähendused või võimenduvad vanad. Selliseid võib näha seinalehtedena koridoris, tubades, tualettruumis. Aegajalt ilmuvad teadete tahvlile plakatid ja kuulutused, mis on undergroundnähtustena tähelepanuväärsed.

Ühikas elav tudeng saab osa mitmesugustest ühistegemistest. Viimasel ajal on vilgast seltsielu organiseerinud Erik Puura, kelle eestvedamisel toimus annetatud kraami oksjon, kus ehtsa ärikire õhustikus müüdi maha esemeid vanadest kummikutest raamatute ja heliplaatideni. Laekunud summad kasutati järgmises ettevõttes - munakilbingus,

traditsioonilises mälumängus, kus iseorganiseerunud võistkonnad saavad õige vastuse eest tasuks muna, mis samas nende võistkondlikule pannile lüüakse. Suur munaüritus on ka suur munajoomisvõistlus, kuhu alati koguneb palju pealtvaatajaid närvikõdi saama. Traditsiooniline spordiüritus on igakevadine trepijooks - 9-korruselises majas väga sobiv tegevus, mis pühendatakse nädalavahetusel seisvale liftile ja komandandile isiklikult.

Ühikast lähtub ka sügisel märjal liival toimuva liivapeo rongkäik, mis vormilt matkib meile kõigile tuttavaid tänavapidustusi. Seetõttu on paaril korral pälvitud isegi organite tähelepanu.

Eesti tänini suurim ja stiilipuhtaim *ready-made art*'i näitus oli Leningradi mnt. 25 toimunud kandikute näitus 1986, kus eksponeeriti suurel hulgal bio-geo neidude majapidamises kasutusel olevaid kandikuid. Avamisel esinesid organiseerijad asjakohaste ettekannetega, mis käsitlesid kandiku osa üliõpilase elus.

Lugu lõpetades jääb vaevama piinlikkustunne - kas tõesti tasus teha nii palju juttu ilmlihtsatest asjadest, nagu treppi mööda jooksmine või kole munasöömine. On see ehk vaimutühi ja labane? Lohutuseks olgu lootus, et tulevased etnograafid hakkavad kirjeldama meie vabariigi arvukate ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide ametkondlikku rahvakunsti sama põhjalikult, nagu praegused möödunud aegade talupoeglikku. Olmehuvi ajaloos ju aina kasvab. Siis paistab ehk tudeng oma ühikaga sel taustal tiidsalt välja. Lootkem.

MARGIT SUTROP
MEIE JA NEMAD
ehk Kuidas maalida sotsioloogilist põlvkonnaportreed?

Kui tegelikkusest kästakse kõnelda ainult nii, nagu seda näha tahetakse, mitte nii, nagu see on, siis otsib tõde seda pragu, kust valgus saaks paista. Enamasti see pragu leitakse, ent sel juhul puudub ikkagi tasakaal ülistamise ja kriitika vahel. Kui osa inimesi püüab kramplikult kinni mätsida ja olematuks tunnistada kõik puudused, siis teistel inimestel tekib kirglik soov just neist puudustest kõnelda.

Just selline tasakaalutus valitseb ka noorte elu käsitlemisel. Ametlikult peab noori kujutama ühtse, probleemideta, õnneliku põlvkonnana, kes viib sihikindlalt ellu isade ideaale. Paljud kirjanikud, lavastajad, režissöörid ja ajakirjanikud, mõistes selle kujutluspildi paikapidamatust, on langenud teise äärmusse ja maalivad drastilisi pilte inimlike väärtuste pöördumatust hääbumisest, põlvkondade vahelisest usaldamatusest, inimolemise madaldatud seisundist, ühiskonna hävitavast, alavääristavast mõjust noorele põlvkonnale.

Selliseid masendavaid pilte maalida on lausa moeasi. Viimase aja kõige populaarsem noorsoo õnnetuse, üksinduse ja ideaalituse kuulutaja on lätlane Juris Podnieks oma filmiga "Kas on kerge olla noor?" (Riia Filmistuudio, 1986). Ent see film ei ole sugugi erand. Tatjana Elmanovitš kirjutab, et "Kas on kerge olla noor?" vormivõttestik, laad ja kompositsiooniprintsiip on vanemad kui film ise, vihjates eesti dokumentalistide töödele ("Teater. Muusika. Kino" 1987, nr. 11, lk. 62). Kummaline, et ka kontseptsioon, millele film tugineb, on Eestis juba läbi proovitud.

1980-ndate alguses läks meil moodi sotsioloogiline teater. Merle Karusoo lavastas Noorsooteatris "Me oleme 13-aastased", järgnesid "Meie elulood" ja "Kui ruumid on täis", hiljem veel "Uka-uka", kus koolilaste kirjanditele ja näitlejate pihtimustele toetudes heidetakse väljakutse ühiskonnale, mis on teinud noortest murtud tiivaga linnud. See teema osutus nii hästiminevaks, et hakkas meeldima ka Kalju Komissarovile, kes 1987. aastal lavastas "Ugalas" Janno Põldma "Teekonna punktist A punkti B".

Publik on kõik need lood hästi vastu võtnud, rõõmustanud ühiskonna aadressil tehtud kriitika ja tabu-teemadest kõnelemise üle. Mind on aga algusest peale häirinud lavalt öeldud sõnumi ühekülgsus: noored kõnelevad ideaalitult ideaalitusest, välistades igasuguse positiivse programmi, tehes enda lüüasaamiste ja läbielamiste põhjal üldistusi kogu põlvkonna kohta. Alles J. Podnieksi filmi vaadates sain aru, et kõigis neis teatritükkides pole mitte noored ise võtnud endale õigust kõnelda kõigi nimel, vaid see on lavastajapoolne aktsent, vanema põlvkonna varjatud taotlus näidata noori haige ühiskonna ohvritena, teha neist kadunud põlvkond, kellest pole väärilist vahetust vanematele.

Siiani pole veel kedagi huvitanud, miks just 1960-ndate põlvkonnast on üks grupp inimesi võtnud oma südameasjaks näidata teise põlvkonna eesmärgitust, üksildust, teovõimetust. Podnieksi, Karusood ja teisi kiidetakse selle eest, et nad on võtnud noored oma kaitsva tiiva alla, lähenenud neile usalduslikult ja hakanud nende vahendajaks ja tõlkijaks. Ei pöörata tähelepanu aga sellele, et see vahendatud sõnum pakub erilist naudingut ja äratundmisrõõmu mitte noortele endile, vaid tegijate eakaaslastele. Miks? Sest noorte elu ja probleeme nähakse ja kujutatakse lähtuvalt 40-aastaste ootustest ja arusaamadest.

Näiliselt on autorid kõrvalseisjad, vahendajad, head onud ja tädid, kes ulatavad noortele mikrofoni ja ütlevad näiteks nii: "Meile tundus, et kontserdil tahtis see jõuk hääle ja liigutustega midagi öelda, anname neile võimaluse kõnelda nagu võrdne võrdsega" (tekst filmist "Kas on kerge..."). Mulle aga tundub see heategevus olevat eesmärgistatud - noored ja nende probleemid on vanemale põlvkonnale vahendiks oma eesmärkide realiseerimisel.

Hans H. Luige meelest kannab J. Podnieksi film kui kahe vaatepunkti sulam korraga kahte ideoloogiat: "Kõige ilmsemalt esindab režissöör seisukohta põlvkonnast kui tervikust, 40-aastaste seisukohta, mis põhineb nende (kahtlemata ilusatel, võib-olla isegi D. Hopperi "Easy Rideri" stiilis) noorpõlvekogemustel. Filmi tegelased aga esindavad praegust tegelikkust." ("Teater. Muusika. Kino" 1987, nr. 11, lk. 54). Minu meelest väljendub nii selles filmis kui ka Karusoo ja Komissarovi noorsoolavastustes ainult üks ideoloogia - tegijate oma. Nende noorsoorühmituste põhjal, kelle enesemõtestust vanem põlvkond vahendab, ei saa rääkida oma ideoloogiast kui ideede ja vaadete süsteemist. Pealegi on vanema põlvkonna püüdlused lootusetud - pole võimalik tabada noorsoo ideoloogiat, kuna pole olemas ühtset noort põlvkonda. Vanem põlv peab noortele kaitsekõnet, tõlgib ja vahendab nende mõtteid, ent ainult selliseid, mida saab kasutada oma valmis kontseptsiooni kinnituseks.

Missugune siis on selle vanema põlvkonna kontseptsioon? Stsenaariumi autorid Abrams Klockins, Jevgeni Margolin ja Juris Podnieks (omal ajal ka Karusoo) lähtuvad eeldusest, et haige ühiskond sünnitab ideaalituid, õnnetuid inimesi. Püütakse tõestada, et noortel, kellel pole oma kohta täiskasvanute ühiskonnas, pole tegelikult süüd,

teistsuguste tingimuste korral oleksid needsamad inimesed sama tublid ja väärtuslikud kui eelmised põlvedki. Lähtutakse sellest, et pidurdamise distsipliin sünnitab konformismi-mugandumist ja leppimist või totaalset individualistlikku protesti. Rohkem sümpatiseerivad autoritele protestijad, kes on sattunud ümbrusega vastuollu.

On oluline, missugust protesti kujutatakse. "Kas on kerge..." süžee hakkab hargnema ühest rock-kontserdist, kus noored ansambli poolt üles erutatuna ei leia võimalust end välja elada ja maandavad oma emotsioonid ja pinged linnalähedase rongi rüüstamises. Kohtulikult karistatakse aga ainult seitset poissi kõigi asemel. Hiljem küsitletakse neid, kes kontserdist osa võtsid. Iseloomulik on see, kellega kõneldakse. J. Podnieksi sõnade järgi on filmi valitud need "noored, kelle saatus pole veel kujunenud, kes otsivad oma teed elus, otsivad ja eksivad. Neil on, mida öelda." ("Kinomehhaanik" 1987, nr. 4).

On selge, et need, kes pole oma kohta leidnud, on ühe põlvkonna lõikes vähemuses, pealegi on paljud 16-20-aastaste probleemid tingitud east. Ometi teevad autorid nende põhjal, kes pole oma teed leidnud, järeldusi kogu põlvkonna kohta, esitades veenvaid näiteid positiivse eneseteostuse võimatusest, kõlbelisest kriisist. J. Podnieks: "Arvan, et vastastikuse mõistmise kriisi põhjus peitub selles, et kogemuse ühelt põlvkonnalt teisele edasiandmise kõlbeline alus on rikutud. Rikutud usu kaotamise, ideaalide devalveerimise läbi." ("Sovetski Ekran", nr. 7).

Kõike seda tõestatakse ainult teatud tüüpi tegelaste valiku kaudu. Kes on need õnnetukesed, murtud tiivaga linnud, kes vajavad kaitset vanemate ja ühiskonna eest, mis on nad selliseks muutnud? Pragmaatikud - Tjumeni teedehitamisest unistaja ja Sornakuuri sanitar, kelle jaoks on väärtuseks auto, korter, ilusad riided, suvila ja rahulik elu. Mõnusad "äraolijad" - narkomaanid ja lõbutsejad, kelle meelest pole millegi poole püüda. Metallistid, kes on öelnud ühest teatrist (täiskasvanute valelikust maailmast) lahti teise kasuks, tõmbasid endale selga neetidega nahktagid, et näidata kõigile, millised me oleme: "Jah, me oleme mustad, paistame eemaletõukavad, kuid me oleme teie lapsed, just teie olete meid selliseks teinud...". Krišna-tunnetajad,kes valelikus ühiskonnas pettudes tunnevad vajadust jäägitult alluda tugevale juhile.

Autorid maalivad kireva galerii näiteid, kuidas ühiskond teeb võimatuks eneseteostuse: poiss, kes tahab saada arstiks, saadetakse instituudi esimesel kursusel põllutöödele, mille järel ta haigestub ja sureb. Teine poiss ei saa hakata arhitektiks, sest nagunii ei saa luua kirikut ega lossi, vaid peab projekteerima paneelmaja. Sõda Afganistanis teeb noortest poistest invaliidid või "klassikursuse kordajad". Tütarlaps, kes sai emaks Tšernobõli katastroofi päevil, on ahastuses oma lapse tuleviku pärast. Autorite meelest näib olevat ainus võimalus midagi ära teha - luua film oma põlvkonna raskest saatusest.

Ent kas saab üksikute äpardunud elude põhjal väita eneseteostuse võimatust, ideaalide devalveerumist, usu puudumist? Narkomaanid, krišnakummardajad, metallistid, lõbusad olesklejad ja raha-ahned on nii- või teistsugusel kujul olnud olemas igal ajal ja igas ühiskonnas. Kas tõesti nemad on meie ühiskonnas kõige õilsamad kannatajad? Siin lõhnab demagoogia, mitte sotsioloogia järele. Meelitatakse pihtima mõnede silmatorkavate keelatud gruppide esindajad, hiljem seatakse suvalistest väljavõtetest kokku autori kontseptsiooni kinnitav teos, tehakse üksikute esindajate põhjal laiaulatuslikke järeldusi kogu noore põlvkonna kui terviku kohta.

Ilmselt just sellepärast ei saagi paljud noored seda filmi omaks tunnistada. Näiteks paljud üliõpilased ei tunnista Podnieksi järeldust, et kõiges on süüdi ühiskond. Ühiskond on ju kõigile üks, miks siis kõik pole metallistid ja narkomaanid? Küllalt kriitilised ollakse filmi suhtes, arvates, et nad tahavad lihtsalt massi hulgast silma paista, aga ei oska, lihtsam on riputada end kõiksugu kõlinaid täis. Moraal on lihtne: kõik oleneb sellest, kas inimesel on elus mingi eesmärk, kas on midagi, millest ta huvitub. Siin on suur osa kodul, mis peab lapsi õigel ajal suunama, aga ei tohi kõike ette-taha ära teha.

J. Podnieks kaitseb neid, kes on konfliktis ümbritseva keskkonnaga. Ent totaalne individualistlik protest on tema filmis ainult väline, seesmiselt mõistmata, sihitu. Miks ta välistab igasuguse sihipärasuse, vaimselt mõtestatud protesti? Muidugi on palju kergem kujutada neetidega noormehi kui varjatud vaenumõtteid.

Noorsoo hääl filmis "pole ühe klassi või grupi, vaid ühe või mõne katusealuses ja keldripunkris arutleva rühmakese hääl. Ometi kõlab ta üldistusjõuliselt..." (H. H. Luik "Teater. Muusika. Kino" 1987, nr. 11, lk. 56). Üldistusjõulisus tuleneb aga sellest, et üldistuse, kontseptsiooni annab vanem põlvkond. Autorid, nagu paljud meie sotsioloogid, lähenevad oma objektile valmis järelduste ja üldistustega, otsides kinnitust oma väidetele.

Paljud vaatajad on avaldanud imestust, kuidas filmis esinenud noored on suuteliselt nii arukalt analüüsima oma tegevust ja kritiseerima ühiskonda, samal ajal kui "elus" puudub neil rühmitustel verbaalne mõtlemis- ja kõnevõime.

Autorid on näinud kõvasti vaeva, et jätta mulje, nagu oleksid kõik järeldused noorte endi omad. Niipalju kui võimalik, on loobutud diktoritekstist ja kommentaaridest, vanema põlve poolt on ainult küsimused poistele ja tüdrukutele (!). Mikrofon jääb küsija kätte, pole kuigi raske suunata intervjueeritavat, kes pole harjunud sõnastama oma mõtteid ja kes pole ilmselt nende probleemidega ka kuigi palju oma pead vaevanud. Pealegi sisendab reporter ainult meeldivat - võimaldab süüdistada oma hädas kedagi teist.

Küllaltki osavalt on õnnestunud peita lavastuslikkust, ent on selge, et reporter ja intervjueeritav ei saa kokku alles kaamera ees. Vaatajatele avaldab mõju esmaallikalisus - kõike kuuled ju asjaosaliste endi suust - ning võimatu on mitte uskuda seda, mida ise näed ja kuuled. Eriti osav nõks on topeltekspositsioon, vastuvaidlematute tsitaatidena kasutatakse noore amatööri filmilõike - ka sellesama põlvkonna esindaja näeb oma eakaaslasi niimoodi!

Autorid on ise öelnud, et nad otsisid kaua inimest, kelle maailmataju kaudu kujundlikult väljendada 16-20-aastaste maailmanägemist. Lõpuks valisid nad välja just selle noormehe filmi, kelle maailmanägemine vastas kõige enam vanema põlve ettekujutusele noorsoost, meenutas 1960-ndate põlvkonna iidoleid. "Mind üllatas, et ehkki noormees polnud lugenud ei Kafkat, ei Joyce'i, leidis ta omapäi kunstilise võtte - kujutada oma põlvkonna, meist ärapöördunud põlvkonna ekslemisi labürindina. Labürindina, kus nad longivad, üksteist silmist kaotades." (J. Podnieks - "Sovetski Ekran" 1987, nr. 7).

"Kas on kerge..." ja ka teised sotsioloogilised noorsootükid võimendavad oskuslikult põhitendentse, eesmärgiga tõmmata neile inimeste tähelepanu. Selliselt täidavad nad tänuväärset ülesannet, ent liialdused maksavad täpsusele lõivu.

Filmis esitatakse tegelastele korduvalt küsimust: miks te ei tee midagi, miks te ei võta midagi ette, et maailm teie ümber poleks enam vaenulik? Kõik vastajad kinnitavad, et midagi muuta pole võimalik: "Meist ei sõltu midagi, kõik on nii kivinenud, meie põlvkond vaevalt et midagi muudab." "Ise pole te võimelised võitlema, olete viinud selleni ka meid." Noored väljendavad (režissööri tahtel) oma abitust, nad ei tea, mida peaks tegema, kuidas võidelda sõja vastu ("Meile öeldakse, et tuleb hästi õppida"), mida teha, et Tšernobõli katastroof ei korduks, et Afganistanis ei sõditaks, et riiklik kohus ei langetaks ebaõiglaseid otsuseid, et lõpetataks teesklus, mittemidagiütlevate iidolite kummardamine. Film lõpeb kaadriga noore amatööri filmist: kõik seisavad üksinda keset sinist lootusemerd, vaatavad kaugusse ja ootavad...

Ent kas pole imelik, et kogu põlvkonna peale ei leita kedagi (ei Podnieksil, Karusool ega Komissarovil), kes seisaks kõrgemal ümbritsevatest suhetest, usuks, et temast midagi sõltub, ja oleks võimeline oma ideaale ellu viima? Võimendades tendentse, eirab sedasorti sotsioloogia erandeid. Ent tegelikkuses sõltub elu edasiviimine ja kultuuri loomine just eranditest, isiksustest, kes integreerivad endasse sotsiaalselt olulised väärtused ja kellel on võime väljuda otsese ümbruse raamidest. Ma ei usu, et üheski põlvkonnas oleks väga palju neid, kes igatseksid pühendada oma elu millegi püsiva ja endast suurema loomisele, kelle eesmärgid ulatuksid kaugemale iseenda elu mugavamaks muutmisest, kes teaksid, mida tuleb teha.

Pealegi on kõik tendentsid hoolimata ühiskonna vägivaldsest suletusest globaalsemad, üle riigipiiride ulatuvad. 1960-ndate põlvkonna autorid mõõdavad tänast noorust omaaegsega ja ehmuvad. Ent nad unustavad, et kogu maailmas on tollane optimism, usk progressi asendunud mitmekesisusega. Suurenev polariseerumine massi ja eliidi vahel, hoiakute ja väärtuste erinevus teeb võimatuks portree ühtsest põlvkonnast. Need, kes loovad uut ja talletavad vana, kes suudavad armastada, kes ei ela ainult rahale, kes ei põgene vabaduse eest, kes hindavad

kunsti ja põlgavad massikultuuri, võivad olla küll vähemuses, kuid põlvkonna portreed maalides ei tohi neid pildilt välja unustada.

Kui tehakse sotsioloogilist portreed ja paigutatakse pildile iga 100. või 1000. inimene, siis on järeldused meelevaldsed ja on kerge kinnitada, et selles põlvkonnas teistsuguseid inimesi polegi. Ja tuleb arvata, et tendentsliku portree maalimine vastab maalija erahuvidele.

J. Podnieksi filmi linastumise ajal Tartus palusin ülikooli filosoofiaseminaris oma üliõpilastel - neljas rühmas - kirjutada vastus samale küsimusele, mis filmiski esitati: kas sa usud, et sinust sõltub siin maailmas midagi, ja miks sa ei tee midagi, et muuta ümbritsevat tegelikkust? Vastused olid aga erinevad ja sõltusid paljuski õpitavast erialast. Kui tahaksin kasutada samasugust sotsioloogilist meetodit oma põlvkonnast portree loomisel - valides välja enamuse arvamused - siis võiks joonistada masendava pildi, kuidas üliõpilaste hulgas valitseb täielik lootusetus ja masendus, teadmine, et minust ei sõltu midagi, et oma arvamuse avaldamine ei muuda midagi peale selle, et rikud oma ankeedi ja sinu ees sulguvad kõrgkooli uksed.

Või saaks võimendada neid arvamusi, mis ütlevad, et noor on raske olla sellel, kes midagi teeb, kes protestib, minusugusele mittemidagitegijale ei valmista noor olemine aga mingeid raskusi. Üldistada saaks ka neid arvamusi, mis ütlevad, et noored ei tea, mida teha. Tahaksid küll, aga ei saa pihta, mis neil puudu on. Ei tea, kuidas puuduvat saavutada, seda ei õpetatud koolis, ei õpetata ülikooliski, seda ei tea vist suured inimesed isegi.

Selliseid arvamusi oli tõesti valdav enamus. Aga ma ei otsinud nendest töödest mitte tendentsi, vaid e r i n e v a i d arvamusi. Üks osa üliõpilasi kinnitas, et ka 1980-ndate põlvkonnas, kahekümneaastaste seas on neid, kes usuvad, et neist midagi sõltub, kes teeksid kõik nii, nagu nende vanemad on teinud, kasvataksid oma lapsi samas vaimus, kannaksid edasi kultuuri ja võitleksid oma ideaalide eest. Nad nimetavad end intellektuaalseks oppositsiooniks ja arvavad, et panus tuleb teha isiksusele, mitte karjale. Et nende tegude aeg tuleb.

Ja kuna ma ei lähenenud üliõpilaste mõtisklustele mitte sotsioloogina, siis ei heiduta mind see, et neid enesekindlaid inimesi, kellel on usk ja

ideaalid ja teadmine, mida tuleb teha, on vähemus. Arvan, et nii see peabki olema, vähemalt on see nii olnud alati ja kõikjal...

TÕNIS LUKAS
Juubeldamiseta juubelijutt

Vajadusega valitud erialal hästi edasi jõuda puutus üliõpilaskond kokku küllap juba Bologna, Pariisi ja Oxfordi ülikoolide algusaegadel. Vargsi arenev ning ajapikku kogu Euroopa näo kujundanud kodanlus tekitas olelusvõitluse, kus määravaks isiklikud võimed ja oskused. Ülikoolid kujunesid enda kallal tehtava halastamatu töö tandriteks, muutusid teadusasutusteks, andes traditsioonide järjepidevusega võimalusi üha uutele üliõpilaspõlvkondadele. Ettevalmistamises edu saavutamine eeldas koondumist. Magnetiks sai organiseerumisel avanev võimaluste mitmekülgsus.

Tartu ülikooli rektori von Wahli poolt 1883. aasta veebruari algul kinnitatud Eesti Üiõpilaste Seltsi põhikiri kuulutab esimeses paragrahvis muuhulgas: "Selts taotleb oma liikmete moraalset ja vaimset arenemist, kusjuures ta võtab kaasvõitlejatest vastu neid, kes kavatsevad ühises töös üksteist arendada, püüda kõrge eesmärgi poole, mis peab väärikal teadusejüngril silma ees seisma, ning täita võimalikud lüngad, mis erialastes õpingutes kergesti tekkida võivad.

Kirjandus, muusika ja seltskondlik suhtlus on vahendid, mida selts oma liikmetele nende üldiseks arendamiseks ja teadmiste täiendamiseks pakub."

Et üliõpilaste ühinemise eesmärk jäi samaks ka pärast 1940.a. riigipööret, loodi 1948.a. TRÜ Üliõpilaste Teaduslik Ühing. Vastloodud ühingu nõukogu esimees tudeng Heiti Kadastik kutsub "kõiki teadusalal töötada soovivaid üliõpilasi" ühingu liikmeks astuma, "sest nii on tagatud kõige paremini tulemusrikas töö".

Uue asjaga paistis kaasnevat tõeline entusiasmipuhang. Osalt seetõttu, et ÜTÜ tundus kitsastes oludes paljulubava iseseisva organisatsioonina, osalt kampaanialikkuse (ministri sellealased käskkirjad) pärast. Organisatsioon paistis alguses igal juhul kenasti funktsioneerivat. Tühijooksu ulatus pidi selguma hindava pilgu avardumisel ja alles edaspidi. Kirjutisi ÜTÜ tegevuse ja probleemide kohta leidus tolleaegsetes ülikooli ajalehenumbrites rohkesti. Häälekandja tõi

tegijate rahulolematuse väljendamiseks ära tänapäevaselt kõlava tõdemuse, mida sõltuvalt toonist saab võtta kas kaebeohkena või printsipiaalse paljastusena - suurimaks hädaks on üliõpilaste eneste passiivsus. Märgiti, et oleks "vaja aktiivset suhtumist kogu õppeprotsessi ja iseseisvasse töösse, tarvis lahti saada sisemistest tõketest ja formalistlikust töössesuhtumisest." Pidades organiseerumist nähtuseks iseeneses, seda liikumisest lahus vaadeldes, ei mõistetud, miks ÜTÜ ei hõlma veel kõiki, miks on üliõpilaste seas laisku ja passiivseid. Kuidas ometi osa ringe kiratseb? Iga tegevuse tõhustamiseks peab leiduma vahend. Panus tehti võistlusele. Erialaringide töö intensiivistamise eesmärgil kuulutati ühes 1968. aasta "TRÜ" numbris välja konkurss parima ringi nimele. Soovitati lähtuda 16 asjaolust, mis paberlikule aruandlusele võrdlemisi traditsioonilised. Sotsialistlik võistlus oli aja märk ja pidi sobima ka siia.

Lugedes Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli akadeemiliste ühingute oma kirjastuste ja linna erinevate trükikodade poolt raamatutena ning brošüüridena väljaantud tööpõhimõtteid ja aruandeid (oma liikmeskonnale), selgub, et pürgiti optimaalsetele töövormidele. Sarnase suunitlusega organisatsioonide puhul ei kaota saavutatud kogemused väärtust ka erinevates ühiskondlikes tingimustes. Kui eesmärgid on samad, miks häbeneme kasutada läbikogetud ja end õigustanud vorme? Muidugi eksisteerivad põhimõtted. Kui arvata, et noorte organiseerumine on juba iseenesest ideoloogiline probleem, miks peab siis seda vaatlema lisaks veel läbi dogmaatilise läikega ideoloogiaprisma. Tundub siiski, et üliõpilaste iseseisvaks teadustööks soodsates tingimustes oleks asi libisenud ka loomulikumalt paika. Ent just nende nappimises probleemi tuum peitubki.

Et ÜTÜl kui organisatsioonil oleks ülikoolis niikuinii toimuvale üliõpilaste teadustegevusele stimuleeriv mõju, on tal vaja täita kolme funktsiooni: 1) anda üliõpilastele võimalus oma teadustööde avaldamiseks, 2) võimaldada laiaulatuslikke teadussidemeid, 3) innustada.

Neist esimese puhul satumegi üliõpilasteaduse põhilisele komistuskivile. Huvi ennast avaldada on enamiku lugevate ja kirjutavate üliõpilaste, samuti noorteadlaste loomulik soov. Käesoleva sajandi teise veerandi esimesel kolmel viiendikul andsid ülikooli akadeemilised ühingud küllalt suurtes

tiraažides välja oma kogumikke ja ajakirju. Vahe tänasega on hämmastav, kui mõelda, et neid lahutas Mainzi Gutenbergist alla 500 aasta ja üks ühiskondlik-majanduslik formatsioon, meid praegu aga vastavalt tublist üle 500 ja kaks.

Ajalooringi 40. tegevusaastal (1986) märkisime uhkustundega, et on ilmunud tervelt 6 kogumikku "Ajalooalaseid töid" (1962, 1965, 1967, 1970, 1974, 1977). Ainult juubeliuimas on võimalik seda eriliseks saavutuseks nimetada. Põhjus ei peitu noorajaloolaste teadusalastes võimetes. Sõjajärgsesse perioodi suhtugem mõistvalt. Aga 1980. aastad? Kui neile mõelda, hingestuvad ja hakkavad lõbusate-himurate saatüritena ennast liigutama tänapäeva näitelaval tuntud tegelased - limiidid ja fondid. Kirjastustegevuse piiramisel (juba 1970-ndail) kärbiti esmajoones aspirantide ja üliõpilaste avaldamis-, seega ka saavutamisrõõmu. Mõnel viimasel aastal on hakanud uuesti avanema võimalusi vähemalt ÜTÜ konverentsiettekannete teese avaldada (TPI-l on see võimalus näiteks ainult Balti konverentside puhul). Nii et omamoodi pisikene progress. Elu on lootus.

Kummaline tundub olukord ka laiemate teadusalaste sidemete taotlemisel. Teadustöö edendamine eeldab soodsaid võimalusi keelepraktikaks, ligipääsu arhiividele, kirjandusele ja eesrindlikele meetoditele ning seadmetele, suhtlemist erinevate teaduskoolkondadega. Kui ÜTÜ on järeltulevate teaduspõlvede taimelava, peaks tema võimuses seisma ka luua sooje ja viljakaid tingimusi, saata edukamaid stipendiaatidena vajalikesse keskustesse. Siseriigis on ühingu egiidi all sõitmiseks mitmeid võimalusi. Piisavalt paistab olema rahalist katetki. Pakutavatele üliõpilaskonverentsidele sõitjaid on aga vähe. Veel mõni aeg tagasi tundus põhjus olevat sageli nende taseme vähepakkuvuses (vähemalt ühiskonnateadustes), kutsetesüsteemi ebakohtades ja tutvuste järjepidevuse kadumises (ei pruugi kehtida kõigi ringide puhul). Formaalsetest konverentsidest tingitud ajakadu ei sunni kahetsema vaid siis, kui reis viib mõnda eksootilisse piirkonda. Igal juhul kasutatakse pakutud võimalusi võrdlemisi süsteemitult. Suuremal osal ringidel pole pikaajalisemaid kollektiivsuhteid teiste kõrgkoolidega.

Arvestades üldse Baltimaade, seega ka Tartu ülikooli teadustraditsiooni olemuslikku avatust rohkem läände kui itta (mõeldud peamiselt ilmakaari), peaks tunduma loomulik, et ÜTÜ saadaks oma stipendiaate teaduskeskuste paiknemisele vastavalt kas sotsialistlikesse või kapitalistlikesse riikidesse.

Ega teadusalane suhtlemine ainult sõitudega piirdu. Trükiseid üliõpilaste töödega ei liigu räägitud põhjustel ka suure kodumaa ülikoolide vahel just palju. Oma potentsiaali tunnetad aga nimelt suheldes ja konkureerides. Eriti vajalik on see tormiliselt arenevate reaalteaduste puhul. Teame, kui raske on meie üliõpilastel lühikeste artiklitegagi välismaa teadusväljaanneteni läbi murda, rääkimata siis kopsakamatest publikatsioonidest. Kinnises kasvuhoones võime endile küll säravate ja mahlakatena tunduda, tingimuste soodsamaks muutudes (külma sõja kramp peaks ju kord üle saama) tabab aga šokk - avalikul turul võib meie lett hoopis kidura kaubaga silma paista.

ÜTÜ-s toimiva üliõpilaste-õppejõudude liidu üks põhilisi stiimuleid (voorusi) on oma eeskujudega suhtlemine. Autoriteetsete professorite juuresolek paneb saavutustest rõõmu tundma ja altminekuid tõsiselt võtma. Erialakonverentsidel selline õhkkond üldiselt ka valitseb. Samas on ülikooli juhtkonna esindajad vähemalt 1970-ndate keskpaigast alates austanud üle-eestilisi teadustööde konkursside laureaatide pidulikke pärgamisi ja ÜTÜ laagreid kohalviibimisega tunduvalt harvemini kui teiste kõrgkoolide juhid. Kuid nendel kogunemistel on kõik peo peal - saab suruda oma tublimate kätt ja olla kursis üliõpilasteadurite mõtetega nende staatusest ning ühingu seisust üldiselt. Jäädes ses suhtes kaudselt informeeritavaiks, pole siiski kaotatud huvi üldnäitajate vastu. Need on ülikoolil seni ka üleliidulisel tasandil ikka tublid olnud.

Praegu kuulub TRÜ ÜTÜ koosseisu üle 80 ringi. Aruanded ja tööplaanid laekuvad regulaarselt umbes pooltelt. Neistki ei tegutse kaugeltki kõik aktiivselt. Pärast liikmepiletite kadumist on ühingu liikmete osas opereeritud üsnagi kaudsete arvudega, enim suurusjärguga u. 3000. Paljud ringid liikmestaatust kinnitanud ei ole. Nii on sellealase arvestuse tulemus suvaline. Mis muutuks, kui jätaksime arvandmed sadadelt aruandelehekülgedelt kogumata? Tegevuse kasuteguri hindamisel on ilmeksimatuks kriteeriumiks lähetatud isikute erialane

võimalus ja see selgub aastate järel. Kuulen vastuhääli: liiga hilja saame teada, ei oska planeerida! Kärsitud oleme. Aasta-aastalt tehtava statistika pluss on kahtlemata selles, et mõne protsendi tõustes või langedes saab vajakutele kiiresti reageerida. Kuid kas ka eksimatult? Niikuinii kui arvandmete eest kiidetakse-laidetakse ja neid kirjutab ning söödab masinasse inimkäsi, on nad kaitsetud ja võivad vaid oksaraagudena katta ohtlikke tendentsilõhesid. Valeinformatsioon ähvardab kaasa tuua väärotsuste ahela.

Aruandlus kujunes üliõpilasteadustöö oluliseks kaaslaseks lõplikult eelmise kümnendi jooksul. Lisaks ülikooli teadussektorile tahavad saavutustest osa saada ja neid koordineerida üleliidulise Üliõpilaste Teadusliku Uurimistöö (lühend vene keelest transkribeeritult - NIRS) Nõukogu, komsomolikomitee õppe- ja teadusliku töö sektor ning ÜPP (sisuks just õppetööväline tegevus). Andmetest lihtsalt peab iga fakt väljuma moonutatud ilmega. Seejuures valitseb eklektiline lähenemisviis üliõpilaste teadustööle. Nõudmiste kooskõlastamatuse tõttu ei arvestata tihti põhjendamatult lepingulisi töid ÜTÜ-töödena (näiteid leiab majandusteaduskonnast). Ometi peaks just osalemine lepingus olema noore teaduse tipptase. Vahel on tööle esitatavatest nõudmistest kanoniseeritud ka õppetööväliseid. Mõnes teaduskonnas aga kursusetööväliseid uurimistegevust ei eksisteeri. Arsiteaduskonnas seevastu valmivad konkursitööd puhtalt õppetööväliseid. Arvestatav osa ülikooli õppejõududest täidab oma juhendajakohuseid südamega, suhtudes juhendatavasse kui kolleegi. Leidub ka kaelast ära saamise mentaliteeti, samuti juhendatava töö otsest ärakasutamist oma huvides. Lõpuks kõlbab kõik see aga ikkagi ühisesse suurde aruandepatta.

Seni oleme vaadelnud ÜTÜ-d kui puhast organisatsiooni. Ühingu hädad tulenevad aga tema olemuslikust kahestumisest. Ta rajati organisatsioonina 1948. aasta kevadel, eesmärgiga anda hoogu sõja-aastail mõõnanud, uutes tingimustes juba arenevale (13 teaduslikku ringi) üliõpilaste teaduslikule liikumisele. Kuid ta ei tekkinud laia liikumist koordineeriva tasandina ainult kohalikest vajadustest tingituna, vaid iseloomulikuna ühiskonna tsentraliseeritusele n.ö. vanemate liiduvabariikide eeskujul ja N.Liidu kõrghariduse ministri käskkirja alusel, ühtse põhikirjaga kõigi selle tasandi õppeasutuste jaoks. Üliõpilasteadurite

ühinemisliikumise nimel pidanuks kolmetasandiline (TRÜ ÜTÜ Nõukogu, teaduskondade nõukogud, tegutsevad erialaringid) organisatsioon allutama oma kaks kõrgemat tasandit vahendina madalama teenistusse. See tähendab, et omades tunnustatud juhte, käsutades raha ja seistes ülikooli administratsioonile lähemal, peaksid need oma funktsioonidest lähtudes garanteerima erialaringides aktiivselt tegutsevatele noorteadlastele eespool kirjeldatud avaraid võimalusi.

Praegu ÜTÜ vormiliselt küll eksisteerib, kuid ei funktsioneeri piisaval määral. Kumba neist olemise viisidest pidada peamiseks, ei ole avalikkuse ees kunagi kahtluse all seisnud. Üldhinnanguna praegusele seisusele võib arvestada üliõpilashulkade esmalt õlgukehitavat avalikku arvamust. ÜTÜ töö kahest koordineerivast tasandist ei ole paljudel ringide liikmetel selget aimugi. Avalik arvamus saab kujuneda ainult avalike asjade puhul. Vastandina algusaastate entusiasmile (ka vahepealsetele aastakümnetele), on ÜTÜ-teemalised polemiseerivad artiklid ning teadusringide tööülevaatedki üliõpilaslehe veergudel tänaseks harulduseks muutunud. Populaarsel ühingul leiduks kindlasti aktiivliikmeid, kes haaraksid sule kas siis muremõtetes või uhkustuhinas.

Tegijad on koordineerijaist ära lõigatud ja ei teagi, et sel aastal tähistab ÜTÜ ülikooliorganisatsioon oma 40. sünnipäeva. Meil levinud potjomkinliku meelelaadi puhul on see, et keegi paraadigi välja ei kuuluta, juba kindel märk tegevushuvi täielikust raugemisest. Jõudude nappuse puhul peaks väljakuulutaja ise ka üritusi läbi viima asuma. Sellist inimest ilmselt ei leidu. Valutavad südant isikud, kellel on füüsiliselt võimatu ja kelle ühiskondlike kohustuste hulka ei kuulugi juubelit juhatada. Koos nendega loodan väga, et siin esitatud kahtlused juubeliürituste läbiviimise kohta resoluutselt ümber lükatakse.

Aga suurüritusi on vaja. Neil on innustav roll. Nad võivad anda uue impulsi. Igal liikumisel peavad argipäevadega dialektilises seoses olema ka pühapäevad. Erilist rahuldust pakuvad pühapäevad ju neile, kel põhjust argitöö tulemustega rahul olla. ÜTÜ-le peaksid sellisteks pidupäevadeks olema vaheldumisi kõigi kõrgkoolide poolt suurüritustena korraldatavad üle-eestilised teaduskonkursside laureaatide autasustamised ja talilaagrid. Ürituste sisu on väärtuslik. Huvi ergutamiseks peaks vormi pidevalt värskendama. Vähesed rahulduvad näiteks

kümnel nädalavahetusel järjepannu ühe ja sama pargi või muuseumi külastamisega. Vormide mitmekesisus saab võimalikuks aga vaid siis, kui leiduvad entusiastid, keş raatsivad planeeritavasse veidigi mõtteenergiat ja vaba aega matta.

Üksikisiku osale ajaloos on lähenetud mitmeti. Kindel, et juhtisiksuse mõju ühiskondlike organisatsioonide käekäigule on kui mitte just määrav, siis vähemalt suur. Juht ei pea kõike üksi ära tegema. Tema kutsub kokku ÜTÜ nõukogu, tema isik distsiplineeriks teisi ka rasketel aegadel traditsioone hoidma. Kuna baas on praegu nõrgem kui loomulik, peaks see inimene olema tavalisest tugevam, initsiatiivikam.

Tähtsaim organ ÜTÜ aparaadis, ülikooli nõukogu, mis peaks koosnema põhiosas teduskonnanõukogude esimeestest, ei funktsioneeri sel lihtsal põhjusel, et sekretäri teada on sellised ametimehed olemas ainult kahel teaduskonnal. seega peab rääkima ka kõrgema tasandi praktilisest nullseisust.

Teaduskonna nõukogu koondamine vajab stiimulit. Nimetatud kahes teaduskonnas on selleks seltsieluline läbikäimine. Bioloogia-geograafia- ja arstiteaduskonnas on ÜTÜ tegevusega liitunud ärgas seltskond. Neist esimeses peetud koosolek, millel põhjendati ära ühingusse kuulumise mõttetus. Ometi ei astutud aga lõpuni süsteemi vastu - paberid siiski laekuvad. Ühistegevuse potentsiaal on suurim arstidel, sest õppetöö eripära tõttu saab neil süvemalt erialadele spetsialiseeruda ainult korralikult juhendatavate ÜTÜ ringide kaudu ning ka suunamisel annab neis tegutsemise aktiivsus punkte. Seega eluline vajadus. Need kaks sõpruskonda on ka ilmseimad jõud, kellele ülikool sel aastal enda korraldada oleva talilaagri heatasemelisuse osas loota saab.

Teistel teaduskondadel ei ole organisatsiooni moodustamiseks vajadust (ühe koosluse niikuinii domineerimine näiteks ajaloolastel) või lihtsalt juhttuumikut. Nii juhtubki, et ülikooli nõukogu sekretär, kes on ainukese palgalise funktsionäärina ÜTÜ kontoris pidevalt kättesaadav, suhtleb siiski rohkem laekuvate paberitega kui massiorganisatsioonile iseloomuliku aktivistide ja huviliste hulgaga.

Aga kust võetakse, et ÜTÜ on massiorganisatsioon? Kes on üldse selle liikmed? Suuremal osal ringidest pole seda selgitatud. Liikmepiletid on küll olemas, kuid enamasti kätte jagamata. Viimase põhjus peitub

ka selles, et võrreldes näiteks 1960-ndail käibinud liikmepiletitega sobiks viimane partii kasutusele võtta pigem ajutiste ujulapääsmetena.

Milline peaks olema üldse ÜTÜ osa ühiskondlikult aktiivsete noorte elus? Nagu kõik noored, on ka üliõpilasteadlased määratud käituma täisvereliste kodanikena. Ühiskondlikele tähtprobleemidele kaasaelamine oleks ju ka ühingu nagu kõigi üksikute ringidegi asi. Nõue ühitada poliitiline kirglikkus teadusetegemisega seisab ringide ees juba ka seepärast, et kui teadlase loominguapogee ühtib keskea küpsuse ja kogemuste tarmuga, siis ühiskonnapulsil tunnetatakse ennast just üliõpilasaastatel. Eredamad näited teaduse ning tormi ja tungi kooskõlast jäävad vastavalt ühiskonna palgejoonetele jällegi minevikku. 1950-ndate lõpul, 1960-ndate algul lootsid noored parandada ühiskonda keemiateaduse saavutuste läbi. Sama pürgimus seondus 1960-ndail sotsioloogia-, 1970-ndate algul psühholoogiabuumiga. Edaspidine apaatiasse langemine ei ole sellise kõlajõuga moeteadusi enam kergitanud. Viimasel paaril aastal on ühiskonnanähtuste terav tunnetamine saanud jällegi mitmete teadusringide pärisosaks. Ses osas on ÜTÜ-s kui liikumise väljendajas märgata elavnemist. Kuidas hinnata organisatsiooni, mis on end kandvast liikumisest võõrandanud ja peidab niiviisi kõrvalseisja eest ka selle hüva olemuse? Mis annab sellises peitemängus ülikoolielule näo?

Kakskümmend aastat tagasi märkis kõrg- ja keskerihariduse minister Arnold Koop, et "kõrgema kooli taset näitavad eelkõige teadusliku töö resultaadid." Tundub küll, et praeguseks seisab teadustöö saavutusteraportis heal juhul võrdsena spordi ja isetegevuse kõrval, ülikoolisisese komsomolielu kõikehaaravas aruandes aga koguni nende varjus. Ka OV-printsiipide kavandamise algjärgus paistis ta unustatud olevat. See on ka loomulik, sest vähemalt 1980. aastate komsomolikomitee liikmetest on võrdlemisi vähesed kuulunud ÜTÜ aktivistide hulka ja paistnud silma teadustööde konkurssidel. Organisatsioonina ei ole ÜTÜ ennast tõestanud. Ta ei ole täitnud oma missiooni. Ta suigub veel nüüd, kui kõik muu juba liigutab.

Ma ei nõua ÜTÜ likvideerimist. Teadustöö kui erialase enesearendamise oluline viis peab olema üliõpilaselus määrav, on vaja, et organisatsioon saaks liikumise vahendiks ja ei võõranduks sellest iseseisva väärtusena. Selleks on tal vaja täita

jäägitult talle usaldatud funktsioone, garanteerida üliõpilaste teadusalastele püüdlustele mõte ka ühiskonna praegusel arenguastmel.

ÜTÜ-le on ülikoolis mõtet viiendat kümnendit lugema hakata juhul, kui: 1) võimaldatakse teadusringidel regulaarselt välja anda oma toimetisi, konverentsiteese, vajaduse korral oma ajakirju; 2) võimaldatakse parimatel üliõpilastel stipendiaatidena vajalikes teaduskeskustes ennast täiendada; 3) võimaldatakse ÜTÜ-le oma statsionaarsed ruumid, kus lisaks peakorterile, nõupidamisteks ning ettekandekoosolekuteks mõeldud ruumidele paikneksid paljundusaparaat ja mitu kirjutusmasinat üliõpilastele igapäevaseks kasutamiseks - selle ligilähedasekski saavutamiseks peaks ka ülikooli ÜTÜ, lisaks sõpruskonnale "Valhalla" ja oma humanitaarringidele (nemad seda juba teevadki), taotlema EÜS-i maja üliõpilaste kultuurilise tegevuse keskuseks muutmist; 4) luuakse ÜTÜ palgaline kesktoimkond (näiteks kolmeliikmelisena), kes täidaks ühiskondliku aktiivi abiga perioodiliselt koos käiva volikogu otsuseid; volikogu moodustaks tõesti tegutsevate ringide esindajatest; 5) kutsutakse mittetegutsevad ringid ÜTÜ arvestusest, määratletakse selle arvestuse järgi liikmetele kõiki ühingu eeliseid andvad korralikud liikmetunnistused.

INDREK TARAND
Fosforiidioht Emajõe kaldal ehk üheksa korda mõõda ...

Sama võimatu kui vastu nägu surutud paberilehelt lugemine on meile ajaliselt väga lähedal seisvate sündmuste ajaloolise ülevaate koostamine. Nõnda ei pretendeeri ka käesolev kirjatükike objektiivselt hindama Tartu Ülikooli osa meie maad ähvardava fosforiidiohu tõrjumisel, vaid on lihtsalt ühe sündmustest osavõtnu meenutus.

Selles pea üldrahvalikus liikumises võib eristada kahte suunda (mis ei tähenda, et neid ei võiks olla): 1) teaduslikule põhjendamisele ja ofitsiaalsetele mängureeglitele tuginev, 2) emotsioonidest lähtuv, spontaanne rahvavastupanu. Alahindamata kumbagi voolu keskendun alljärgnevalt üksnes teisele, sest teadusliku väitluse refereerimine oleks ilmselt ülejõukäiv sihtmärk ning üksnes

keeruliste nimedega institutsioonide loetelu täidaks sel juhul kogu antud ruumi. Pealegi on lihtsam kirjutada tudengeist, kes erksalt ja üllatavalt edukalt osalesid nn. rahvavastupanus.

Üliõpilastest tõstatas probleemi esimesena õigusteaduste tudeng Asko Pohla ELKNÜ kongressil, kus sügava murega öeldud sõnu küll tähele pandi, kuid kongressi otsuses sellele ei reageeritud. Elu kulges aga oma rada ning pea teadvustus probleem kogu oma koletuses igaühele, kes vähegi mõtelda suudab. Nõnda käis ka Tartus kogu märtsikuu kibe allkirjade kogumine küll võimuorganeile, küll massiteabevahenditele adresseeritud kirjadele. Mainitud protseduuri võikski tinglikult nimetada palvekirjade aktsiooniks, millest osavõtnud akadeemiliste kodanike hulka oleks ehk võimalik arhiiviandmete abil kindlaks teha. Samal ajal aga tehti ka tõhusamaid ettevalmistusi - eelkõige ülikooli nõukogus, kus moodustati vastavate küsimuste uurimise komisjon, kuid ka tudengite seas. Nõnda toimuski aulas omalaadne aulakoosolek ajaloo- ja õigusteaduskonna komsomolibüroode eestõttel. Kolm tundi ja enamgi erutas maa ja maavarade saatus saalisolijaid. Küllap oli suur osa pinge üleskruvimisel ka kohal viibinud komsomoli kõrgjuhi Arno Almanni ja TRÜ komsomoli liidri Andi Kasaku käitumisel, kes ei jätnud muljet noorsoo ees lippu kanda võivaist juhtidest. Nende üleolev suhtumine ärritas muidu kannatlikult pool- ja tõsiteaduslikke sõnavõtte kuulanud publikut. Seepärast võeti üksmeelselt vastu ajakirjandustudeng Ülo Veldre ettepanek 1. mai demonstratsioonil meelt avaldada. Hando Runneli ekspromt-sõnavõtt aga väärib kahtlemata võrdlust C. R. Jakobsoni isamaakõnedega.

Koosoleku tulemuste avaldamisele tegid väike- ja suurfunktsionäärid takistusi, kuid sellele vaatamata õnnestus Jüri Luigel ja Mart Soidrol Eesti Raadios ning Aare Kasemetsal "Põllumajanduse Akadeemias" asja pisut avalikustada. Mõlemat juhtu nimetati hiljem poliitilisteks vigadeks. Kui teleraadiokomitee partorg K. Kasikovi võib veel kuidagi mõista, siis õigusteaduskonna komsomolibüroo avaldust ajalehes "TRÜ" ei saa hästi andestada - oleks tulnud oma mõtteid koosolekult väljendada, mitte takkajärgi targutada.

Kuid koosoleku otsus "viidi ellu", kui kasutada ametkondlikku keelendit. Kahjuks ei vilksatanud ei televisiooniülekandes ega üheski ajalehes mitte kordagi Tartu Ülikooli kolonn, milles põhiliselt meelt avaldasid bio-geo-, filoloogia-, ajaloo- ja

matemaatikateaduskond. Teed palistav rahvahulk sai aga positiivse elamuse. "TRÜ" toimetaja Indrek Ude oli siiski ainus pressi esindaja, kes riskeeris avaldada foto rongkäigust ning sai ka "teenitud" noomituse. Ülikooli uutmismeelne partorg P. Kenkmann aga kandis parteilist karistust. Tudengeil algas sess, vaheaeg... kes kandis populaarset kollast särki "Fosforiit? Tänan ei!" - kirjaga, kes laitis sääraseid eputajateks. Suvi on suvi, kuid kõik olid siiski rahul. Sest selle demonstratsiooni toimumine andis igal juhul lootust, et ka kõige suuremad sullerid vastutavatel kohtadel hakkavad ehk mõtlema. Ja pisut see nõnda ju oligi.

Nõnda võiks Tartu Ülikooli põhiliseks teeneks 1987. a. kevadsemestril lugeda tõika, et katkestamata hetkekski teaduslikku uurimistööd, tõestati iseendale ja ka (esialgu) kahtlejatele, et rahvas on siiski omaette jõud, kes peab olema võimu allikaks.

TOOMAS KIHO

Iga mõiste tuleb määratleda parajas mahus, liig kitsana või laiana muutuks ta tarbetuks, kaotaks oma põhifunktsiooni - olla klassifitseerimisaluseks. Sestap omab mingi nähtuse või eseme tunnistamine muinsuseks mõtet vaid mitte-muinsuste olemasolul. Mõistes termini 'muinsus' all mistahes ainelist või vaimset kultuuripärandit, on muinsuskaitse seega kultuuri ja selle järjekestvuse kaitse, mis paraku saab olla sisukas vaid siis, kui eksisteerib muinsusi ähvardav oht või on selliste ohtude tekkimisvõimalus reaalne. Viimaseil ajul loodud omaalgatuslike muinsuskaitseliste rühmituste erakordne rohkus Eestimaal viitab niisiis nimetatud ohtude olemasolule ning koguni nende tugevnemisele. Samas seondub Eesti Muinsuskaitse Seltsi (EMS) sünd just 1987. aasta lõpus kahtlemata uute ühiskondlike vabadusastmetega, mis kujunenud olukorrale adekvaatset reageeringut võimaldavad.

Loomulik on meie ainsa emakeelse ülikooli osalus rahva ajaloolist mälu ja sellele vastavat kultuurikeskkonda väärtustavas liikumises: muinsus-, seega ka kultuurivaenulike spetsialistide diplomeerimist tuleb pidada lubamatuks, see ei ole *alma materi* siht. Ometi näib muinsuskaitse aluste ja kultuuriteaduslikkuse radikaalne arendamine ülikooli seinte vahel hädavajlik, sellele osutab kasvõi TRÜ ajaloolise aula keelamine EMS-i asutavale kogule

28. novembril 1987. aastal, mistõttu ajalooline sündmus - EMS-i asutamine - lükkus kahe nädala ja kahesaja kilomeetri kaugusele, kahjustades nii nimetatud saali, terve ülikooli kui ka kogu Tartu vaimu.

Nii loodigi 23. septembril 1987. aastal Tartu Riikliku Ülikooli juurde Akadeemiline Muinsuskaitse Selts (AMS), mis ühendab aktiivsest muinsuskaitsest huvitatud akadeemilise pere liikmeid: üliõpilasi, õppejõudusid ja vilistlasi. Elustades Tartu Ülikooli juures varem tegutsenud akadeemiliste seltside traditsiooni, on AMS seega *eo ipso* muinsuskaitseline väärtus. EMS-i algüksuste hulgas on AMS oma 240 liikmega ülekaalukalt suurim, selle eesotsas on paarikümneliikmeline volikogu, praktilist tööd organiseeriv juhatus ning president, kelleks algusest peale on prof. S. Vahtre. Muinsuskaitseliikumise seisukohalt on kvantiteedist veelgi tähtsam AMS-i nö. akadeemiline kvaliteet, esmajoones teaduslik potentsiaal, mis võimaldab muinsuskaitse teoreetiliste aluste väljatöötamist, samuti mitmete teadusharude (keemia, arheoloogia, infotöötlus jt.) integreerimist muinsuskaitse eesmärkidel (restaureerimis- ja konserveerimistööd, andmepankade loomine jne.). Ka pedagoogilises mõttes on üliõpilaste kultuuriteadvuse arendamine tänuväärne ülesanne (üldharivad loengusarjad ajaloost, kõnekoosolekud jne.): peale ülikooli lõpetamist viivad noored eriteadlased omandatud muinsuskaitseteadliku mõtteviisi laiali üle kogu maa, oma töö- ja kodukohtadesse, aidates kaasa ajaloo- ja kultuurimälestiste hoidmisele-säilitamisele. Kaudsed järelmõjud jõuavad aga hiljem pealekasvava põlvkonnaga ülikooli tagasi.

AMS-i mõju ulatub niisiis kaugele väljapoole ülikooli ja Tartu linna, seltsi praktiline tegevus, mis rohkearvulist ja elujõulist liikmeskonda (enamuses üliõpilased elu parimais aastais) silmas pidades võib üsna tõhus olla, sünnib aga ikkagi kohapealsetel muinsuskaitseobjektidel ülikoolis ja Tartu linnas. Muinsuskaitsealast tööd on siin tehtud või tegemata jäetud ka varem, meenutagem TRÜ 350. juubeli aegset Vana-Jaani kalmistu korrastust, hilisemaid töid Uue-Jaani surnuaial, ülikooli abi arheoloogilistel päästekaevamistel Tartus, kasvõi TRÜ ajaloo muuseumi kolimist Toomele, samas aga ülikooli rajaja Gustav II Adolfi mälestussamba puudumist, Eesti Üliõpilaste Seltsi maja ebaotstarbekat kasutamist jne. Kuid kord saavutatu kipub

hooleta rohtuma. Palju on teha ajaloolise traditsiooni korjamisel, ülikooli ja Tartu linnaga seotud inimeste mälestuste kogumisel, ühtlasi nende mälestuse jäädvustamisel.

Esindades akadeemilist (TRÜ) ja muinsuskaitselist (EMS) mõtteviisi, on Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi eesmärk niisiis sünteesuda nimetatud suundade vastasmõjuks, akademiseerida muinsuskaitset ja seda samal ajal ülikoolis propageerida, kokkuvõttes aidata siinmail kaasa teaduse, hariduse ja kultuuri ajaloolisele järjekestvusele muinsuste säilitamise läbi.

TIINA KAALEP
Üheotsapilet Voroneži

See oli 1987. aasta suvel, kui TRÜ klassikalise muinasteaduse muuseumi (KMM) töötajad läbisõidul Voroneži oblasti kujutava kunsti muuseumi sisse astusid ning ekspositsioonis oma muuseumi endisi kogusid nägid. Seoses ülikooli muuseumi läheneva juubeliga 1988. aasta sügisel tehti tookord juttu ka näitusest nende kogude põhjal, millesse aga Voroneži muuseumi direktor Vladimir Ustinov suhtus enam kui jahedalt.

Kuidas siis sattusid kõik meie muuseumi originaalid Voroneži?

1915. aastal tõusis rinde lähenedes esmakordselt päevakorda Tartu, toona Jurjevi ülikooli evakueerimine mõnda kaugemasse Venemaa linna. Esimene soovitus evakueeruda tuli ülikoolile juunis 1915. Koha küsimust ei olnud lihtne lahendada - valida oli paljude pakkumiste vahel. Juba 1907 oli mitmele Venemaa linnale antud lootust asutada enesele kõrgkool, ometigi ei olnud selleks piisavalt materiaalseid võimalusi. Oli koostatud nimekiri neist, kes võiksid kõrgkooli rajada esmajärjekorras - seal olid Smolensk, Voronež, Nižni-Novgorod, Saraatov ja Vologda. Just seetõttu olidki need linnad eriti aktiivsed haarama enesele Baltikumist evakueeritavaid kõrgkoole, mis aja jooksul olid end suurepäraselt sisse seadnud. Nõnda siis saatis Jurjevi ülikooli toonane rektor Pustoroslev järelepärimised Nižni-Novgorodi, Jaroslavli, Jekaterinburgi ja Doni-äärsesse Rostovisse palvega ülikool ära majutada.

Esimene vastus tuli Nižni-Novgorodist ning juba 22. septembril 1915 jõuti niikaugele, et 13 vagunitäit vara läks teele. Asjad olid pakitud 756 kasti ja neis olid teadusliku raamatukogu käsikirjad, esmatrükid, gravüürid, pildid, 2 Puškini surimaski, De la Gardie arhiiv, kõik KMM originaalkunstiteosed (mündid, pronks- ja marmortööd, antiikvaasid, maalid, egiptuse kollektsioon), lisaks kliinikute ja astronoomia observatooriumi sisustus jms. Peale esimese ešeloni minekut evakueerumine Nižni-Novgorodi katkes, kuna Jurjevile reserveeritud hooned oli vahepeal hõivanud Riia Polütehniline Instituut. Hiljem evakueeriti siiski veel kaks rongitäit vara Permi (veebruaris ja märtsis 1916 2851 kasti) ja alles juulis ning augustis 1918, kui sakslased olid juba Tartus, evakueeriti ülikool lõplikult, sedapuhku juba Voroneži. Sinna toodi kokku ka varem evakueeritud Nižni-Novgorodis ning Permis hoitavad varad.

Kuni 1933. aastani kuulusid KMM-i varad Voroneži ülikoolile, siis moodustati Jurjevi kogude ning kohaliku koduloomuuuseumi baasil uus muuseum, mille praeguseks nimeks on Voroneži oblasti kujutava kunsti muuseum.

Arusaamatu on asja juriidiline külg - kuidas saadi need varad tolles muuseumis arvele võtta. Arusaamatu on ka see, miks Tartu rahulepingu põhjal kunstivarasid ei tagastatud, ehkki lepingus on sellekohane punkt sees. Peale Tartu rahulepingu sõlmimist töötas spetsiaalne segakomisjon, kes pidi hoolitsema kunstivarade ja muu ülikooli vara tagasi toomise eest. Ometi ei jõudnud KMM-i varadest Tartusse midagi tagasi.

Praegusel hetkel on Voronežis ligikaudu 6000 Tartust viidud kunstiteost, nende hulgas ca 2000 gravüüri, 3500 münti, 77 maali, mis moodustavad ühtekokku suurepärase Lääne-Euroopa maali kollektsiooni, egiptuse kollektsioon, pärandatud Tartu ülikoolile Otto Friedrich von Richteri poolt - kokku 126 eset (nende hulgas 2 sarkofaagi, mitmesugust keraamikat, Püramidion, väikesed kujud, tarbeesemed, jumalakujud). Seal on ka antiikkollektsioon, mille hulgas 10 marmor- ja 13 pronkseset, 229 antiikvaasi, terrakota- ja klaasitööd.

18. jaanuaril 1988 saatis Tartu Riiklik Ülikool Eesti NSV Ministrite nõukogule palve osutada abi nende kollektsioonide tagasisaamiseks. Samasisuline asjaajamine on algatatud ka läbi kultuurifondi - 4. veebruaril esines Juhan Kahk Moskvas vastavasisulise palvega, mida lubati ka toetada.

2.-6. veebruarini 1988 sai teoks ka sõit Voroneži. Kirjanike Liidu poolt oli kaasas Sergei Stadnikov, KMM-i poolt peavarahoidja Anu Laansalu ning allakirjutanu. Sõidu eesmärgiks oli näha kollektsiooni praegust seisukorda, vestelda muuseumitöötajatega ja hankida täpset informatsiooni meie esemete arvu ning inventarinumbrite kohta.

Tartu varad on hetkel Voronežis eksponeeritud väga tagasihoidlikult: suurepärasest egiptuse kollektsioonist on väljas umbes kümnendik, vähe on välja pandud antiiki. Maalide puhul torkas silma suur ind neid restaureerida, milline vajadus on ilmselt tingitud pikaajalistest halbadest hoiutingimustest - mitme maali seisukord on korraga ootamatult halvenenud.

Mõnevõrra küsitav on restaureeritud maalide puhul värvitooni intensiivsus, mis vähemalt ühel juhul pani arvama, et tegu on ilmse ebaõnnestumisega. Mitmetele suureformaadilistele maalidele on tellitud uued raamid - punasest puust, väga laiad, rikkalike nikerdustega. Praegu oli neid võimalik näha viie maali ümber ning tuleb tunnistada, et me ei pidanud neid sobivaks.

Meie sinnasõitu suhtuti muuseumis mitmeti. Tegelikult on ka see mõne aasta eest üles kerkinud kollektsiooni tagasiandmise probleem, millise küsimuse tõstatas peavarahoidja Vladimir Dobromirov, kes on sama meelt ka praegu. Tema seisukohale vastandub järsult kogu muuseumi ülejäänud teadus- ja administratiivtöötajate arvamus: ükskõik, millise Nõukogude Liidu paigas varad on, kõik kuulub ju kõigile, Voronežis kantakse varade eest hoolt ning nad on seal hästi hoitud. Hea hoolduse kohta me paraku kinnitust ei leidnud. Põhjus oli lihtne: meid lihtsalt ei lastud fondi, ehkki saabumise päeval sinnaminekust sõnaselgelt juttu oli ja selleks aegki määratud. Järgmise päeva hommikuks oli fondides aga alanud remont ning külalisi sinna lubada oli võimatu.

Siiani puudusid meil täiesti maalikollektsiooni nimekirjad koos inventarinumbritega. Need me saime. Nõnda et asjatuks ei saa seda käiku pidada.

Kokkuvõtteks. Praegu ootame meie vabariigi valitsuse seisukohta ja sellele vastavaid tegusid. On kurb, et ülikooli taotlus valitsusele läks teele ilma lisadeta, nii ei saa otsustajad teada, millest jutt. Jääb vaid loota.

EERIK KROSS
Mõni sõna meie üliõpilasorganisatsioonidest

Tartu ülikooli eestikeelsuse ainuvõimalikkust ei vaidlusta meie päevil just paljud. Kui ka leidub neid, kes seda siiski ebaotstarbekaks või perifeerseks snobismiks peavad, milles ei oleks ju midagi üllatavat, ei tõuse praegu olemise või mitteolemise küsimus vähemalt avalikult ja otseselt üldse päevakorda. Eestikeelne kõrgharidus lihtsalt on ja *status quo'd* ei näi miski kõigutavat.

Võib-olla just selle *status quo* muutumise või muutmisplaanide hirmust ei eksponeerita eriti ka kõnealuse nähtuse harukordsust. Kuigi ma ei poolda halinat meie rahva vähesuse ning millestki suurest ja võimsast murdosakese moodustamise teemadel, vääriks nimetatud harukordsus siiski enam teadvustamist. Ei ole palju alla miljoni rahvaid, kes võiksid kiidelda või õigemini loomulikult arvestada omakeelse haritlaskonnaga mingilgi maailma tasemel. Läbi sellise prisma, eriti kui pidada meeles Taaveti ja Koljati lugu, ei tundugi meie vähesus nii kõikemäärav.

Emakeelne kõrgharidus on selline väärtus, mille rolli ei saa ühegi arenemistahtelise rahva juures alla hinnata. Meie puhul mängib siin veel kaasa võlu, et tema vilju võrreldes teiste varadega meilt tunduvalt keerulisem ära võtta. Kuni püsib neid vilju kasvatav jõud, võime vist enam-vähem julged olla ka iseenese püsimises. Just seepärast tuleb olla ja ollaksegi eriti tundlik kõikide aadrilaskmiste suhtes selles valdkonnas. On vana kogemus, et rahvaste hääbumine saab sageli alguse omakeelse teaduse ning hariduse ahendamisest ja nende võimaluste kitsenemisest. Sel pinnal paneb mõtlema praegune dissertatsioonide kaitsmise süsteem, mille tõttu leidub juba küllalt kraaditaotlejaid, kes oma töid emakeeles isegi ei kirjuta, rääkimata avaldamisest. Võib-olla ei ole see otseselt eestikeelse teaduse hääbumise eeltunnistaja, kuid tugevdavalt selline, kahjuks süvenev tendents rahvuslikule vaimuelule küll ei mõju. Eriti kannatavad sellise ebaloomulikkuse all just rahvusteadused.

Tartu Ülikoolis pakutav emakeelne ja, nagu eelpool näidata püütud, meile väga oluline kõrgharidus, mis praegu tundub ehk loomulikumana, kui ta seda tegelikkuses on, ei ole teatavasti eriti

ammune nähtus. Ülikool anti saksa okupatsioonivõimude poolt eestlastele üle 1.detsembril 1918. Ülevõtmiskomisjoni juhtis Peeter Põld ja tema suunamisel asus see kohe ka avamist ette valmistama. Eestikeelne Tartu Ülikool alustas tööd 1. detsembril 1919.

Siinkohal ei ole mõeldav käsitleda kõiki inimesi, tegureid ja asjaolusid, mille tõttu selline ülikool võimalikuks sai ja arenema hakkas. See ei ole ka praeguse kirjutise eesmärgiks. On teada, et eesti keele eluõiguse probleemid kerkisid üles juba õige varakult ning eestikeelse ülikooli eellood ulatuvad kaudselt vähemasti möödunud sajandi esimesse poolde. Selle taga, et Jaan Tõnisson saaks 1919. aastal Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli avatuks kuulutada, oli mitmete üliõpilaspõlvkondade otsingute, kõhkluste ja püüdmiste lugu. Selle aluseks, et ülikool võis sealtpeale kujuneda ning lõpuks osutudagi küllalt elujõuliseks toitma tervet kultuuri, on kümnete ja sadade tegutsemisvõimeliste ja -tahteliste õppejõudude ning tudengite töö.

Suuresti toimus see areng eesti üliõpilasorganisatsioonide kaudu ja sees. Sõjajärgses Eestis ilmunud käsitlustes on nende rollist meie kõrgharidus- ja üldse kultuuriloos enamasti tagasihoidlike viidetega mööda hiilitud või seda rolli koguni eiratud. Sellise hoiaku on tinginud osalt ühe üliõpilasorganisatsiooni tegeliku mõju suhteline määramatus, organisatsiooni kui iseseisva kultuuriteguri taandumine selle väljapaistvate liikmete tegevuse varju, teisalt muidugi pimesiklik-poliitilised kõhklused ja kompleksid.

Põrmugi taotlemata selle lünga täitmist, püüan järgnevalt eeskätt E.Y.S. "Veljesto" näite varal tõmmata mõningaid piirjooni üliõpilasorganisatsiooni kui võimaliku stimulaatori, liikmete tegevust suunava teguri, kasvatava ja üldist õhustikku määrava nähtuse tegevusele.

Esimene üliõpilasorganisatsioon Tartus, kui mitte arvestada rootsiaegseid maakondlikul printsiibil tekkinud koondisi, oli 1808. a. asutatud baltisaksa korporatsioon "Curonia". Juba aastail 1812-16 tegutses aga esimene eestlusega seostuv üliõpilasrühmitus Robert Heinrich Ploschkuse eestvedamisel, kes ise hüüdis küll veel saksa keeles:

Ich bin ein Este.
Ha, deutsche Bosheit, höhne nur.

Tõsisemalt hakkasid eestlastest üliõpilaste koondumistaotlused ilmnema 1870. aastate alguses. Ärkamisaja hoovustest, mitte enam lihtsalt kõrgromantilisest aatlemisest, kasvaski välja esimene ja edaspidigi suurimaks jäänud organisatsioon - Eesti Üliõpilaste Selts. Selle seltsi kanda jäi tegelikult peaaegu tsaariaja lõpuni suurem osa rahvuskultuurilistest üritustest ja eesti haritlaskonna kujundamisest ülikoolis. Alles sajandivahetuse ja eriti 1905.a. revolutsiooni toodud värskemad meeleolud võimaldasid veel seitsme eesti üliõpilasorganisatsiooni asutamise. Sinnamaani oli aga EÜS see jõud, mis trotsides baltisaksa korporatsioonide ja üha süveneva venestuspoliitika vastuseisu, säilitas ja laiendas pinda, kuhu võisid tekkida uued ja juba spetsiifilisemate taotlustega organisatsioonid. Tartu esimese eesti korporatsiooni "Fraternitas Estica" loomisega 1907.a. sai alguse kohalikust rahvusest üliõpilaste nö traditsiooniline jaotus: seltside liikmed, korporandid ja organiseerimatud ehk metsikud. Selline jaotus püsis ka Eesti Vabariigi aegses ülikoolis, kus üliõpilasorganisatsioonide tegevus saavutas kõige laiema ja mitmekesisema ulatuse. Kuivõrd organiseerimatud üliõpilased ei saanud tahes või tahtmata (juba kasvõi oma hajutatuse tõttu) anda ülikooli kultuuripildis sellist tooni kui organiseeritud, sai üliõpilaselu üheks põhiliiniks kahe erineva organiseerumistüübi - seltsi ja korporatsiooni - omavaheline suhtlemine ning konkureerimine üliõpilaskonna ilmestamisel ja kaasahaaramisel. Juba 1915.a. oli moodustatud "Eesti Korporatsiooni Liit" ("Vironia", "Fr. Estica", "Sakala", "Ugala", "Rotalia", 1928. aastast "Revelia"). Seltsidest jäi, nagu öeldud, kesksemaks EÜS. Enne 1919. aastat lisandusid talle "Ühendus" ja poolillegaalselt Eesti Naisüliõpilaste Selts. EÜS oli algul hõlmanud kõiki organiseeritud eesti üliõpilasi ja saanud seltsiks vaid seetõttu, et baltisaksa "Chargierten Convent" teda korporatsioonina ei kinnitanud. Seltsis olid korporantlikud meeleolud suhteliselt tooniandvad ning alguses tunti end ilmselt alaväärsenagi, et eestlasi ei peetud korporatsioonivääriliseteks. Olude paranemisel leidsid konservatiivsed püüdlused väljenduse EÜS-ist lahkulöömises ja eesti korporatsioonide moodustamises. Esimese maailmasõja ja revolutsioonide ajaks oli eesti üliõpilaskond seega hargnemas kolmes suunas:

vasakul radikaalselt vabameelne, esimese segaseltsina ilma teinud "Ühendus", paremal konservatiivsemad, rahvusliku põhitooniga, kuid baltisaksa malli korporatsioonid ning keskel mõlemate endine tüviorganisatsioon EÜS, värvidega ja mitmete korporantlike joontega selts. Juba siis hakkas vormuma EÜS-i vana, soliidse ja auväärse organisatsiooni maine. Tema kandis idealistlikult edasi rahvusliku kultuuri arendamise nõudeid, tema mõju hakkas ulatuma ajakirjandusse, karskus- ja muude seltside ellu ja poliitikasse. Kui püüda eri organisatsioonid suhestada poliitiliste maailmavaadete järgi, siis vastab "Ühendus" enam-vähem sotside (sinna kuulusid näiteks A. Rei ja M. Martna) ja EÜS Eduerakonna liberaalsemale suunale (J. Tõnisson). Kui sellisele jaotusele püüda allutada ka korporatsioonid, mis oleks mõneti vägivaldne seoses nende vähese huviga ülikoolivälise poliitilise elu vastu, paigutuks enamik neist vist Eduerakonna parempoolsesse tiiba. Siiski leidus siin küllalt pinda ka hilisemale vapsi-meelsusele. Kuid ka korporatsioonidest on tulnud palju tuntud poliitika- ja kultuuritegelasi.

Seega oli eesti üliõpilaskond omandanud juba 1917. aasta revolutsioonide eelseks ajaks mitmepalgelise ja omapärase ilme. Üldjoontes võiks tema arengus näha kaht vastandlikku, kuid teineteist stimuleerivat suunda. Ühelt poolt vallandas uute organisatsioonide tekkimine EÜS-i kõrvale küllalt mõjusa aktiivsuselaine erinevate püüdluste ja taotluste väljendamisel ja iseseisvumisel. Seltside ja korporatsioonide vahelised ning nende sisesed konfliktid ja erimeelsused valmistasid ette ja põhjustasid üha uute organisatsioonide teket ("Sakala", "Liivika", "Ugala" juba enne iseseisvusaega). Eesti üliõpilaskonna jätkuva liigendumise kiuste ja tõttu tugevnesid aga ka ühinemis- või koondumistendentsid juba kõrgemal tasemel. Eriti EÜS- i poolt püüti luua mingit Tartu ja ka Peterburi ning Riia eesti üliõpilasühendusi koondavat keskorganit. See tegevus piirdus küll enamasti koostöökatsetega üksikute seltside ja korporatsioonide vahel. Vormiliselt lõppesid mitmed ühinemisplaanid 1914.a. sügiseks üleüldise konfliktiga, mida iseloomustati kui *bellum omnium contra omnes*. Näiliselt lootusetus olukorras oli eesti üliõpilaskond seoses "Üliõpilaste Lehe" asutamise ja väljaandmisprobleemidega siiski esimest korda tõsisemalt koondunud. 19. augustil 1913.a. toimus Tartus EÜS-i majas "Üliõpilaste Lehe" asjus

koosolek, kus olid esindatud kõik eesti üliõpilasorganisatsioonid (ka Riiast, Peterburist ja Moskvast). Tartus puudus ainult "Fraternitas Estica", kes liitus teistega 1915. aastal. Koostööks moodustati Üliõpilaste Lehe Asemike Kogu, milles organisatsioonid said hääli proportsionaalselt liikmete arvuga (üks hääl 50 liikme kohta). Selles võiks näha juba iseseisvusaegse üliõpilaskonna Edustuse eelkäijat, liiatigi et siingi tekkisid nö fraktsioonid vastavalt organisatsioonide kolmele põhisuunale.

Seega olid tudengite organiseerumisviisid ja nende põhiprobleemid suurelt osalt välja kujunenud juba enne eesti ülikooli avamist. Samas ootasid eesti üliõpilaskonda 1919. aastal hoopis uued olud ja vajadused tegevuse jätkamiseks.

Eestikeelse ja -meelse ülikooli töölehakkamine Tartus muutis põhjalikult eestlastest üliõpilaste positsioone ja taotlusi. Kiiresti hakkas suurenema tudengite arv - lihtsalt oma ülikooli tõttu, rinnetelt, opteerunult jm. saabus rohkesti uusi ülikooli pürgijaid. Tartusse kolisid üle ka seni Peterburis ja Riias töötanud organisatsioonid. Uus Tartu Ülikool, mis võttis nüüd suuna rahvusteadus- ja eestikesksele tegevusele, oli aga eelnevast hoopis erinev nähtus. Paljud ülesanded, millega seni olid tegelnud just peamiselt eesti üliõpilasorganisatsioonid, läksid nüüd loomupäraselt üle riigi ja ülikooli pädevusse. Rahvuslikud teadusharud, eestluse pürgimused ja propaganda, mitmesugune kultuurialane tegevus - kõige selle jaoks moodustati nüüd hoogsalt akadeemilisi seltse ja ühinguid, sellega tegeles kogu uus ühiskond. Samuti osutus järsku täidetuks enamiku üliõpilasühenduste nö poliitiline programm. Oli saavutatud rahvuslik iseseisvus, enam või vähem demokraatlik riigikord ning kõik õigused nende organisatsioonide tegevuseks. Tuli leida uued ja ümber korraldada vanad sihid ja eesmärgid.

Selline õhustik oli mitmete uute organisatsioonide sünniks äärmiselt sobiv. 1923. aastaks oli korporatsioone juba 23, seltse 20, Skandinaavia ja Soome eeskujudel tekkinud maakondlikke kogusid 8, akadeemilisi ühinguid 17 ja organisatsioonide liite 4. Tuleb lisada, et erinevalt baltisaksa *burschenstaat'i* aegadest andis uus ülikool vabad arenguvõimalused kõikide teiste rahvaste üliõpilasühinguile. Nõnda tegutses Tartus eri aegadel 1919-1940 vähemalt 7 saksa, 5 vene, 3 juudi, 2 poola, 1 läti ja 1 soome organisatsioon.

Otsimiste, käärimiste ja vabanemisvaimsuste tingimustes astus ellu ka E.Y.S. "Veljesto" nimeline üliõpilasrühmitus. Nagu oli juhtunud mitmeid kordi varemgi, sai uue seltsi emaorganisatsiooniks EÜS. Viimane oli sõjajärgses muutunud olustikus sattunud mõneti keerulisemasse seisundisse kui teised üliõpilasühendused. Ühelt poolt olid EÜS-i moraalsed ja füüsilised kaotused (13 langenut) sõjas olnud teistega võrreldes tunduvalt suuremad. Teisalt läksid ühiskonna laiematele üksustele, riigile ja ülikoolile just EÜS-i senised funktsioonid kõige täielikumalt üle. Aeg, kus EÜS saa oluliselt toetama hakata demokraatlikku valitsusopositsiooni, oli veel ees ja 1920. aastate alguses valitses seltsis teatav programmitus või isegi kriis. Paljude just kaevikust tulnud meeste seltskonnas kasutati ülemääraselt seltsis alati kehtinud alkoholipruukimisluba ning üldse valdas siseelu kibestunud atmosfäär. Tuleb veel arvestada, et suur osa kultuuritahtelisemast liikmeskonnast oli tol perioodil enam seotud mitmete riiklike ja ülikoolivälistе ülesannetega ning jäi seetõttu seltsi siseelust mõneks ajaks kõrvale.

Ka EÜS-i muidu igati uhkelt peetud 50. juubel 1920. aasta kevadel ei möödunud päris ilma ebameeldivusteta. Osa nooremaid liikmeid ei olnud rahul just siis intensiivistunud korporantlike joonte süvenemisega seltsis. Kuigi värvid ja rebasedrill kuulusid asutamisest peale EÜS-i juurde ja kõik sinna astunud pidid seda loomulikult juba enne teadma, tekitasid taolised nähtused vastvabanenud nooruses tuska ja tõrkumist. Kui väita, et "korporantlik" tähendab mingis plaanis väliseid ja "seltslik" sisulisi taotlusi, võib igatahes näha, et kõnealusel ajal domineeris küllalt märgatavas EÜS-i osas esimene suundumus. Ja just teise suundumuse poole pürgides otsustas kümmekond tudengit 1920. aasta sügisel peale mõningaid kõhklusi seltsist lahku lüüa ning, nagu aegade jooksul sageli juhtunud, luua taas kord noore, parema ja põhimõttekindlama ühenduse.

2. oktoobril 1920 saatsid asutajad uue seltsi, "Eesti Yliõpilaste Yhingu" põhikirja ülikooli valitsusele kinnitamiseks. Seal leiti, et taoline nimi võib suure sarnasuse tõttu EÜS-iga segadust tekitada ja jäeti põhikiri esialgu kinnitamata. Järgnes elav nimearutelu, kus kihas juba seltsi tegevust edaspidi saatnud irooniline huumor ja Albert Kivikas pakkus uueks nimeks näiteks "Punane Porgand". Siiski jäädi põhitoonis, nagu üldiselt

edaspidigi, truuks rahvusliku aatekindluse vaimule ning August Annisti ettepanekul kinnitati seltsi nimeks "Veljesto". Vastavalt hakati seltsi liikmeid kutsuma veljedeks ja tarvitusele tuli võtta ka sõtse tiitel. Nimelt oli uus selts mõeldud tingimata segaseltsina. Uues ülikoolis olid naisüliõpilased saanud esimest korda meesüliõpilastega võrdsed õigused, peale "Ühenduse" ja EÜS-i olid aga kõik üliõpilasorganisatsioonid seni meeste päralt.

Tagantjärele on tehtud õelaid märkusi, nagu oleks nimelt segaseltsi asutamise taotlus olnud noortele meestele põhiliseks "Veljesto" asutamise tõukeks. Tegelikult on arusaadav, et üleüldiselt vaba ja vaimse ühenduse nõudlejad nägid ka naiste kaasatõmbamises omaette demokraatlikku põhimõtet.

Ametlikult kinnitati Eesti Üliõpilaste Selts "Veljesto" Tartu ülikooli juures 13. oktoobril 1920. Kuna arupidamisi ja plaane seltsi asutamiseks oli aga peetud juba sama aasta kevadtalvel, määrati aastapäevaks hoopis varasem kuupäev. Nagu kirjutab Julius Mägiste, "teab "V" kroonika rääkida kolme asutajaliikme (A. Oras, N. Roosa, O. Loorits) käelöömisest "Vanemuise" teatris veebruaris 1920 ja seda müütilist Kreutzwald-Faehlmann-Nocksi "Viru vannet" meenutavat käelööki ongi hiljem seltsis peetud otsustavaks algatuseks". On väga tõenäoline, et see "müütiline käelöök" ka tegelikult toimus ja päris kindel on asutajate muretsemine eesti haritlaskonna tuleviku pärast ka enne seltsi ametlikku kinnitamist. Igatahes ei ole "Veljesto" sünnipäevaks määratud 24. veebruar sugugi põhjendamatum EÜS-i peaaegu kokkuleppelisest sünnidaatumist.

Ametlikke asutajaliikmeid oli 22. Peale 12 endise EÜS-lase veel 2 korporatsioon "Sakala" eks-rebast ja Tartu kommertskooli ning Viljandi gümnaasiumi lõpetanuid. Enamik seltskonnast tundis üksteist juba koolipõlvest. Mitmed olid koos tegutsenud Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu juhtimisel. Nii et "Veljesto" nimest õhkuv vendlusprintsiip kehtis igati ka tegelikkuses.

Uus selts määras oma põhimõtted, lähtudes kriitikast EÜS-i ning veel enam korporatsioonide tegevuse suhtes. Segaselts "Veljesto" pidi olema karske, ilma aukohtu, värvide, "rebase" ja "vanamehe" seisuseta ning igasuguse buršilikkuseta. Selle asemel seati eesmärgiks kõrgetasemelise rahvusliku haritlaskonna ja demokraatliku maailmavaatega vaba isiksuse kasvatamine. Välisorientatsioonilt pidi "Veljesto" olema eeskätt hõimuharrastuslik, mis leidiski hiljem väljenduse

tihedates ja soojades suhetes soome üliõpilastega. Kohe alguses välja kuulutatud põhimõtted muutsid ja jätsid "Veljesto" kuni üliõpilasorganisatsioonide kaotamiseni ilmselt kõige vaimsemaks omalaadseks ühenduseks. Asutajate hulgas olid kultuuri kõrgkihti jõudnud nimed: August Annist, Albert Kivikas, Alfred Koort, Harri Moora, Julius Mägiste, Oskar Loorits, Ants Oras. Selts sai rohkete teaduslike arutluste ja ettekannete, ühise eestilis-maailmakultuurilise pürgimuse keskuseks.

Tahtmata järgnevalt laskuda "Veljesto" tegevuse faktoloogilistesse ja arvulistesse üksikasjadesse, püüaksin määratleda tema osa Eesti Vabariigi aegses Tartu Ülikoolis. Nentisime juba seltsi ehk keskmisest kõrgemat vaimset potentsiaali tema tegutsemise alguses. Sellisena säilis oma kuni "Veljesto" eksisteerimise lõpuni, sest põhimõtetena avalikult välja kuulutatud vaimsed taotlused tõmbasid ligi just võimekaid üliõpilasi. Kui algusajal osales "Veljestos" märgataval hulgal ka reaalala tudengeid, siis paljude mitte-humanitaarlaste lahkumine seltsist 1920. aastate keskel määras edaspidiseks põhilise rõhuasetuse filoloogilisele ning ühiskonnateduslikule tegevusele. "Veljesto" jäi üheks eesti humanitaarkultuuri olulisemaks taimelavaks.

Esimesi saavutusi ja uusi eesmärke võttis kokku juba 1923. aastal seltsi toimetatuna ilmunud artiklikogumik "Mõtteid valmivast intelligentsist". Siin esinesid ühiselt mitmed eesti kultuuri hilisemad tähed ja küllap oli paljuski just nende ühistunne jõuks, mis innustas aktiivsemale tegevusele. "Veljesto", kes tahtis olla rahvusliku intelligentsikaadri kasvataja, suutis seda vähemal või suuremal määral tõepoolest. Juba nimetatud koguteose ilmumise puhul hindas hiljem "Veljesto" vilistlaskokku astunud soomlasest arheoloogiaprofessor A.M. Tallgren seltsi väga kõrgelt: "Õnnelik on Eesti, kui tema tulevik antakse sellise noorsoo kätte. See rahvas saab inimkonnale palju andma. Tal on kultuurirahva temperamenti. Ta ei tee propagandat ega ole suurežestiline. Aga ta ei rahuldu ka laenamisega, ta mõtleb iseseisvaid mõtteid. Ja siis pole hirmu, et see kultuur oleks ainult eesti keelde tõlgitud. Noored loovad hea alusmüüri. Nüüd sünnib eesti kultuurivorm, mille intelligents vahest ehk juba praeguse inimpõlve jooksul loob sellist, mida mainitakse kõigi suurte kultuuriväärtuste kõrval ... Vaba Eesti tähendab kahtlemata inimkonna rikastumist."

Taoline kiidukõne on muidugi mõjustatud 1920. aastate tegutsemisvaimustusest. Kaugeltki nii palju, kui tookord loodeti, ei suudetud korda saata. Kuid selles, millega on hakkama saadud, ei ole "Veljesto" osa sugugi väike. Väga raske on leida mõnd meie humanitaarkultuuri valdkonda, mis poleks kuidagi seotud selle seltsiga. Iseküsimus on, kuivõrd üks üliõpilasorganisatsioon võib üleüldse mõjutada ja suunata oma liikmete tegevust ning saavutusi. "Veljesto" nö otseseks väljundiks on nimetatud koguteosele lisaks veel samalaadsed "Kultuuri ja teaduse teilt" (1932) ning "Võim ja vaim" (1940), kolm "Üliõpilaslehe" erinumbrit (1925, 1930, 1935) ning osaliselt "Dynamis I" (1929). Ka selle väljaannete hulgaga on ta liikmete nappi arvu silmas pidades üliõpilasorganisatsioonide seas esimene. Kuid sellest loomulikult ei piisa rääkimaks tõsiselt eesti kultuuri arendamisest.

Et kindlamalt öelda, milline oli "Veljesto" osa tema liikmete arengus ja saavutustes, oleks vaja vastavat ajaloolis-psühholoogilist uurimust. Siinkohal võib teha vaid oletusi, milles meid teataval määral aitab seltsi enese suunavõtt vaimsusele. Nimelt ühendas "Veljesto" tudengeid ja hiljem ka vilistlasi teistel alustel ja teistviisi kui enamik üliõpilasorganisatsioone. Kui üldiselt nõuti iga üliõpilasühenduse liikmete oma organisatsiooni huvide, taotluste ja pürgimuste järgimist ning teenimist, siis tavaliselt tähendas see tegelikult organisatsiooni siseelule kaasaaitamist, oma organisatsioonile tunnustuse toomist. "Veljesto" puhul muutis üldise hariduse ja rahvuskultuuri arendamise printsiip kogu sellealase tegevuse ka laiemas ja seltsivälises sfääris tegelikult "veljestoliseks". Kui muudes organisatsioonides peeti oluliseks liikmete teadus- ning kultuurialaseid saavutusi valmis kujul, siis "Veljestot" huvitas nende tulemuste saavutamise protsess, tegevus tulemuse suunas, ja alles seejärel tulemused ise, mida enamasti võeti asjade loomuliku käiguna. On iseloomulik, et paljud veljestolased kaitsesid oma doktoritöid kahe- ja kolmekümnendates eluaastates ja proportsionaalselt erakordselt suur hulk seltsi inimesi töötas ja töötab osalt muide tänini (prof. Paul Ariste, prof. Eduard Laugaste, kuni kõige viimase ajani prof. Ilmar Rebane, prof. Voldemar Vaga) ülikooli õppejõududena. "Veljesto" kõigi aegade umbes 280-st liikmest on ennast mingil

viisil trükis avaldanud sadakond ning ebatäpsete arvestuste järgi peaks veljestolastest teadusdoktoreid olema umbes 40 (seega circa 15% ?).

Lisaks on "Veljestoga" tihedalt seotud "arbujate" kirjandusrühmitus ning tuntumatest kirjanikest kuulusid seltsi liikmeskonda V.Adams, A.Sang, B.Kangro, A.Kivikas, K.Merilaas, M.Raud, K.Ristikivi, H.Talvik, F.Tuglas, D.Vaarandi, P.Viiding.

Millega seletada "Veljesto" sellist panust eesti teaduse- ja kultuurilukku? Ühelt poolt tuleb arvestada, et seltsi sünniaeg põhjustas otseselt tema tegevussuuna. Juba "Veljesto" põhikirja esimene punkt ütles, et selts on "ajanõuete tungil kokkuastunud yliõpilaste vaba yhinemise saadus". Noor vabariik ja noor rahvuslik ülikool vajasid eelnenud perioodide kitsenduste tõttu kiiresti ja palju noort, omakeelset haritlaskonda. "Veljesto" püüdis seda pakkuda. Et see tal õnnestus, ei saa tuleneda ainult liikmete erakordsest andekusest. Tundub, et seesugune organisatsioon ise, tema liikmeid ühendavad aated ja ootused ning ühistest suurtest eesmärkidest teravdatud kohusetunne pidid olema küllalt olulised tõukejõud kiiretele saavutustele. "Veljesto" andis jõudu ja head tuju, "Veljesto" pani tegutsema. On arusaadav, et kui "veli" või "sõtse" vaimustus mõnest küsimusest või uurimisvallast, astusid teisedki tema probleemile lähemale, püüdes samas ka omalt poolt midagi pakkuda. Vabad õppejõutoolid ja teadlaskohad täitusid üsna kiiresti (muidugi mitte ainult veljestolastega), kuid selts andis kuni oma tegevuse lõpetamiseni kõrge tasemega ning demokraatliku ja vaba maailmavaatega haritlasi.

On selge, et "Veljesto", aga omal viisil ka muud üliõpilaste intiimorganisatsioonid toimisid omaette stimulaatorite ning kultuuriteguritena, mille mõju on seni tegelikult arvestamata jäetud, rääkimata selle uurimisest.

Nimetasin meelega ka muid organisatsioone, sest eelnevast võis jääda mulje, nagu oleks "Veljesto" olnud ainus vaimuvalguse kandja pimedas kodanlikus üliõpilasriigis. Selline ülemäärane esiletõstmine poleks muidugi adekvaatne. Ei saa unustada, et kõik, ka praeguses poliitilises mõttes kõige tagurlikumad üliõpilasorganisatsioonid, olid eeskätt nimelt üliõpilaste organisatsioonid. See tähendab, noore intelligentsi ühendused. Ja eeskätt sellest aspektist tuleb neid vaadelda. Asjaolu, kuidas üks

või teine organisatsioon perioodil 1919–1940 suhtus Nõukogude Liitu, ei mänginud tollal just eriti suurt rolli.

Kui eespool viidati korporatsioonide vähestele vaimsetele huvidele, siis peaks siin arvestama üht lisaasjaolu. Nimelt olid korporantideks põhiliselt reaal- ja rakendusala tudengid. Sellist erialalist jaotumist silmas pidades ongi raske kujutleda, et nad andnuks tooni enamasti seltsidesse koondunud sõnakamate ja avalikkusest huvitatumate humanitaartudengite kõrval. Aga eesti kultuuriloos on olulisi teeneid ka korporatsioonidel. Ei ole küllap juhus, et näiteks 1932–1933 ilmunud kolmeköitelise "Eesti rahva ajaloo" neljast toimetajast kolm kuulusid korporatsioon "Sakalasse" (H.Sepp, J. Vasar, J.Libe). Sama raamatu toimetajaskonna kaudu võiks iseloomustada ka erinevate poliitiliste vaadetega organisatsioonide suhteid. Nimelt kuulus neljas "Eesti rahva ajaloo" toimetaja A.Oinas üliõpilasselts "Ühendusse". Nii nagu see toimetus koosnes kõige vasakpoolsema ja kõige parempoolsema üliõpilasorganisatsooni liikmetest, oli koostöö vaimses sfääris, vaatamata pidevatele nääklemistele muudes valdkondades, erinevate poliitiliste vaadetega ühenduste liikmete vahel kui mitte loomulik, siis tõesti võimalik. Ja kuigi Jüri Uluots kolmekümnendail aastail ütles, et Eesti kõige suurem nuhtlus on üliõpilasorganisatsioonid, pidades silmas nende killustavat mõju, moodustus iseseisvuseaegses Tartu Ülikoolis eemalt vaadates siiski küllalt ühtne, kuigi väga mitmepalgeline üliõpilaskond. Eriti kui võrrelda seda praeguse osakondadeks ja teaduskondadeks isoleerunud inertse üliõpilasmassiga.

Pöördudes tagasi "Veljesto" juurde, tahaks toonitada veel üht aspekti. Nimelt peab tema kõrgvaimsete funktsioonide kõrval arvestama, et ta oli nagu nimestki näha, ikkagi selts, so seltskondlemise koht. Pidades kinni *otium reficit vires* põhimõttest, pakkus ta kohustamisele lisaks ka lõõgastust. Ja loomulikult läbi selle uut tööindu. Oma hapu objektiivsusega tuntud Julius Mägiste näeb "Veljesto" sedd poolust nõnda: "Asjaajamiskoosolekud neljapäeva õhtuti, ettekande- ja ajaviiteõhtud (tihti kylalistega) laupäeviti, veljede endi loodud värsiaariatega humoristlikud "mardiooperid" igal sygisel, ylikoolilõpetajate ja akadeemiliste kraadide saavutamise puhul seltsis korraldet promotsiooniparoodiad (...), olengud rapiiritute eestiliste lauludega, tihti rahvasuust

toodutega, aastapäevapidustuste ja vilistlaspäevadega veebruaris - see oli 30-ndail aastail ja juba varemgi "V" meelelahutusliku osa "päätuum". Kujutagem sellisele tegevustikule veel juurde seda kõikjal saatev lõbus iroonia (mida muud ringkonnad on küll liiga filoloogiliseks- ja kartuli-iduliseks pidanud), á la:

Simon Wanradt ja vaene Johannes Kõll
said laidet ja risti poodud.
Neli sajandit keerelnud ajavõll,
kuid tsensor sai siis juba loodud.
Sest kiitkem demokraatiat -
ta vivat, crescat, floreat!

Need värsid käisid nn. vaikiva ajastu olude kohta, kus "Veljesto" täie kindlusega asetus demokraatliku opositsiooni poolele, nagu ta jäi oma vaadetele ikka truuks ja oli põhimõtteliselt igasuguse poliitilise vägivalla vastu. Eriti kui mõelda, et tollane vaikiv ajastu tundub mõne hilisema kõrval päris häälekana.

Mida kõike kokkuvõttes pakkus tollasele üliõpilasele tema organisatsioon, on tänapäeval siiski raske ette kujutada. Hilisem Florida ülikooli professor Ants Oras hindas enese "Veljestosse" astumist nõnda: " See tähendas vastuminekut haruldaselt äratusrikkaile, pinget täislaetud aastaile, lõpmatuid vaidlusi, üritlikkuse päris ootamatut tõusu, tõesti elektriseerivas õhkkonnas elamist. Seda hoogu paljudel meist olema veel kaunis rohkesti sees ka pärast aastakümnete möödumist, olgu me ükskõik kui väga laiali pillutet mööda tervet maakera. Loodetavasti kestab see üsna lõpuni välja."

Ka meil jääb üle loota, et jaksu kõigele vaatamata jätkub ja tänada veljestolasi ning teisi nende aja- ja aatekaaslasi panuse eest, mis neil oli selles, et veel võib lõpetada Kalju Lepiku sõndega:

On asjatu, sul, kahtleja, kõik kartus
veel püsib alma mater Tartus.

SISUKORD

LUULET

JAAN MALIN
Kaheli 5
Urbsel talvel 5
KALEV KESKÜLA (3 teksti) 6
HANNES TAMME. Luuletus nr. 186 8
HEIKI VALK 8
Lõuna-Eesti laul (+2 teksti) 9
TIINA EIER. Mis saab minu armastusest oo Iirimaa? 9
MARIN ROOSE. Sünd (+2 teksti) 10
KAUKSI ÜLLE (2 teksti) 11
ILMAR SÄRG
Sügis 11
Öö 12
AADO LINTROP
Raskest haardest 12
Sõnaristi I-IV 13
VALLO VALDES. Läeb kümmekond kummalist väsinud meest 14
WILLIAM BUTLER YEATS
(tlk. Märt Väljataga)
Ratas 15
Teist Troojat pole 15
Sidhe väesalk 15
Mis sest? 16
Ta kuuleb roostiku hüüdu 16
Ta igatseb endale taeva riideid 17
ANNA VERŠIK
Mittetulijale 17
Hando Mugasto. Sadam. 1929 18
ENN LILLEMETS
Unehirm 18
Lumetulemisse minek 19
Aprilline 19
PEETER KALLAM (2 teksti) 20
MART VELSKER (4 teksti) 20
TIIT LILLIPUU
Kõik, mis on (+1 tekst) 22
PRIIDU BEIER
Nõiajaht 22
Kallid noored, andke nõu! 23
Triinule 24
Naer ja nutt 24
MÄRT LUIGE 25
INDREK SÄRG (2 teksti) 26

JAANUS ADAMSON. Luru turul I-II 27
NIILO KALDALU
Tema on ju tähendanud 29
Õhtuti kalasilmsete maal 30
ANNES IHOMA. Camera obscura 31

PROOSAT

AIME HANSEN 33
KAUKSI ÜLLE. Traktaat Niguliste kirikust ... 34
KAUKSI ÜLLE. Pidu sinus eneses 35
PEEP PEDMANSON. Peaaegu bestiaarium 37
JÜRI EHLVEST. Tühiread 39
MART JUUR. Kahekesi 42
PER E. RUNDQVIST. Tee ja sümpaatia (tlk. Eve Mäe) 43
MART KIVASTIK. Unistus 49
PIRET VIIRES. Bibliotheca Universitatis Tartuensis 54
PIRET VIIRES. Veski 57
MAARJA MAAR. Võib-olla ülehomme 62

Esseistika

HEIKI VALK. Tagasivaade "Noor-Tartule" .. 65
MART SOIDRO. Intelligentsist ja intelligentsi käsitlusi rahvusküsimuse kohta 1930. aastate eesti ajakirjanduses 70
TARMO KULMAR. Hiina Qini ja Peruu inkade impeeriumide võrdlusjooni 79
KALEV KESKÜLA. Vaimulähedane eesti kirjanik 87
MART LAAR. Jakob Hurt ja Eesti Üliõpilaste Selts 93
MART SUSI. Konspekt argumendi puhul 99
JANIKA KRONBERG. Artur Adsoni luuletajatee algus 102
ÜLO VALK. Mahajaana-budismi tunnusjooni .. 106
NIILO KALDALU. KRISTEL TÄÄKRE. Kas ÜHIKA-UNDERGROUND on olemas? Vaade bio-geost 112
MARGIT SUTROP. MEIE JA NEMAD ehk Kuidas maalida sotsioloogilist põlvkonna-portreed? 116
TÕNIS LUKAS. Juubeldamiseta juubelijutt .. 124
INDREK TARAND. Fosforiidioht Emajõe kaldal ehk üheksa korda mõõda 132
TOOMAS KIHO 134
TIINA KAALEP. Üheotsapilet Voronezi 136
EERIK KROSS. Mõni sõna meie üliõpilasorganisatsioonidest 139